PG
3948
R78
1895
t.4

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01778904 1

Purchased for the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

from the

KATHLEEN MADILL BEQUEST

ТВОРИ
СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО.

ТОМ IV.

Впорядкував

Василь Лукич.

ВИДАННЄ ВАСИЛЯ ЛУКИЧА.

У ЛЬВОВІ, 1897.
Коштом Наук. Тов. ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

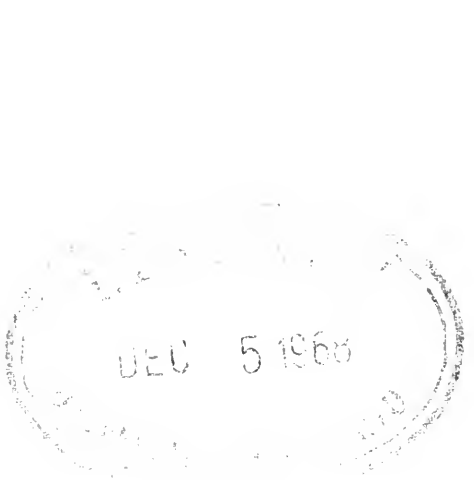
DEC 5 1966

Передне слово.

Сей четвертий том є копією чотирох рукописів Ст. Руданського, котрі я при впорядкованю мав під рукою. Заголовки їх ось які:

1) „*Співомовкы* Вника Руданьського 1859—1860. Петропиль".
2) „*Чумакъ* українській дивоспівъ на штирохъ місцяхъ зложивъ Степанъ Руданьській. Ялта 1862 року. Мца сент."
3) „*Чумакъ*" (частина єго — перероблена). На долині рукописї (на останній сторонї в долині): „Поправка 1871 року. Руданській. Мая и апріля".
4) „*Омирова війна жабъ зъ мишами.* З грецькои (мови) переклав Ст. Руданській. Ялта. 1870 р".

Не треба й казати, що матеріялу до сего, зглядно обємистого, тому в значно переважній части достатчила перша рукопись.

Є се оправлена книжочка малої вісїмки, обіймаюча на 150 сторонах дрібного але доволї читкого письма поезиї з рр. 1859—1860,

а саме від 26. вересня 1859. до 3. падолиста 1860. р. Зверхня форма, як картка заголовна[1]), дуже правильне і педантичне письмо з відсилачами до ноток, пояснення річеві на пр. в „Слові о полку Ігоревім“. хронольоґічний уклад і т. и. вказують на те, що сю рукопись автор приладив до друку. Рукопись здає ся спершу не була оправлена, аж доперва о се постарав ся теперішній єї властивець др. Іван Франко. причім переплетник при кінци попереставляв картки, так що по білих і між ними вложено сторону 150 а на ній останню пісу під заг. „Вітер і колька“. Правопись рукописї (видержана доволї послїдовно) дуже зближена до теперішньої урядової російської так зв. „олександрівки“. Для

[1]) Картка заголовна:

СПИВОМОВКЫ

Винка Руданьського

1859—1860

Петропиль.

лїпшого познайомленя з нею наводимо початок першої сьпівомовки під заг. „Богдай тебе“:

Колысь я изъ тижкои тугы
На лави дубови лежавъ
Остатній карбованець срибный
Въ пустіи калытци державъ
Ажъ тутъ навынулась дивчина
И я свою тугу забувъ
Дивчино моя ты дивчино
Богдай тебе Богъ не забувъ.

Інтерпункції нема майже зовсїм, як сьвідчить хочби повисшій взорець.

„*Чумака*“ маємо дві рукописї, котрі я одержав до використаня від д. Аг. Крим-ського. Одна з них з дати „Ялта 1862 року, місяця вересня“[1]), писана тим самим почер-

[1]) Картка заголовна:

ЧУМАКЪ
українській дивоспівъ
на штирохъ місняхъ
зложивъ
Степанъ Руданьскій.
Ялта
1862 року Мца Сент.

ком, що перша рукопись („Співомовкы"), з котрої я віддруковав тексти поезий в сім томі від 1—202 стор. а також на 257 стор. песку „Вітер і колька". Є се маленький зшиточок білого паперу в окладинці з темносинього паперу такого самого формату що й „Співомовкы"; має він 14 листків, з чого на $13^1/_4$ листках містить ся текст „Чумака" писаний виразно і педантично, зовсім так як пише ся до друку. В другій половині рукописї бачимо в деяких місцях поправки олівцем, писані вже якимсь иньшим почерком. Не знаючи чиї се поправки, а на всякий злучай не маючи певности, чи їх поробив сам автор, я їх не зазначував.

Друга рукопись з року 1871-ого, котра складає ся з 6 листків такого самого формату, що й перша, містить другу редакцию „місця первого" і першу частину „місця другого". Я віддруковав обидві рукописї, а саме першу на стор. 203—229, другу-ж на стор. 230—240, зазначуючи перед відбиткою рукописї з р. 1862-ого що се є п е р ш а, а перед відбиткою рукописї з р. 1871-ого, що се є д р у г а редакция.

Що до правописї „Чумака" в обидвох редакциях, то як небудь одна редакция походить з р. 1862-ого, а друга з р. 1871-ого, то вона (ся правопись) майже зовсім згідна, хоч знов значно ріжнить ся від правописї

„Співомовок“. Є се так зв. „куліївка“. Ось взорець правописї з І-ої і ІІ-ої редакциї:

Зірко моя вечірняя!
Раняя зірнице
Не лякай ся не цурай ся
Моіхъ жалібниківъ
Одчепи ся чумаче
Одчепи ся бурлаче,
Одчепи ся, гультяю,
Не тебе я виглядаю.

[І-ша редак.]

Добрый вечіръ моя ненько
Добривечіръ любко
Довго довго сына ждала
Тижъ моя голубко.
Ой на тобі моя нене
Очипокъ шовковый
Дякуй богу що вернув ся
Я зъ Криму здоровый.

[ІІ-га редак.]

Завважати годить ся, що друга редакция писана поспішно і скорим почерком, так що тяжко менї сказати, чи се власноручна рукопись автора, чи може з автентичної переписана ким иньшим. На се друге вказувала-б ся обставина, що в редакциї з 1871-ого бачимо також букву ы, котра в рукописї „Чумака“ з р. 1862-ого майже не приходить, а коли ще подибує ся, то хіба з самого початку, в рукописї-ж „Війни жаб з мишами“

з р. 1870, котру я вважаю автентичною, консеквентно виелїмінована.

Остання рукопись, що увійшла в четвертий том, — се згадана „*Омирова війна жабъ зъ мишами*“[1]). Се зшиток тоненького французького паперу листового, звичайної вісїмки, о 10 картках, з котрих 8 записані а 2 порожні. Рукопись писана в Ялтї, в лютім 1870-ого року, дуже дрібним і деколи не читким почерком, без поправок. Вона віддрукована на 241—256 стор. Правопись єї — фонетична, зовсїм зближена до тої, котрою переважно видавались наші публїкації в рр. 1872—1892: вона між иньшим замітна тим, що буква ъ не приходить. Ся рукопись писана рівно-ж без ъ, хіба вже десь автор

[1]) Картка заголовна:

ОМИРОВА

ВІЙНА ЖАБЪ ЗЪ МИШАМИ

зъ грецькой переклав

Ст. Руданскій

Ялта.

1870 р.

(ось як на картці заголовній) через похибку полишив сю букву. Для приміру наводжу початок „Війни“:

Спочатку я співів гуртом зъ кругосвіту
Прошу в мое серце прийти для засніву
И на моіх листах вузликами скласти
Про тяжкую бійку Ярилову справу.
Хочу бо всім людям довести до слуху
Як збруйніі миші на жаб військом вийшли
Наче землероди, чи Велетні тіі,
Що люд про іх каже; діло так почалось і т. и.

І тут інтерпункция не видержана.

Твори поміщені в сім томі старав ся я вірно скопіювати з рукописів і тоті рукописї вповні віддруковати, хіба що опустив я задля ощадности загально у нас звісний оригінальний текст „Слова о полку Ігоревім“, та й не держав ся я правописї рукописів, а видав їх тою правописю фонетичною, котра тепер в Галичинї загально уживає ся. Наколи зрештою в дечім позволив я собі поробити зміни, головно для одностайности, то раз — що вони дрібні, а друге — що всяку зміну зазначував я пильно при дотичнім місци у нотках.

З тим четвертим томом кінчить ся заповіджена мною і під моїм доглядом друкована серия творів Ст. Руданського. Наколи-б удалось менї роздобути ще дві великі обємом поеми під заг. „Цар-Соловей“ і „Ста-

роческі сьпіви“, про котрі згадував я в ч-рі 22 „Зорі“ за 1896 р. (на 440 стор.), на що маю деяку надію, тоді приступив би я до видання додаткового тому пятого.

Поки що однак мені лишає ся ся ще подякувати щиро — дрови Ів. Франкови і д. Ат. Кримському за те, що з охотою відступили мені рукописї творів поета до їх опублїкования, а неменше Науковому Товариству ім. Шевченка за материяльну підмогу на кошти друку, без котрої се виданє не-було-б могло так скоро появитись.

Василь Лукич.

У Винниках, 27. липня 1897 р.

1859—1871.

1859.

Богдай тебе.

Колись я із тяжкої туги
На лаві дубовій*) лежав,
Остатній карбованець срібний
В пустії калитці держав.
Аж тут навинулась дівчина
І я свою тугу забув;
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе Бог не забув!
І сів я на лаві дубовій
І сіла дівчина моя,
Дівчина мене обійняла,
Обняв же дівчину і я.
Їден поцілунок гарячий, —
І я як від чарів ожив;
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе Бог оживив.
Дівчина мене пригорнула.
Дівчину і я пригорнув,
Дівчина на лаві заснула
І я коло неї заснув.

---

*) В оригіналї написано: „на лаві дубові“. Автор пише зрештою всюди: „у всї сьніжости“, „із свої пісні“. „в мої срібній сивині“. — *Вас. Лук.*

І снилось так мило та любо,
І через сон говорив:
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе Господь любив!
Раненько дівчини не стало,
І знов я на лаві лежав,
І міцно слабими руками
Пустую калитку держав.
Узяла, пеявіра, узяла!
І я собі тихо сказав:
Дівчино, моя ти дівчино,
Богдай тебе дідько узяв!

26 вересня.

Полюби мене!

Лисий я, волосся спало,
Решта білая як сніг,
Недалеко моя яма,
Та я в яму ще не лїг:
Що збілїло — замалюю,
Ще й нового накуплю:
Полюби мене, дївчино,
То-то я тебе люблю.
Не багато в мене мізку,
Та і пусто в голові
Та я змалу оженив ся
На багатії вдові:
І я собі узяв гроші,
А Бог — милую мою:

Полюби мене, дівчино,
То-то срібла надаю!
Не ложив я свої*) шиї
На правдивії ваги.
Погнув її не їдному
Аж до самої ноги.
За то тепер як биндами
Собі шию обівєш: —
Полюби мене, дівчино,
То-то слави нажиєш!
Скаменїло моє серце,
Хоч і мякше не було.
Як дитина — не гадає,
Що добро і що то зло:
Але за то як часами
Кілька крапельок приймy...
Полюби мене, дівчино,
То-то щиро обіймy.

26. вересня.

Гей бики!

Та гей, бики! Чого-ж ви стали?
Чи поле страшно заросло?
Чи леміша ржа поїла?
Чи затупилось чересло?
Вперед, бики! бадилля зсохло
Самі валять ся будяки,

*) свої шиї = своєї шиї. — *Вас. Лук.*

А чересло, леміш новії...
Чого-ж ви стали? Гей, бики!
Та гей, бики! Ломіть бадилля
Ломіть його, валіть на прах,
Нехай не буде того зілля
На наших батьківських полях!
А чересло моє із лїва.
Леміш із правої руки
Зітнуть і корінь того зілля, —
Чого-ж ви стали? Гей, бики!
Та гей, бики! З'оремо поле,
Посієм яреє зерно,
А спаде дощик, незабаром
З землї пробудить ся воно.
Пробудить ся і на сьвіт гляне,
І як дівочії вінки
Зазеленїють наші ниви, —
Чого-ж ви стали? Гей, бики!
Та гей, бики! Зерно*) посніє,
Обілле золотом поля,
І потече ізнову медом
І молоком сьвята земля,
І все мине, що гірко було,
Настануть дивнії роки.
Чого-ж ви стали, мої дїти?
Пора настала! Гей, бики!

13. жовтня.

---

*) В первописї: „Дзерно“. — *Вас. Лук.*

Турецька кара*).

Взяли Турки козака,
На смерть засудили,
Межи**) ноги йому кіл
Довгий заложили,
Тай довбнею і женуть.
А той тілько каже:
„Га бий рівно, коли бєш,
Не мили ся, враже!“

13 жовтня.

Храбрий Лях.

Здибало ся два Ляшки:
Їден і хвалив ся,
Як недавно на війні
З козаками бив ся.
„Już to. — каже, — długo mnie
Nie zapomną wrogi,
Bo psiawiaram może stu
Odrąbałem nogi!

---

*) Заголовок і цілий текст сеї сьпівомовки в рукописї хтось поперечеркав [лишивши тілько дату] і то атраментом темнїйшим [між тим як кольор письма цілої рукописї С. Руданського тепер вже жовтавий], хоч не так вже дуже, щоб при напрузї не можна було відчитати. Д-р Ів. Франко сей текст відчитав і помістив побіч оригіналу. Ми отсе друкуємо після тексту приверненого д-ром Франком. — *Вас. Лук.*

**) В оригіналї: „Мижи“, але в иньших місцях подибуємо також: „Миже“. — *Вас. Лук.*

— Co to nogi? — каже той,
Głowy rąbać było!
„I ja chciałem, bracie mój,
Ale głów nie było“.

14 жовтня.

Господь дав.

Пішов козак молодий
В далеку дорогу,
Кинув жінку молоду,
Та хату убогу.
Повертає за сім літ,
Хату оглядає,
Дивується сам собі,
Хати не пізнає:
Його хата — як вінок, —
Новенька, біленька...
— „А з відки*) то, — запитав, —
Голубко сивенька?“
„Та то, — каже, — Господь дав
За твою дорогу!“
Козак шапку підійняв:
— „Слава, — каже, — Богу!“
Входить в хату; скрізь лавки
І столи хороші,
А на столах і лавках
Валяються гроші.
Козак глянув навкруги
Жінку обіймає,

*) В первописі всюди: звітки (звитки). — *В. Лук.*

Поцїлував кілька раз,
— „Звїдки то?“ питає.
„І то, — каже, — Господь дав
За твою дорогу!“
Козак хрест сьвятий поклав:
— „Слава, — каже, — Богу!“
Коли гляне у куток, —
Аж дїтий копиця
— „А то звідки?“ — „Господь дав!“
Каже молодиця.
А той носом покрутив
— „Добрий, — каже, — тато!
Але, — каже, — на сей раз
Порав ся багато!“

14. жовтня.

Заяць.*)

Винїс мужик гусака
В місто продавати,
А погані жидюки
Давай кепкувати.
Обступили навкруги
Бідного Іванця.
Тай питають як на сьміх:
„Що хочеш за зайця?“
Подивив ся наш мужик,
Тілько засьміяв ся:
— „Геть, погана жидово!“
Тай далї попхав ся.

*) В ориґіналї стоїть: Заіць (Заиць). — *Вас. Лук.*

Аж там його жидюки
Знову обступають
І знов його, як на злість,
За зайця питають.
Плюнув мужик жидові
Куди там попало ..
Іде́ далї. — ба й йому
Щось нешевно стало.
— „Хоч видить ся, що гусак. —
Промовляє тихо, —
А може то й не гусак,
А так яке лихо;
Може дїдько, або що...“
Стиха розважає,
Аж знов його жидова
За зайця питає...
— „Ізчезай же, сатано!“
Мужик обізвав ся
І гусаком замахнув,
Та як розмахав ся,
Та ним об землю гугун
Посеред дороги!
А сам вуха затулив
Та з міста у ноги!

15. жовтня.

Баран.

Набілив жид міляків, —
І тілько смеркає,
Все то бідним мужикам
За срі́бло спускає.

А сам то він був купець, —
І торгував мясом,
То, бувало, що не крав,
То купував часом.
Але колись у ночи,
Тілько що ліг спати,
Хтось пукає у вікно,
Просить ся до хати.
„Хто?“ — питаєть ся жидок.
— „Я, — каже, — пустіте!
Може треба барана?
Барана куніте!“
Пустив його у коршму;
А той мішок з себе:
— „От вам, — каже, — і баран,
Куніть, коли треба!“
„А що хочеш?“ — „Три копи!“ —
Жид мацнув руками,
За барана заплатив
Трома копійками.
Сам не сьвітить, бісів син, —
А той не говорить;
Навпомацки і бредуть
З мішком до комори.
А комора у жидка
Була — і крамниця,
А часами за їдно
Була і різниця.
Упустили барана;
Мужика не стало.

Чи спав жидок, чи не спав, —
Але вже свитало*);
Жидок живо захопив
Всї свої прибори,
Живо каниї, — і летить
Бігцем до комори.
Але тілько відчинив,**) —
Ахнув неборака:
Пому замість барана,
Скочила собака.
І пропав його баран,
Але й того мало:
Із комори з бараном
І мяса не стало.

15. жовтня.

Розмова.

Прибув Мошко з Петрополя
Тай людий дурив,
Що нїби він у столиці
З царом говорив.
— „А як же ви говорили?“ —
Якийсь запитав.
„О, ми славно говорили,“ —
Мошко відвічав:
„Я казав усе царови:
Ура та ура!

*) В первописї: „свитало.“ — *Вас. Лук.*
**) В первописї: вічинив“ (вичынивъ). — *В. Л.*

А воно менї казало:
Дурак та дурак!“

15. жовтня.

Надгорода.

Раз тонив ся грубий Лях,
Став репетувати, —
Мужик їден і побіг
Пана ратувати;
За чуприну ухопив,
З води витягає,
Пан дякує мужику,
Гроший добуває.
Аж надходить другий Лях:
„Co to“ запитав ся.
— Taż wyciągnął z wody mnie!
Грубий обізвав ся.
„O, widziałem, каже той,
Widziałem, jedyny,
Jak on ciebie, bracie mój,
Ciągnął za czuprynę!“
— Za czuprynę czyż to tak? —
„Za czuprynę, miły!“
— O, psia wiara-ż! — крикнув той
Ізі всеї сили.
— Sto nahajów za to psu!
І що-ж? — Протягнули
І сто йому нагаїв
За добро креснули.

16. жовтня.

До дуба.

Нехай гнеть ся лоза,
Куди вітер пігне,
Не обходить вона
Нї тебе нї мене.
Може й важко їй,
Може й спина болить,
Але буря її
З корінця не звалить:
На болотї росте,
І слабая сама —
Вона гнеть ся собі,
Бо в нїй*) сили нема;
Вона гнеть ся собі,
І так вік прожне,
І без слави, в багнї,
Як трава, зігние.
Як трава, осока,
Зігние у багнї, —
І хіба лиш комар
Засьпіває по нїй...**)
Нехай гнеть ся лоза,
А ти, дубе, крінись***),
Ти рости, та рости,
Не хились, не кривись;

*) В оригіналї: „бо в нї сили нема.“ — *Вас. Лук.*
**) В оригіналї скрізь: „по нї.“ — *Вас. Лук.*
***) В первописї: „крепись“. — *Вас. Лук.*

Ти глибоко у глиб
Твердий корінь пусти,
Гілля в гору розкинь,
Ти рости, та рости!
І до пекла дістань,
І у пекло заглянь,
І до хмари дістань,
І на небо поглянь,
І ввесь сьвіт обдивись,
І усе розпізнай;
І що доброго є,
Ти у себе впивай,
І у силї, в добрі,
Як скала затвердій,
І як Бог сьвітовий
На сторожи ти стій;
І пташки сьвітові
Защебечуть тобі,
І сьпівак відпічне,
Засьпіває тобі...
А як буря лиха
Тебе з місця зібє,
Або хмара-гора
Тебе громом убє, —
Сьвіт почує ту смерть,
І повітрє здрижить,
І лїси загудуть,
І земля задвижить;
І пташки пролетять, —
Спогадають тебе

І сьпівак перейде, —
Не забуде тебе!

16. жовтня

Змисний Лях.

Ходить Ляшок по коршмі,
А хочеть ся їсти.
Питаєть ся шинкаря:
„Czy niemasz pieczystej?“
— Та є, пане! — каже той.
Питає: „Но чому?“
Той вілказуе йому,
Що по золотому.
„A czy będzie chleb i sos?“
— Та же буде, пане!
„A nie płacą za to już?“
— Та не платять, пане!
„To wiesz, serce, — каже Лях —
Pieczystej nie trzeba,
A podawaj lepiej mnie
Lecz sosu ta chleba!“

17. жовтня.

Ґосподар хати.

Мужик лиха наробив,
А жінки бояв ся. —
Сюди-туди по кутках,
Тай під піл сховав ся.
Та лопатою під піл:
„А вилізай, враже!“

А той далі у куток —
Тай до неї каже:
— „Геть, погана сатано!
Геть, бісова мати!
Тепер мене не займай,
Я господар хати!“

17. жовтня.

Ні зле ні добре.

„Здоров, брате!“ — А, здоров!
„Що-ж ти так змінив ся?“
— А не диво, брате мій. —
Бо я оженив ся!
„Слава Богу!“ — каже той.
— Ні, не слава Богу:
Моя жінка і бридка,
І крива на ногу.
„То зле, брате!“ — каже той.
— Ба ні, не зле, брате!
Бо за нею я як чорт
Зробив ся багатий:
Славну хату збудував,
Ходив у дорогу!...
„Слава Богу!“ — каже той.
— Ні, не слава Богу!
Воли згинули в Криму,
До дому вернув ся, —
Аж і хата у вогні,
І хати позбув ся...

„То зле, брате!“ — Нї, не зле!
Як хата горіла,
То і жінка там моя
В вогнї околїла.

17. жовтня.

Крамная сорочка

Підсунув ся раз козак
Під панськую дочку
Тай від неї і дістав*)
Крамную сорочку.
Але**) тілько натягнув
Тай скинув до лиха.
Ото панна його раз
І питає стиха:
„А крамная, каже, де?“
— Та крамна лядащо!
„Чого?“ — каже. — Бо в крамній***)
Чухатись нема в що!“

18. жовтня.

Розпятий жид.

Зайшов козак до жидка
Вина купувати,

---

*) Первісно сей вірш гласив: „Вона йому і дала“. — *Вас. Лук.*

**) Замість: „Але“ первісно було написано: „А той“. В обох місцях [*) і **] виправив сам автор. — *Вас. Лук.*

***) В оригіналї: в крамні. — *Вас. Лук.*

Тай просить ся аж у льох, —
Щоби скуштувати
А жидови не в тямки
Козацькії жарти:
Веде його до бочок
Тай точить пів кварти;
Але тілько наточив, —
Аж чопа чорт має!
Що робити? Жидок — тик,
Пальцем затикає.
А той собі за вино,
Стихача регоче, —
Та ще з другої вина
Скуштувати хоче.
Жидок точить йому знов,
Знов чопа шукає
І знов бочку, як і ту,
Пальцем затикає.
А той собі поховав
Обидва кілочки,
Та ще точить у відро
З середньої бочки;
Точить собі у відро,
А чопа закинув. —
Як наточив до верха
Тай із льоху згинув.
А з барилка і біжить...
Не порадиш криком!
Жидок живо і заткнув
Барилко язиком.

І зігнув ся, аж сопе!
І що, бідний, кричне, —
То з барилка йому так
Межи*) очи й сикне.
І розпняв ся грубий жид,
Вина не пускає, —
А козак собі пішов
І гадки не має.

18. жовтня.

Славная конина.

Сидить мале циганя
Коня вигіджає,
А старий — його й коня
Нагайкою крає.
Заплакало циганя,
Лягло на коневи...
А той тогді до куниця
Тай каже куницеви:
„Та куцуй уже, куцуй,
Славная конина!
Чи-ж не бачиш як по ній
Сплакалась дитина?“

18. жовтня.

Жид на чатах.

Ставить Москаль жидюка
На московські чати.

*) В оригіналі: Миже очи“ і т. п. — *Вас. Лук.*

Тай і учить на сей раз
Як то чатувати:
„Сматрі, каже, кто-б ні шол,
Ти станавісь тут же,
Да страшівай: кто ідьот?
Сматрі, нє забудь же!
„І как скажет тебє: „Свой",
Пусті єво з Богом,
А как только замалчіт,
Так бєрі такова!..."
І сам таки край жидка
Ідє в опівночі...
Жидок крикнув: „Кто ідьот?"
Витріщає очі.
Той і каже: „Ето я!"
— Ето ви, Міхало!
А я думал — ето свой,
Аж мнє страшно стало!*)

18 жовтня.

Циган на сповіди.

Раз задумав циганчук
Гріхи сповідати.
Іде просто до попа:
Приходить до хати.

---

*) В рукописі тут наступає поезия під заг. „Правда", з датою 20. жовтня, але зміст її замазав правдоподібно сам автор. — *Вас. Лук.*

Оглядає, — ні попа,
Ні слуги Бог має,
А в горосі. у печі,
Сало закипає.
Циган сало із горшка,
Живо із пекарні,
Через цвинтар позад гузь
Та й до паламарні.
В паламарні як на гріх —
Шапка на кілочку;
Він і шапку потягнув.
Сховав у куточку,
Тай тогдї вже до попа
Гріхи сповідати.
Ото піп йому дає
Хреста цюлувати.
Поцюлував циганчук;
Піп його питає,
А той йому всї гріхи
І оповідає:
„Та й сегодня. — каже, — я
Нагрішив потроху:
Раиком вигнав я свиню
З чужого гороху.
А у церкві шапку зняв!...“ —
Говорить несьміло.
А піп йому: — „То не гріх!
То добреє дїло!“

Добре, добре, нехай так.
По „Буди Господне“*)
Піп до шапки, — але ба!
І місце холодне...
Піп — до дому, до горшка,
Де кипіло сало,
І там йому лиш горох —
А сала не стало.
І промовив старий піп:
„Оже-ж признавав ся!
А я старий та дурний —
І не догадав ся!“**)

20. жовтня.

Сьміх.

Наробились мужики,
Разом полягали,
Позїхнули кілька раз
Тай позасипали.
Але їден чи здурів
Чи чорт його знає,
За сокиру ухопив,
Стиха підіймає, —
Хвать їдного по карку!
Голова відпала;
А той голову за чуб,
Тай із нею драла!

---

*) В первописї: „По буди господне“. — *Вас. Лук.*

**) Тут далї в рукописї наступає поезия під заг. „Лїк“, з датою 20. жовтня, але зміст її зовсїм замазаний подібно як „Правди“. — *Вас. Лук.*

І забіг межи корчі,
Голову ховає
Тай сам собі неборак
Стиха промовляє:
„То-ж то. каже. — я сьміху
Буду з него мати.
Як устане та нічне
Голови шукати!"

20. жовтня.

Пісня.

Голе, голе моє поле!
Де-ж ви ясні квітоньки?
Позгасали, поспадали,
Як на небі зіронькн.
І стебло пересхло,
Як билина полягло.

Дїти, дїти. — мої квіти,
Як погляну я на вас,
Серце мліє. каменїє,
Що ньвіли ви тілько раз.
Раз росли, раз ньвіли.
І без долї опали.

Не для дїлка свого пчілка
Вас ізсала. як дитя, —
То жарою. як марою.
Перервало вам житя.

І роси, ні сльози
Не спадало для краси.

І дівчина як калина,
Вас не рвала на косу, —
Вас зірвали, розірвали
Вітри буйні без часу!
І без літ на ввесь сьвіт
Розпустили вялий цьвіт!

Доле, доле, моя доле!
Верни-ж мої квітоньки,
Верни дїти, мої квіти, —
Верни-ж мої зіроньки!
Але ба! не сївба!
Не мине моя журба.

26. грудня.

1860.

Віщий Олег*).

I.

Не у гості, а на кості
Ходили Козари**),
Та не ниво-ж і їм буде,
А кров та пожари!
Вже зібрав ся Олег віщий
На вражу недолю.
Іде конем білогривим
По чистому полю.
Блищить броня цареградська,
Шелом аж палає,
І кінь його білогривий
Соколом ступає.
Олег їде чистим полем,
Грає білогривий, —
Але хто-ж то коло гаю
Як молоко сивий?
Лиш палиця коло него
Та гуслі без струнів...

*) Рудапський пише всюди: „Оліг“ (Олиг). — *Вас. Лук.*

**) В первописі: „Казари“. — *Вас. Лук.*

То великий старець божий,
То віщун Перунів.
І Олег до того старця
Коня повертає,
Через сїдло поклонив ся,
Віщуна питає:
„Скажи менї, старче божий,
Перунів пророче,
Чи живо я чи не живо
Сплющу свої очи?
І не бій ся і не тай ся,
Я дармо не схочу,
Я за слово правдивеє
Тебе озолочу...“
— „Та менї то, — віщун каже, —
Нїчого боятись,
А золотом твоїм, княже,
Не озолочатись.
Срібла, злота не ношу я,
Князїв не бою ся,
А що буде із тобою,
Я не потаю ся.
Ти щасливий, пане-княже,
Недолї не знаєш,
Та як будеш умирати,
Мене спогадаєш.
Твоя слава тепер ходить
Помежи*) землями,

*) В оригінали: „Поміже“. — *Вас. Лук.*

В Цареградї прибиваєш
Ти щити на брамі;
Тебе, княже, не спиняють
Ні яри, ні гори,
Затихає під тобою
І синєє море.
Твої броні золотої
Мечі не рубають
І острії вражі стріли
Помимо літають.
Під тобою й білогривий
Чинить твою волю:
То літає як крилатий
По вражому полю;
То спинить ся як камінний
Як вудила здвинеш. —
А все таки ти від него,
Ти від коня згинеш!"
І подумав Олег віщий
Тай не довіряє,
Через гриву похилив ся,*)
Із коня злізає.
І крутую шию гладить
І став промовляти:
„Ой коню мій, вірний коню.
Ой брате мій, брате!
Не ти-ж мене, вірний коню,
З Новгороду того

*) В тій рукописї Руданський пише всюди: „похилив ся", „блищить", „хилитати". — *Вас. Лук.*

Привіз мене до Київа.
До Дніпра старого?
Не з тобою-ж я, мій коню,
Літав через гори,
Не з тобою я, мій коню,
Ходив і за море?
І не в твоїх же стременах
Я стояв ногами,
Коли щита в Цареграді
Прибивав до брами?
Тепер годі, вірний коню,
Годі, милий брате,
В золоті твої стремена
Мені не ступати!..
У стремена не ступати,
В сідлі не сидіти,
І з тобою в чистім полю
Вітром не летіти..
Гуляй собі, вірний коню!
А ви, мої діти,
У зелену наполому
Коня одягніте,
І давайте йому пити
Із моєї криниці,
І давайте йому їсти
Ярої пшениці!...“
І вірнії його слуги
Білогрива взяли,
А другого — вороного
Князеви подали.

II.

Ба надходить і проходить
Не час, не година,
Аж гуляє Олег вищий,
Гуляє дружина;
І срібної й золотої
Чари вихиляють,
І давної і нової
Бійки споминають...
„А що-ж кінь мій білогривий?“
Олег запитав ся.
— „Не питай ся, милий княже!
Слуга обізвав ся:
Давно уже білогривий
Гуляє на волі,
Коло Дніпру широкого
На чистому полі;
І вовки його годують,
Птахи доглядають,
Буйні вітри його чешуть,
Дощі вимивають
І на ньому уже, княже,
Зіллям зеленить ся
Не зелена паполома —
Зелена травиця.

І тримає Олег чару
Тай не вихиляє,

Похилив ся головою
Тай собі*) гадає:
„Не чекав же моï смерти,
Згинув білогривий.
А де-ж слова твоï віщі,
Віщуне ти сивий?“
І поїхав Олег віщий,
Поїхали гості,
Коло Днїпру на березї
Оглядують костї.
Там дощі їх вимивають,
Порох присипає,
І над ними буйний вітер
Траву хилитає...
І Олег на білий череп
Наступив ногою
І говорить: „Спи, мій коню,
В мирі та спокою!
Спи, мій коню, у спокою,
Піском засипай ся,
Жовтим піском засипай ся,
В траву завивай ся;
Та не жалуй на Олега,
Що він тебе кинув,
Що без него ти без слави
Серед поля гинув...
Не на князя коню, жалуй,
Не на пана свого,

*) Первісно замість „собі“ було в рукописї: „думу“. Поправка самого автора. — *Вас. Лук.*

На віщуна, коню, жалуй,
Віщуна старого!...“
Але знати, пане-брате,
Того не бувало,
Щоби слово віщунове
Дармо пропадало.
І ще кості білогрива
Вода не обмила,
Як гадюка у черепі
Гніздо собі звила;
І тільки лиш Олег віщий
Череп наступає,
А гадюка із черепа
Вже дюри шукає.*)
Олег череп наступає,**)
Похитнути хоче,

---

*) Первісний текст почавши від: „І ще кості білогрива“ був такий:

І хоч Олег і не згинув
[І не згинув ти, небоже,]
Від коня живого,
То смерть його виглядає
З черепа сухого:
Олег ногу підіймає,
На череп ступає
А гадюка із черепа
Тільки поглядає.

Відтак автор перечеркнув первісний текст а вставив инший, в горі поданий. — *Вас. Лук.*

**) Первісно замість „наступає“ стояло в рукописї: „хилитає“. Сам автор змінив на „наступає“.— *Вас. Лук.*

А гадюка із черепа
Пнеть ся*) через очи.
Олег мову починає,
З віщуна сьміється ся
А гадюка із черепа
І шинить і вється ся...
Олег мови не кінчає,
Скочив як на муках,
Йому в ногу засмоктала ся
Чорная гадюка.
І промовив Олег віщий:
„Твоя правда, співий!
Згубив мене мій кінь вірний,
Мій кінь білогривий!“

Зеленіє на могилі
Сьвіжая дернина:
Над Олегом не-гуляє
Співая дружина.
І срібній й золотій
Чари вихиляє
І давній і новій
Бійки споминає.

25 сїчня.

---

*) Первісно замість „Пнеть ся“ стояло в рукописї: „Лїзе“. — *Вас. Лук.*

ІГОР СЇВЕРСЬКИЙ.

ПРЕСЛІВЛЯ.

Сьпіву за Сїверського князя Ігоря[а]) я переклав з їдної стародавньої сьпіви, котра[б]) дійшла аж до нашого часу і називаєть ся по старому: „Слово о плъку Игоревѣ“.

Зложена[в]) сяя стародавная сьпіва межи 17-тю роками панування князя Рурика[г]) Ростиславича іначе — межи 1194 і 1211 роком.[1]) На сей час показує і сам сьпівак у сему місці своєї сьпіви:

а) Руданський пише: „Ігір Сівіреґий“ [„Ыгирь Сивирскій“]. — *Вас. Лук.*

б) Руданський пише: „которий“, але рівночасно також: „декотрі“. — *Вас. Лук.*

в) Руданський пише: „зложина“, „чикає“. — *Вас. Лук.*

г) В первописї скрізь: „Рюрик“. — *Вас. Лук.*

[1]) Догадувались декотрі, що вона зівсїм не так стародавня, а що вона підробляна в онівнічній Руси коло 1800 р. [„Библіотека для чтенія“ 1834 р., т. IV]. Але против сего найлучче запитує Пушкин: „А хто-ж би то, каже, під тую старину підробив ся? Карамзин? Але Карамзин — не сьпівак. Решта

О, стонати руской земли,
Помянувше пръвую годину,
И пръвыхъ князей!
Того стараго Владимира
Не льзѣ бѣ пригвоздити
Къ горамъ Кыевскымъ:
Сего бо нынѣ сташа
Стязи Рюриковы,
А друзии Давыдовы.г)

Але хто зложив — сего не знати; знати тілько, що він був не північний Русин, а полудневий,д) — то доводить як самая мова, так і той людський звичай, котрий відбив ся в його сьпіві. На легкий погляд так тобі і зарябіютьє) в очах старославянські слова.

не мали всі стільки утвори, скільки її є в їдному тканї, та в окрисї бійки і побігу. Кому би прийшло в голову взяти за осередок пісні темний похід незвісного князя? Хто з таким скуством міг затьмити декотрі місця із своєї пісні словами, відкритими в наших старих рочниках, або знайдяними в других славянських мовах, де іще заховались вони у всій сьвіжости їх ужитку? Се би доводило знання усіх славянських мов. Покладем, що він би ними і владав. — чи вже ж таки такая мішанина вийшла-б сама з себе?" [Соч. Пушкина. Т. I. Петерб. 1855]. — *Прим. автора.*

г) В цитатах тексту випрявили ми очевидні правописні похибки, беручи за підставу видане дра Ом. Огоновського — *Вас. Лук.*

д) В первописї скрізь: „полудньовий", „дійовий", „случайом", „польовий", „вогньовий" і т. п. — *Вас. Лук.*

е) В первописї всюди: „зарабіють", „говорать", „довірає", „розмірає", „вістрами", „Ігора". — *Вас. Лук.*

та і сам сьпівак на перших стрічках уже заявляє, що він починає свою сьпіву „старыми словесы трудныхъ повѣстій“. Але помимо і „старыхъ словесъ“, не можна не завважити, що сьпівак усе таки не міг визволитись від впливу[6] своєї живої мови і мимоволї ужив багато таких власток, котрі і виказують, що він був полудневий, а не північний Русин. Так, опівнічний Русин нїколи не допускає змякчіння в наконешникови третьої особи мовнїв, дуже неохоче пристає на змякчіннє *ц* і *с*, за то *г*, *к* і *х* завсїгди складає з *и* і *і*, а нїколи з *ы*; а Русин полудневий як на теє наконешник третьої особи мовнїв змякчає завсїгди, буквів *ц* і *с* рідко не змякчає, а буквів *г*, *к* і *х* нїколи не змякчає буквою *и*. Так воно і тут:

Комони ржуть за Сулою:
Звенить слава въ Кыєвѣ:
Трубы трубять въ Новѣградѣ:
Стоять стязи въ Путивлѣ.

Наведе своя храбрыя плъкы
На землю половецькую
За землю руськую.
Биша ся день,
Биша ся другый.

Ни хытру, ни горазду,
Ни птичю горазду
Суда божия не минути.

---

6) В первописї всюди: „упливу“. — *Вас. Лук.*

А що тичеть ся до того, що в декотрих місцях є і по оповічному, то сеє зівсїм не доводить того, щоби складач сьпіви був Русин оповічний, а доводить тілько, що оповічний Русин був переписник. У сему переконає буква *ѣ*. Буква сяя у полудневого Русина завсїгди читалась за північне *и* або *і* і в письмі часто ставилась на місце остатних [вѣщѣй Софѣи]; у оповічного Русина такого змісу не буває: він скоріще змішає *е* з *ѣ*. Так воно і в „Слові".

Чили въспѣти было,
Вѣщей Бояне.
Велесовъ внуче.
Тому въ Полотьстѣ
Позвониша заутренюю рано
У святыя Софіи въ колоколы.

Значить ся і тут довід на нашу сторону. То-ж саме доводять і слова, як: *година, туга, жалощи, зори, пороси, съ зарания, на болони, вереженый, полоненый, бѣсови дѣти, бѣсови вороны, почнемъ, брешуть, загородити, вилъяти* і др. „Но ще більше, — скажу словами Білїнського. — за полудневий початок „Слова" говорять тії людськії звичаї, котрі відбивають ся в сему „Слові". Есть, говорить він, щось теплого, поважного і чоловічого в спільних стосунках дієвих осіб сеї сьпіви: Ігор жде милого брата Всеволода і мова Всеволода до Ігоря дихає смир-

ною і щирою любовю без змисности і облесности: „Їдеи ти, мій брате! Їдеи сьвіте, сьвітлий Ігорю! Та-ж обидва ми Сьвятославичі". В попреках старого Сьвятослава чути не голос ображаної власти, а скарги ображаної любови, і винуючи князїв за їх молодецьство, він разом нїби і гордить ся їх молоденьством: „О, дїти мої: Ігорю і Всеволоде! Рано-ж ви почали добувати землю половецьку, а собі слави шукати. Та не чесна-ж ваша замога, та не чесно-ж ви пролили вражую кров. Ваші серця у крїпкому горнї ковані а в буестї закаляні. Чи-ж сего я ждав від вас моїй срібній сивинї?" Но що з особна видочне в сьпіві, то поважні стосунки половини. Жінка виказуєть ся тут не жінкою і не господинею тілько, але й полюбовницею разом. Плач Ярославни дихає глибокою чулостию і виказуєть ся в видах скільки простодушних, стільки і хороших, поважних і утворних. Се не жінка, котра по загинї мужа зістаєть ся гіркою сиротою без утла і без куска і котра журить ся, що їй нїкому уже годувати та бити; нї — се щира полюбовниця, котрої любучая душа жалібно пориваєть ся до свого милого, до своєї „лади", щоб обмочити в Каялї-ріці бобровий рукав і утерти ним кровавії рани на тїлї злюбляного, котра обертаєть ся довсего сьвіту за свого милого; попрікає ві-

тер, що́ несе хвиновській стріли на дружину милого, і розвіяв по ковиль-траві її весілля; упрошає Дніпро ж) помилувати до неї її милого, щоби вона не слала за него сліз на море рано; умоляє сонце, котре всім і тепле і красне, а томить спекотою військо її мужа. І за то чоловік уміє цінити такую жінку: тілько згага бійки та слави заставила буй-тура Всеволода забути на годинку своєї милої „хотї", красної Глібовни звичаї і обичаї. Все отсе, кажемо іще, так і відкликаєть ся полудневою Русю, де і тепер іще так багато чоловічого і поважного в семйовім житті, де стосунки половин снують ся на любови і жінка орудує правами своєї половини. Все отсе перечить опівнічній Руси, де семйові стосунки — бридкі, жінка маєть ся за домашню скотину, а любов зівсім стороннє дїло при шлюбах: зрівняйте звичаї мужиків полудневих з звичаями мужиків опівнічних, міщан, куппів із частки другого люду і переконаєтесь о правді нашого виводу за полудневий початок сеї сьпіви. Но окрім сего всього не тільки в красках утвори і способі викладу, але і в духови лицарського молодецьства не можна не завважати чогось спільного з) між „Словом за полки и)

ж) В первописї: „Дніпр". — *Вас. Лук.*
з) В первописї: „всьпільного". — *Вас. Лук.*
и) В первописї: „повк". — *Вас Лук.*

Ігорів“ і козацькими полудньово-руськими піснями. Там і тут ідинакове місце мають: ворони, орли, кречети, сороки. Там і тут бійка рівняєть ся то весіллю, то кровавому перепоєві“.[2])

Що тичеть ся до складу тої стародавної сьпіви, то не можна уневпяти, щоби він був зівсім сьпівомовний, але не можна не завважити, що він і непростомовний і більша половина учених і писарів тримають ся тої мисли, що вона по складу заневне сьпівомовна. Так Востоков[3]) хоч і каже зразу, що склад її простомовний, але потому признаєть ся, що вона у сьпівака розбилась на доволї мірні і рівні мисли, чи то мовки подібні до біблійних. Дубенський[4]) видить в ній уже не мовки, а сьпівки і розміряє їх шестиміром. Полевий[5]) каже, що розмір у ній[i]) так видний, що треба тільки не

[2]) „Сочиненія Бѣлинскаго“. Москва 1860 р. Т. V. стор. 87—90. — *Прим. авт.*

[3]) „Опытъ о Русскомъ стихосложеніи“ стор. 159—161. — *Прим. авт.*

[4]) „Опытъ о народ. русск. стихосложеніи“ стор. 101—107. — *Прим. авт.*

[5]) „Московскій Телеграфъ“ 1833 р. № 7 стор. 429. — *Прим. авт.*

i) Рудапський пише всюди: „видить в ній“, „при поспільні самокористи“ „сїї сьні і“, „на руській мові“, „по давні причині“, „в самі людські мові“, „в одні великодні пісні“. — *Вас. Лук.*

лічити ступнів, щоби зараз пізнати всю його різновидну сьпівучу[1]) музикальність. По думці Максимовича[6]) вільний рух мови в сьпіві виходить відлучними різновидними хвилями чи сьпівками не такого правда певного складу, як руські оповнічні, а такого-ж різновидного і вільного, як сьпіви руські полудневі з особна в думах. Тулів[7]) кладе, що „Слово" могло бути або сьпівомовним виплодом писань на взір давних байкових сьпівів а з тим так, як пишуть ся сьпіви теперішні тілько для читу, — або виплодом простомовним, та тільки він від впливу пісень заховав краски людської утвори. — або на остаток, що над усе домисліще — сьпівою, котру справдї сьпівали колись для чести Ігоря, а потому положили на папір; в сему, каже, доводить і сам складач „Слова", котрий не описує, а осьпівує свого лицаря. На остаток Кулїш[8]) думає, що тут навіть і доладки були, та тілько каже, який небудь переписник добиваючись від сьпіви рочникового пожитку міг собі попрацювати над „Словом"

---

1) В первописї: „розновидну півучу". — *Вас. Лук.*

6) „Пѣснь о полку Игоря. Критич. разб." стор. 82—84. — *Прим. авт.*

7) „Руководство къ познанію родовъ, видовъ и формъ поэзіи" стор 205—206. — *Прим. авт.*

8) „Записки о Южной Руси", том I стор. 194—1 5. — *Прим. авт.*

по своєму, щоб роздягнути його із доладок, котрі тільки злучаєм десь-недесь уцілїли.

Тканя сьпіви. — то самодаток Ігоря за долю рідного краю, при поспільній самокористи і холоді князїв до своєї батьківщини. Було на той час багато сильних та храбрих князїв, але жаден із них не іде на Половців відбити рідний Тьмуторокан, — а їден Ігор. Ігор попадаєть ся в полон і жаден із сих князїв і не думає його визволити. Надаремне Сьвятослав і зве їх і упрошає; вони не ідуть навіть виганяти Половців, котрі уже бурили і чернигівські і сіверські краї. На остаток княгиня бідная Ярославна з тяжкої розпачі починає упрошати сьвітовії сили [вітер, воду, вогонь], — і сьвітовії сили змякли від її плачу: вітер збурив море, море бризнуло туманом, туман закрив небо з його сьвітлом, а разом з тим закрив і Ігоря від Половців і дав йому зможність утїкти із полону.

Така проста і мила тканя, така змістість і видність окрису ураз з її сьпівомовним складом і поважним полуднево-руським духом дають сїй стародавній сьпіві не малеє місце між найпершими сьпівами в сьвітї: але сяя на диво красная сьпіва, сяя *палуча полюва квїтка*, як називає її їден із

наших північних писарів.[9]) не дійшла до нас такою, якою вона вийшла зпід руки самого сьпівака. Написаная коло 600 л. тому назад, вона дійшла до нас в їден-їднім тілько спискови[10]). та і той згорів незабаром[11]) і тепер тілько є їден відпечаток, знятий з него в 1800 р. зі всїми його стародавними словами і зі всїми омилками його немудрих переписників. і таким способом сяя стародавняя сьпіва помимо своєї всеї нутрової переваги і завабп може вабити та забавляти хіба тілько завзятих ученик та писарів.

Так воно з початку і було: та тілько тії учені та писарі не дармо сидїли над тою сьпівою і послїдком їх піввікової праці і була з'ява не малого лїку розборів і вісїмнадцяти перекладів. із котрих сїмнадцять опівнічно-руських[12]), а їден простомовний

---

[9]) „Сочиненія Бѣлинскаго". Т. V. стор. 82. — *Прим. авт.*

[10]) Їосподаром його був граф А. І. Мусин-Пушкин. — *Прим. авт.*

[11]) В 1812 р. кажуть, що він був написаний уставом XV віку. [Увага А. Пушкина]. — *Прим. авт.*

[12]) Вісїм із них простомовних, а девять сьпівомовних. От вони: *А. Простомовні:* 1) „Историческая пѣснь о походѣ на Половцевъ Игоря Святославича съ переложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе". Москва 1800 р. [„Изд. графа Мусина-Пушкина"]. 2) „Слово о походѣ Игоря пер. А. Шишкова". Петерб. 1805 р. [„Соч. и перев. изд. Росс.

полудиево-руський.[13]) Правда, послїдки недокладні, а все таки для нас вони дуже

Акад. Ч. 1"]. 3) „Слово о полку Игоря Святославича вновъ переложенное Яковомъ Пожарскимъ". Петерб. 1819 р. 4 „Слово о полку Игоревомъ. Пер. Николая Грамматина". Москва 1821 р. 5) „Пѣснь ополченію Игоря Святославича. Переведена Александромъ Вельтманомъ". Москва 1833 р. 6) „Пѣснь о полку Игоревѣ изданная съ переводомъ на русскій языкъ профессоромъ Михаиломъ Максимовичемъ". Київ. 1837 р. 7) „Слово о полку Игоревомъ сокращенный переводъ Бѣлинскаго". [„Отеч. Записки 1841 г. Соч. Бѣлинскаго". Москва, 1860 р. Т. V. стор 70—80]. 8) „Слово о полку Игоревѣ, объясненное Дмитріемъ Дубенскимъ". Москва. 1844 р. [„Русскія достопримѣчательности Ч. III."]. *В Переклади сьпівомовні:* 1) „Походъ Игоря противу Половцевъ". Петерб. 1803 р. [„Переводъ Свѣркова"]. 2) „Игоръ — героическая пѣснь. Съ древней пѣсни переложилъ стихами Александръ Палицынъ". Харків, 1807 р. 3) „Слово о полку Игоря". Петерб 1812 р. [„Переводъ Язвицкаго". 4) „Героическая пѣснь о походѣ Игоря на Половцевъ, переложенная въ стихи Иваномъ Левитскимъ". Петерб. 1813 р. 5) „Пѣснь воинству Игореву". Петерб. 1821 р. [„Перев. Николая Грамматина"] 6) „Пѣснь ополченію Игоря. Переложеніе Михаила де ла Рю". Одеса, 1839 р. 7) „Слово о полку Игоря — перевелъ Д. Минаевъ". Петерб, 1846 р. 8) „Слово о полку Игоревѣ. Переводъ Л. Мея". Москва. 1850 р. [„Москвитянинъ на 1850 г. № 22]. 9) „Игоръ князь Сѣверскій. Переводъ Николая Гербеля". Петерб. 1854р. — *Прим. авт.*

[13]) „Пѣснь о полку Игоревѣ переведенная на южно-русскій языкъ профессоромъ Михаиломъ Максимовичемъ". Київ, 1837 р. — *Прим. авт.*

значні. Недокладність усїх опівнічних перекладів їзза полудневого початку „Слова“ і недокладність простомовного полуднезого їзза його сьпівомовного складу, дає іще надїю, що може удатись переклад сьпівомовний полудневo-руський. А ученії розбори хоч мало розібрали, за то своїми омилками остерегають других від таких-же омилок і хоч криво, та наводять на рівну дорогу.

Маючи під руками скілька таких перекладів і розборів, і я розібрав деякі тії темнії місця по свому і для проби зробив сьпівомовний переклад на полудневo-руській мові.

Темнії місця я дїлю на три купи: на проріхи, омилки і різнодумки: дві перших купи показують ся в буквах і словах, а остатня — в словах і в мислях.

а) Із буквів уваги варта проріха *z* в приловку *сz*. Ся проріха ось де має місце:

1. Ничить трава жалощами,
   А древо *стугою*й)
   Къ земли преклонилось.
2. Утръ же воззни *стрикусы*
   Отвори врата Ново граду.
3. Коли Игорь соколомь полетѣ
   Тогда Влуръ влъкомь потече,
   Труся *собою* студеную росу;
   Претръгоста бо своя бръзыя комоня.

й) В виданю дра Ом. Огоновського [Львів 1876] пишеть ся: съ тугою. — *Вас. Лук.*

Що в першім місцї треба читати не „*стугою*“, а „*съ тугою*“ — про теє нїчого й говорити. В другім те-ж саме далеко прикладнїще читати не „*стрикусы*“, а „*съ трикусы*“, або „трикусны“ від латинського tricuspis — з трома вісьтрями або рогами, тогдї і „воззни съ трикусы“ буде мати ясну ознаку візницї [чи то стїнобійнї] з трома вісьтрями або рогами: к) а в третїм місци третя стрічка очивидячки належить не до їдного Овлура, а до Влура і Ігоря разом і значить ся тут повинно бути не „*собою*“, а „*съ обою*“ л).

б) Проріхи в словах також незначні і видні от в яких місцях:

1 Съ тояже Каялы Святоплъкъ
Повелѣ я м) отца своєго
Междю угорьскыми иноходьцы
Къ святѣй Софии къ Кыєву.

к) ibid.: позвони стрикусы = er donnerte mit den Wurfmaschinen; *стрикусъ* від пня *стрик.* [= стрък] з приростком — усъ. Порівн. *парусъ*. Від того-ж пня маємо старослов. стръкнѫти, руське стрикати, рос. стрекать, срб стрцати, старор. стрецало = бодець. — *Вас. Лук.*

л) Таки має бути *собою*. Овлур стежив дорогу князеви, біг вовком перед ним і стрясував *собою* зимну росу зі степової трави, щоб роса князеви не вадила. — *Вас. Лук.*

м) Др Ом. Огоновський пише: *яти*. Впрочім ціле се місце є ґльоссою. — *Вас. Лук.*

Тут після слів „повелѣ я“ згубляно склад „*ти*“ [ятп = взяти], а слова „*отца своего*“ запевне показують на Із'яслава убитого на Нежатинї 1078 р.. значить ся тут перед словами: „*Съ тояже Каялы*“ разом з імям Із'яслава згубляно іще кілька слів за його смерть.

2. Изъяславъ, сынъ Васильковъ,
. . . . . .
Притрепанъ литовскими мечи.
И схоти н) ю на кровать,
И рекъ:
„Дружину твою, княже;
Птицъ о) крылы приодѣ.“

Тут перед словами „*схоти ю*“, котрі треба читати іначе[14]), я думаю — проріха слова *литовський князь* з яким небудь мовнем на пр. *взяв* або *підняв*.

3. Комонь въ полуночи
Овлуръ свисну за рѣкою.

Тут рівняючи першу стрічку з другою не можна не завважити, що в нїй п) не достає слова подібного до *свисну* іначе *заржа*.

---

[14]) Дивись омилки в буквах З. — *Примавт.*

н) У дра Ом. Огоновського є: „схопи“. — *Вас. Лук.*

о) У дра Ом. Огоновського є: „птичь“. — *Вас. Лук.*

п) В первописї: „в нїї“, „мої мисли“, „на сьпівучі“ і т. и. Ми скрізь в прозі виправили на: „в нїй“, „моїй мисли“, „на сьпівучій“. — *Вас. Лук.*

в) Омилки в буквах хоч самі по собі і незначні, але не можна не сказати і за них, бо декотрі із них ізміняють товк самого слова. Вони здибають ся ось де:

1. Бы ли *вѣчи* р) Трояни.

Тут в слові „вѣчи“ буква *ч* заміняє *ц* з подоби їх славянського окрису (ч ц). Сеє підтримують і другі місця „Слова“, де на приклад здибаєть ся „*русици*“ и „*русичи*“с).

2. Была бы *чага* по ногатѣ,
Кощѣй по рѣзанѣ.

Тут тож саме з подоби окрису буква *ч* заміняє *г*, і значить ся тут треба читати не *чага* [чага] а *яга* [ɥага], бо і в самих казках до дїда Кощія рівняєть ся баба яга а не чага.

3. И *схоти ю* на кровать
И рекъ:
„Дружину твою, княже,
Птичь крылы приодѣ“.

Тут в перших словах *ю* замінило го (його) і *х* замінило *к* також з подоби свого окрису [ю го і х к]. Що *ю* замінило *го*, се видно із того, що дальше до того *ю* говорить ся: „Дружину твою княже!“ А слово „схоти“

р) У дра Ом. Огоновського є: „вѣци Трояни“ — *Вас. Лук.*

с) У дра Ом. Огоновського постійно: „Русичи“.— *Вас. Лук.*

прийнявши навіть перед ним і проріху, немає тут нї стосунку нї товку, а „*скоти*“ дуже ясно і прикладно. Тут тілько дїло стоїть за їдним: *хто?* котре я думаю і єсть випущане: *литовський князь*.

4. Подоб*ію* влъци
Грозу въсрожать по яругамъ.

Тут в першім слові я думаю, що *ію* заміняє *но* по давній причинї [і ю но] і читаю не „подоб*ію*“ а „подоб*но*“, і даю йому такий товк, який воно має не тільки в полуднево-руській, але і польській мові — товк здаєть ся, видно, видяй.

5. Въстала обида
Въ силахъ Дажь-божа внука.

Тут я думаю, що в слові „*силахъ*“ *л* поставляно замість *н*, і читаю в „*сынахъ*“, а не в „*силахъ*“.

6. Половци идуть
Отъ Дона, и отъ моря
И отъ всѣхъ странъ
Рускыя плъкы о*т*ступиша. т)

Тут слово „*отступиша*“ зівсїм не до ладу: далеко доладнїще думати, що тут *т* заміняло *б* — „*обступиша*“.

7. Меча времени чрезъ облакы.
Суды рядя до Дуная.

т) У дра Ом. Огоновського: „оступиша“ в значіню „обступили“. — *Вас. Лук.*

В слові „*времени*“ я думаю буква *в* заміняє *к* з подоби окрису [к к] і читаю не „*времени*“, а „*кремени*“.у)

г) Слова показують видную омилку тільки у сему їдиному місці, де їдно імя заминило друге:

Тъй бо Олегъ
Ступаєть въ златъ стремень
Въ градѣ Тьмутороканѣ
Тоже звонъ слыша
Давный великый Ярославъ.

Але „давный великый Ярославъ“ не міг чути того дзвону, бо його вже тогдї і на сьвітї не було. Олег буйствовав не при нїм а при синї його Із'яславі, значить тут повинно стояти не „Ярослав“ а „Із'ялав“. Слова-ж „давный“ і „великый“ тож само не перечать моїй мисли. Назву великого носив кожний київський князь, — значить і Із'ялав, а слово „давный“ показує тілько на Із'яслава I, бо був іще Із'ялав II [Мстиславич 1146—1154] і Із'ялав III [Давидович 1157—1161]. А що тичеть ся до того, що декотрі думають, що тут переписник зробив Ярослава за Всеволода, то я скажу тілько, далеко лекше було змилити ся з Із'яслава

у) У дра Ом. Огоновського: „бремены“ = тягарі, каміня кидані метавками, давними облоговими машинами. — *Вас. Лук.*

на Ярослава ніж зі Всеволода на Ярослава; у мене принаймній основа на сьпівучій, а у них нема і того.

д) Різнодумки в словах доволі значні. От важніщі із них:

1. То растѣкашеть ся мыслию по древу.
   Скача славию по мысльну древу.

Учені і перекладачі різно думали над сими словами: їдні думали, що тут омилка і заміняли слово „*мысль*“, то „*пташкою*“ [и. Левитскій] то „*соловѣем*“ [и. Де ля Рю]. Другі думали, що тут проріха і на пр. Вельтман переклав се місце так: „Мысли текли въ вышину какъ соки по дереву“. П. Гербель рівняючи сих два місті виводить, що *дерево* у сьпівака значить *виобразню*, по гілякам котрої скаче Боян — *соловій старого часу*. А менї здаєть ся, що „*мысленное древо*“ значить *не соловія* і не *виобразню*, а просто *скусне дерево*, бо на полудньово-руській мові „*змисльний*“ значить „*хитрий, скусний*“, а скуснеє дерево значить не що друге, як *струмент*; на се наводять і самії слова:

„Скача славію по мысленному древу“ можна думати, що сьпівак взяв для струмента такую назву або через то, що людську назву мав за негідну для свого слова, начатого „*сти-*

рыми словесы“, або через те, що в самій людській мові такої назви не найшло ся.[15])

2. Старому Ярославу.
Храброму Мстиславу.
. . . . . .
Красному Романови
Святъславличю.

Хоч декотрі і думають, що „*старый Ярославъ*“ — то Ярослав Съвятославич, брат Романа красного і Олега Тьмутороканського, але уважаючи на то, що він номінаєть ся ураз із Мстиславом та ще й перше него, далеко прикладнїще думати, що се брат Мстиславів — Ярослав I.

3. Дивъ кличеть връху древа.

Перші видачі „Слова“ думають, що „*дивъ*“ значить ся *пугало, слѣповорон*. И. Минаєв думає, що се *лѣсний чорт*; и. Гербель перекладає йóго совою через то, що по словах ученого Гая із Загреба [Аграма] мало що не [в] усїх західних Славян *дивом* називаєть ся *вудвуд*, котрого крик як у нас крик сови приймаєть ся дунайськими Славянами за недобрий знак. А менї здаєть ся, що слово „*дивъ*“ або „*диво*“ лучче поставити так як воно є, бо сеє слово іще досї незамерло

[15]) Увати варто, що й тепер струменти у наших сьпіваків носять назву нїби не рідню, на пр. кобза, бандура.

в піснях Полудневої Руси. Так в одній великодній пісні сьпіваєть ся:

Перейду я поле, стану на межи.
Аж моє *диво* пяне лежить.
Ой, стану я гадати
Як би те *диво* назвати?

Правда трудно по сій їдним-їдній може пісні сказати, що то за диво, але тим не менше завважна дум(к)а М. Максимовича, що диво — то *злий*, *недобрий дух*, бо і в перській вірі дивами називають ся *некальні духи*.

4. Тѣми тресну земля,
И многы страны *хинова*.*)

Я думаю, що слово *хинова* значить *фінова*, опираючись[a] на то, що полудньово-руська мова завсїгди переміняє *ф* в *х* або *хв* [напр. Futter хутір, Федор Хведько], а що *хини* значить *фіни*, то показує і сам сьпівак, котрий зараз і вилїчує сїї народи, куди разом відносить і Половців:

Тѣми тресну земля,
И многы страны хинова:
Литва, Ятвязи, Деремела и Половци.
Сулици своя повръгоша
А главы своя поклониша
Подъ тыи мечи харалужныи.
5. Изъ Кыєва дорискаше
До *кур*ъ Тьмутороканя.

*) місто: хиновы. — *Вас. Лук.*
a) В первописї: упираючись. — *Вас. Лук.*

Думали декотрі, що „*куръ*“ значить місто *Курськ*, але слово „*до куръ*“ звичайне і ужитне на Полудневій Руси і значить *нічний час до крику півнїв*.

6. Сего бо нынѣ сташа
Стязи Рюриковы.
А друзии Давидовы;
Къ рози нося
Имъ хоботы пашуть
Копия поють на Дунаи.[1])

Як уже не перекладали сего місця!

I „Знамена Владимирови достались Рюрику и Давиду, которые нося ихъ на рогахъ землю вспахиваютъ“. [А. Шишковъ].

I „Нынѣ стали знамена Рюрикови, а другіи Давыдови, но сіи сдѣлавшись могущими въ сапогахъ землю пашутъ“. [Пожарскій].

I „Нынѣ знамена его стали Рюрикови, а другія Давыдови, но враги ихъ виряженные въ плугъ вмѣсто воловъ пашутъ на нихъ“. [Грамматинъ].

I „Знамена его уже стали Рюрикови, а другія Давидови, но рога нося имъ пашутъ хвосты“. [Максимовичъ].

I „Знамена его достались одни Рюрику, а другія Давиду, но когда и они носять трубы [военныя] то знамена развѣваются“. [Дубенскій].

---

[1]) У Огонов.: нъ *розно* ся имъ...: *розно* = віддїльно, на ріжних місцях повівають (*пашуть*) на хоругвах бунчуки, кіньскі хвости (*хоботы*), бо стяги Рурикові стали окремо від Давидових. — *Вас. Лук.*

І „Теперъ его стяги вмѣстѣ съ наслѣдствомъ доставшимся Рюрику съ братомъ Давидомъ, словно волы запряженные въ плугъ подъ ярмомъ ненавистнымъ никнутъ, межъ тѣмъ какъ тяжелыя копья свистятъ на Дунаѣ". [Г. Гербель].

А менї здаєть ся, що сеє місце можна толкувати далеко простїще. Я думаю, що *„рози нося"*, то не *воли*, а *волинські* князї Роман Мстиславич Володимирський*) і Мстислав Ярославич Луцький — внуки великого князя Із'яслава II. Перший із сих Волинців в 1199 роцї по просьбі Галичан став правити Галичом і тим підійняв на себе свого тестя Рурика київського. Почали ся бійки і Роман два рази зганяв Рурика з великокняжого стола і навіть постріг його в монахи, — отсе-ж то і є — *„хоботы пашуть"*. А як хто менї скаже, що слово *Волинь* і *Волинський* не виходять з слова *вїл*, бо тая сторона називала ся колись Wełyń, то я знов скажу, що слово wełyń так стосуєть ся до слова *Волинь*, як слово wełna до слова *„волна"*, як слово *„Велес"* до слова *„Волос"* і що значить ся всї вони мають їден корінь *„волъ"*, і через то нема противи і тут моїй думцї.

*) Рудавський пише раз „Владимірський", другий раз „Владимір", то знов „Володимір". Ми отже всюди для одностайности кладемо: „Володимирський" і „Володимир". — *Вас. Лук.*

7. Сорокы не троскоташа
Полозию ползоша только
Дятлове тектомь
Путь къ рѣцѣ кажуть.

Слово „*полозию*“ звичайне читають „*по лозию*“.[1]) а із ліз роблять *шляки* і заставляють повзати по шляках то сорок, то дятлів, а я думаю, що слово „*по лозию*“ стоїть замість „*полозие*“ і значить *полози* [такії здоровенниї вужі або які-б не було гади, płazy].

8. Рекъ Боянъ и ходы
На Святъславля пѣстворца
Стараго времени Ярославля
Ольгова Коганя хоти.

Сего місця зівсїм не можуть розібрати. От на приклад як його перекладає самий новіщий перекладáч слова н. Гербель:

Вѣдь сказалъ же Боянъ,
Какъ и вѣщій Коганъ —
Пѣспотворецъ временъ Ярослава —
Говорилъ въ старину,
Прославляя войну
И походъ старика Святослава.

Я думаю, що Коган через то називаєть ся Олеговим і Сьвятославовим, що він жив у Олега і у Сьвятослава Олегового батька, а піснотворцем старого времени Ярослава через то, що він їм сьпівав за Ярослава великого, Сьвятославового батька. На його то

[1]) На те годять ся майже всї критики Слова. — *Вас. Лук.*

жінку [хоти], котра може зісталась бідною вдовою, Боян і сказав ходючее слово [ходи]. Так сї слова я і перекладаю:

А пішло-ж ходюче слово
Старого Бояна
І на жінку молодую
Сьпівака Когана.
Що́ жив колись у Олега
І у Сьвятослава
І сьпівав їм старе время
Дїда Ярослава.

е) Різнодумки в мислях виробили і несправедливий поділ мислів і несправедливий поділ цїлого „Слова". Несправедливий поділ мислів видно от в яких місцях:

1. Скочи отъ нихъ лютымь звѣремь
Въ плъночи изъ Бѣлграда.
Обѣси ся синѣ мглѣ...

Сї слова я розділяю так:

Скочи отъ нихъ лютымь звѣремь
Въ полуночи:
Изъ Бѣлграда обѣси ся
Синѣ мглѣ..

2. Рѣка Сугна худу струю имѣя...
Уношу князю Ростиславу
Затвори Днѣпръ темнѣ березѣ.
Плачеть ся мати Ростиславля
По уноши князи Ростиславѣ.

Тут слова „темнѣ березѣ" зівсїм не відносять ся до першої мисли, а до другої і показують місце, на котрім плакала мати

Розтиславa, значить ся їх треба відділити від першої мисли.

3. Страны ради.
Гради весели.
Пѣвше пѣснь старымъ княземъ,
А по томь молодымъ.
Пѣти: слава Игорю Святъславличю,
Буй-Туру Всеволоду,
Владимиру Игоревичю!

Тут „*страны ради и гради весели*“ зівсім не від того, що вони могли сьпівати пісні і старим князям і молодим, а від того раді, що вечір повернув ся і закінчують не тільки мисль, але і цілую сьпіву, а що дальше — то уже приспівка: значить ся сії слова треба розкласти так:

Страны ради,
Гради весели.

—•—

Пѣвше пѣснь старымъ княземъ
А по томь молодымъ пѣти:
Слава Игорю Святъславличю!
Буй-Туру Всеволоду!
Владимиру Игоревичю!

То-ж саме можна сказати і за поділ цілого „Слова“. Звичайне його ділять на 12 часток чи пісень: але хочай і справді є декотрі місця, де сей поділ припадає по мислях, за то є і такі місця, де сьояні мисли зівсім розлучні і розлучані зівсім спійні. Так —

1) Пісня VI закінчуєть ся словами:

Униша бо градомъ забралы.
А веселіе пониче. —

а VII начинаєть ся:

А Святъславъ мутенъ сонъ видѣ —

тогдї як спійка між сими словами сама щільна і нерозлучна; тут або кінець пісні VI треба приложити до початку VII, або VII приложити до VI.

2) Пісня VIII віддїляна від VII і віддїляна дуже насильним способом. Уже і через то не годило ся-б її віддїляти, що вона продовг мови Сьвятослава [бо сьпівакови зівсїм не було потреби викликати до князїв, котрих уже за його часу не було, або були, та уже на других місцях, і просити їх на поміч Ігореви]; а тут ще й поділ зроблено Бог зна по якому.

Слова:

Се у Римѣ кричать
Подъ саблями половецкыми,
А Володимиръ подъ ранами, —
Туга и тоска сыну Глѣбову!

і слова:

Великый княже Всеволоде!
Не мыслию ти прилетѣти подалю*)
Отня злата стола поблюсти? —

очевачне мають самий близький стосунок, бо і між Володимиром і Всеволодом був сто-

*) У Огонов.: издалеча. *Вис. Дух.*

сунок самий близький. Володимир разом з своїми братами обрав Всеволода своїм головою і великим князем, значить Всеволод і повинен був ратувати Володимира при лихій годині.

3) То-ж саме треба сказати і за пісню IX. Перша її половина — то продовг тої-ж самої мови Сьвятослава, значить ся вона і повинна бути приложана до пісні VIII.

Несправедлива спійка видна:

1) В пісні VII. Тут слова Сьвятослава треба-б віддїлити від його сна і толкованя його боярами; тим більше, що тут Сьвятослав говорить уже не з боярами, а викликає то до Ігоря і Всеволода, то до князїв.
2) В пісні IX кінець мови Сьвятослава звязано з пригадкою сьпівака за Всеслава, значить ся остатнє повинно бути віддїляно від першого.
3) В пісні IX погоню за Ігорем Ґзака і Кончака то-ж само можна легко віддїлити.
4) На остаток в пісні XII слова: „Нѣвше нѣснь старымъ княземъ" — до самого кінця то-ж само повинні бути віддїляні, бо вони уже не пісня, а присьпівка.

Таким способом цїле „Слово" я дїлю на тринадцять часток, збиваючи усе окрім засьпівки і присьпівки в три подїли.

1. Засьпівка.

I. Війна.

2. Виправа Ігоря і Всеволода.
3. Перша щаслива бійка.
4. Друга нещасна бійка, котра закінчилась полоном Ігоря.

II. Туга.

5. Нахід Половцїв на Русь.
6. Сон Сьвятослава і товк його.
7. Плач Ярослава і виклик до князїв.
8. Пригадка сьпівакова за Всеслава і рівнївка давнього стану Руси зі станом співчасним сьпівакови.

III. Поворіт.

9. Ярославна благає помочі у сьвітових сил.
10. Сьвітовії сили помагають і Ігор біжить.
11. Ґзак і Кончак ідуть за ним у погоню.
12. Радість Руси з Ігоревого повороту.
13. Присьпівка.

*27—29 лютого.**)

—•—•—

*) Зараз за тим „Преслівля-м“ [25—39 стор.] слїдує на дальших картках рукописї [від 40—87 стор.] на правім боцї [рукоп. книжочки] переклад „Слова“, а на лївім боцї ориґінальний текст „Слова“, розбитий Руданським на уступи відповідно до пере-

ЗАСЬПІВКА.

Чи не гоже-ж то нам буде
Словом давним, брате,
Словом трудних оповідок
Пісню надпочати,
Пісню тому Ігореви[1])
Сьвятослава сину,
Щó водив колись на бійку
Храбрую дружину?
Та й початись тій пісні
Як билина бає,
А не з думки, не з замислу
Як Боян[2]) сьпіває.
Бо Боян той як кому лиш
За пісню береть ся,
То мислію по дереві[3])
Так і розтечеть ся.
І ганяє сїрим вовком
Через гори, яри,
І лїтає орлом сизим
Під самії хмари.

кладу, щоби лекше можна порівнувати з текстом. Щадячи місце подаємо тілько переклад „Слова". *Вас. Лук.*

Виноски: [автора Ст. Рудашського. — *Вас. Лук.*].

[1]) Ігор Сьвятославів — внук Олега, правнук Сьвятослава, праправнук Ярослава І.

[2]) Боян — славний сьпівак, сьпівак між 1050—1080 роком.

[3]) Се-б то по струментови.

Лиш бувало усобиці
Давні спогадає,
Десять соколів на стадо
Лебедїв пускає.
І которую лебідку
Сокіл дотикає,
Та́ лебідка попереду
Пісню і сьпіває:
То старому Ярославу,[4])
То тому Мстиславу,[5])
Що́ касожського Редедю
Зарізав на славу.
Або коли спогадає
Недавню годину,
То й красному Романови
Сьвятослава сину.[6])
Не соколів на лебідок
Той Боян пускає:
То він пальці свої віщі
На струни спускає.
І на живі тії струни
Лиш пальці наскочуть,
То вони вже самі славу
Князям і бренькочуть.

---

[4]) Ярослав І. — прапрадїд Ігоря.

[5]) Мстислав Тьмуторканський, брат Ярослава І, в 1022 р. на поєдинкови убив касожського князя Редедю і полонив його жінку і дїтий.

[6]) Роман Сьвятославів, красний брат Олега, дїда Ігоревого. Погиб в 1079 р.

Так пічнемо-ж собі, брате,
Пісню ту сьпівати
Від Владимира старого[7])
До Ігоря того,
Що́ закріпив собі розум
На буйній волі,
Що́ наострив своє серце
Відвагою в полі:
А з відваги і дружину
Повів молодецьку
За рідною землю руську*)
В землю половецьку.

I. ВІЙНА.

1.

Глянув Ігор против сонця.
Сонце померкало[8])
І від него цїле військо
Тьмою прикривало.

---

[7]) Володимир I. — батько Ярослава I. Але тут сьпівак замолов ся і пічне свою сьпіву не від Володимира, а просто від Ігоря.

*) В первописї скрізь прикметник „руський“ пише автор великою буквою: „Руський“; так само на пр. „Римський“; натомість „Русин“ — малою: „русин“. — *Вас. Лук.*

[8]) Тут говорить ся за тую затьму сонця, що́ була 1-ого мая в день сьв. пророка Яреми.

А він каже до дружини:
„Братя і дружино!
Лучче-ж**) нам потятим бути
Ніж в полоні гинуть!
А сядемо, милі братя,
На бистрії коні,
Подивим ся, погуляєм
По синьому Дону!“
Спала князеви охота
Дону скоштувати:
І в запалі забув знамя
І став промовляти:
„Хочу з вами, Русинами,
Військом молодецьким,
Коне***) своє приломити
В полі половецькім.
Хочу в полі половецькім
Голову зложити,
Або Дону великого
Шеломом почерпнути!“
О, Бояне, мій Бояне!
Старий соловію!
Пощебечи полки сії
Бо я не умію.
Ти по дереві мисленним
Соловійком граєш,

**) В оригіналї всюди: „Луче.“ — *Вас. Лук.*

***) В первописї скрізь: „Кіпе [Кипье]“. — *Вас. Лук.*

Ти до хмари і до неба
Думкою літаєш.
Ти сноїв би враз і славу
І тогдїшнє горе
Ти слїдив би за Трояном[9])
Через гори-яри....
Скажи-ж менї як почати,
Подай менї руку!
Може було так съпівати
Олегову внуку:
Не соко́ли через поле
Від вітру несуть ся,
Галичі стада до Дону
Великого бють ся.
Або може, мій Бояне,
Велесовий внуче,[10])
Може було так почати
Може було-б лучче:

---

[9]) Слово Троян запевне пригадує римського цісаря Трояна і перейшло в полудневу Русь із Риму разом з його мечом і валом, котрий загорнув всю Червень і часть Подолїї і котрий ще досї носить назву Троянового вала. Але наші прадїди думали, що слово Троян все їдно, що цар або цїсар і стали називати Троянами не тілько всїх римських цїсарів, але і своїх князїв, як їх хотїли повеличати. Тут Трояном запевне називаєть ся Ігор.

[10]) Велес або Волос був бог череди; але чого Боян називаєть ся його внуком — сказати трудно.

Иржать*) коні за Сулою;
В Київі весілля;
Трублять труби в Новім-граді[11]).
Стяги край Путівля.
Ігор тілько Всеволода[12])
Милого чекає...
Аж Всеволод прибуває
Брату промовляє:
„Їден ти мій, брате-сьвіте!
Їдна моя слава!
Та-ж обидва ми, Ігорю,
Сини Сьвятослава!
Сїдлай, брате, свої коні
А мої готові
Там у Курська осїдлані
Стоять на готові.
А мої Куряни**) жваві
І сьвідомі дїти:
Вони в мене під трубами
Змаленьку виповиті,
Кінцем копия годовані,
Зросли у шеломі,
Путь-дорога їм відома,
Яри їм знакомі.

---

*) В первописї: „Гиржать“. — *Вас. Лук.*

[11]) Новгород Сіверський — столиця Ігорева.

[12]) Всеволод Сьвятославів курський і трубчевський, меньший брат Ігоря.

**) В первописї скрізь: Куряне, Половчане, люде і т. п — *Вас. Лук.*

У них луки натягнуті
А тули відкриті.
У них шаблі ізострані
І кривлею змиті.
Самі скачуть серед поля
Як вовки кровавi,
Шукаючи собі чести
А князеви слави!

І вступив могучий Ігор
В стремено ногою
І поїхав з своїм військом
По чистому полю.
Сонце йому путь-дорогу
Тьмою заступає
І ніч стогне і грізьбою
Птахів розбуджає.
І звірина серед степу
Свище, завиває,
І на дереві високім
Диво викликає.[13])
І шле чутку на Поморе,
Сулу і Сурожe.[14])

---

[13]) Бог його знає, що то за диво, а співають же і у нас:

Перейду я поле, стану на межи,
Аж моє диво ляше лежить
Ой, стану я гадати
Як би тее диво назвати

[14]) Думають, що то було або Азівське море, або Судак у Криму.

Волгу, Корсунь[15]) і до тебе,
Тьмуторканський боже.[16])
І Половці неготові
Дороги обрали
І до Дону великого
Степом пробігали.
І скрипіли їх теліжки
В опівнічну пору
Як лебеді розпущані
По синьому мору...
Веде Ігор своє військо,
К Дону поспішає.
А біда його без часу
Птахів опасає.
Та й вовки в ярах подобно
Лиха виглядають.
І орли на кості клектом
Звірину скликають.
На червоні щити брешуть
Степові лисиці...
О, руськая земле, земле
Ти вже на границі!
Довго-довго ніч смеркає
Зоря-сьвіт запала,

---

[15]) Давний Херсон Таврицький.

[16]) Тьмуторкан був коло Азівського моря, де виспа Тамань, котра і сама колись називалась Тьмуторканською [Див. Патер. Жит. св. Никона] До Олега Тьмуторокань був руським, а після Олега його завоювали Половці.

Мгла по полї розкотилась
Поля повкривала.
Заснув щебет соловїйний,
Галки починають,
А Русини серед поля
Міцно спочивають.
І все поле зґородили
Своїми щитами,
Шукаючи собі чести
А князеви слави.

2.

Рано в пятницю Русини
Половців нагнали
І полки їх поганї
Прахом потоптали.
І розсипались стрілами
По вражому полю.
Красних дївок половецьких
Гнали у неволю.
Брали злото й паволоки,
Брали оксаміти.
А лишкою мости собі
Почали мостити.
І мостили по болотах
Та по грузовинах
Опанчами, кожухами
Зрочам Половчина.

А червоний стяг і гілку[17]),
Білую хоругку
І срібнеє стружа, — дали
Олегову внуку.
І Олега гніздо храбре
Подрімати сїло:
О, далеко-ж воно бідне
В поле залетїло...
Нїби воно й не родилось
Само для обижі
Нї соколу, нї кречету,
Нї звірині хижій. *)
Нї соколу, нї, кречету,
Нї орлову сину.
Анї тобі, чорний ворон,
Вражий Половчину!
А Ґзак уже сїрим вовком
Вибігає з дому,
Кончак[18]) йому слїди править
К великому Дону.
На другий день дуже рано
Руські поглядають,
Аж кровавї в небі зорі
Сьвіт оповідають.
Чорна туча іде з моря
І закрити хоче

---

[17]) Думають, що гілкою називалось знамя з почепляною на него кінською волосїнию [бунчук], бо і тепер часть кїньскої гриви називаєть ся гілкою.

[18]) Ґзак і Кончак — половецькі хани.

*) В первописї: „хижі“. — *Вас. Лук.*

Штири сонця;*)[19]) а по ній
Блискавка михкоче.
Бути, бути сего ранку
Великому грому,
І дощеви йти стрілами
З великого Дону!
Тут то копям приломатись
Копям молодецьким,
Тут то шаблям потріщати
В шеломи польвецькі
На сій річці, на Каялі[20]),
В великого Дону!...
О, руськая земле, земле
Вертай ся до дому!...
Ото й вітер внук Стрибога[21])
Замахав крилами

---

*) В первописї: штире сонці. — *Вас. Лук.*

[19]) П. Дубенський думає, що тучі — то Половці, а штири сонці — штири князі Ігоревої дружини: сам Ігор, брат його Всеволод Трубчевський, племенник Сьвятослав Ольгович Рильський і син Ігорів Володимир Путивльський.

[20]) Каяла-річка вливаєть ся в Дон і тепер називаєть ся Кагальник.

[21]) Стрибогом наші прадіди називали вітрового дїда. Слово „Стрибіг“ запевне рідня слову „стрибати“.

Стриб в стремена давай драла!
Нехай шкапа підо мною
Стрибає й басує. (*Твардовський.*)

І на руське військо з моря
Повіяв стрілами.
І движить земля і стогне.
Ріки текуть мутно,
Порох поле покриває,
Стяги мають смутно.
Ідуть з Дона, ідуть з моря
Половецькі сили,
Зі всїх сторін Всеволода
Полки обступили.
І бісові дїти криком
Поле згородили,
А червоними щитами
Руські згородили.
Закричали Половчани
Заиржали конї...
А ти, Туре Всеволоде,
Стоїш на боронї!
Ти на військо половецьке
Прискаєш стрілами,
Ти гремиш об їх шеломи
Стальними мечами.
Куди скочиш, де посьвітиш,
Шеломом блискучим,
Там голови половецькі
Валять ся на кучи.
І шеломи оварськії
Щербаті валились,
Бо у тебе, Всеволоде,
Стрїли закалились...

Та якії-ж йому, братя
Дорогії рани!
Він забув життя і шани,
Чернигів коханий,
Забув звичай і обичай
І столицю ясну
І княгиню свою милу,
Глїбовну прекрасну.[22])

3.

Були віки Троянові,[23])
Лїта Ярослава.[24])
Були бійки і Олега[25]).
Сина Сьвятослава.
Щó мечем бувало тілько
Громи висїкає
Та по цїлій землї руській
Стріли розсїває:
Щó бувало в Тьмуторканї
В стремено ступає,

---

[22]) Ольга — дочка Глїба Юрієвого і сестра Володимира Переяславльського.

[23]) Як видно, то наші прадїди лїчили колись лїта по віках Трояновгх

[24]) Запевне Ярослав І. син Володимирів.

[25]) Олег Сьвятославів — дїд Ігорів: він разом з братом Романом красним був першим заведїєю свого часу.

А Із'яслав[26]) у Київі*)
Бразки зачуває.
А Владимир Всеволодів[27])
Хоч сам не без духа
У Чернигові**) що ранку
Затикає уха.***)
Тогдї й самого Бориса,[28])
Сина Вячеслава,
Привела на суд до себе
Олегова слава.
І поклала назелену
Кінську на полому
За обижу Олегови
Князю молодому.
Там і князя Із'яслава
Вони доконали
І Сьвятополк[29]) свого батька
Із тої Каяли
Повелїв між коні взяти,

---

[26]) Із'яслав І. син Ярослава І убитий на Нежатинї 1078 р.

*) Автор пише: „Києві“ то знов „київський“. — *Вас. Лук.*

[27]) Володимир Мономах.

**) Автор пише: Чернигів і Чернігів. Для одностайности ми и ставили всюди: „Чернигів“. — *Вас. Лук.*

***) В первописї: „вуха“ — *Вас. Лук.*

[28]) Борис — син Вячеслава Смоленського погиб в Нежатинській бійцї в 1078 р.

[29]) Сьвятополк Із'яславів через 15 лїт після смерти свого батька був і сам київським князем.

Між*) угорські змії
І відвезти до Київа
До церкви Софії...
О, Олега Гориславця[30])
Війни памятались:
Тогдї землї в усобицях
Росли й засівались,
І життя Дай-Бога внука[31])
В грімалах губилось,
А зза князїв і їх людям
Віку вкоротилось.
Тогдї рідко в землї руській
Орачі сьпівали,
А частїще коло трупів
Ворони кричали,
Та ще галич лепетала
Та збирала дїти,
Коли з ними на поживу
Хтїла полетїти.
Так то люди! Були бійки
Були в нас і смути,
Та такої як се була —
Такої й не чути!

*) В первописї скрізь: „меж“. — *Вас. Лук.*

[30]) Сьпівак сам собі назвав Олега Гориславцем так саме, як і рочники колись назвали Володимирову жінку Рогнїду — Гориславою.

[31]) Дай-Бог то їден із наших стародавних богів. Внук його запевне Володимир· але чого Володимир називаєть ся його внуком се так же трудно сказати, як і то. чого Боян називаєть ся внуком Велеса.

Зраня сьвіта до вечера,
З вечера до сьвіта,
Летять стріли каленії
Як град серед літа.
Гремлять*) шаблї об шеломи,
Копя молодецькі,
Тріщать в полї чужо-земнім
В землї половецькій.
Чорна земля під копитом
Як та ріля зрита,
Вся костями посіяна
А кріплею злита.
Полягли там Всеволода
Полки головою
І по цілій землї руській
Ізійшли тугою.
Що-ж то менї зашуміло
Рано за горами?
Що-ж то менї задзвенїло
Ще перед зорами?
То князь Ігор своє військо
В поле завертає,
Бо жаль йому Всеволода,
Що́ там погибає.
І били ся день і другий,
І третїй день бились
Та в полудень — і Ігоря
Стяги повалились.

---

*) В первописї: „Гримлять“, „вскрисити“. — *Вас. Лук.*

Тут то братя розлучились
З берега Каяли.
Тут для себе кровавого
Вина не дістали.
Тут лиш військо докінчило.
Сватів попоїло,
А само за руську землю
Положило тїло.
Никне трава жалощами,
Листя ізсушилось
І дерево небологом
До землї склонилось.

II. ТУГА.

1.

Не весела-ж бо то, брате,
Година настала:
Вже пустиня та повітра
Силу повкривала.
То в синах Дай-Бога внука
Злибіда ожила
І на землю Троянову[32])
Дївою[33]) ступила;

---

[32]) Земля Троянова — земля руська.

[33]) Їдні [Пожарський] думають, що „Діва“, „Злибіда“ — то таврицька богиня Діяна чи Дїванна; другі [Максимович], що то литовськаДіва-джума, що огневою хустиною навіває смерть на людий; а третї

І лебіжими крилами
Розплескала море,
І у Дону плескаючи
Розбудила горе.
Розбудила время тяжке,
Підійнялись Хвини,
А у князїв на поганих
Усобиця гине,
Бо брат брату став казати:
„Се моє, мій брате!“
— І се моє, і то моє! —
Другий став казати.
І за мале як велике
Стали вимовляти.
І самі на себе стали
Гримало кувати.
А погані зі всїх сторін
Зволїкали сили
І на рідню землю руську
Бідою ходили...
О, далеко-ж зайшов сокіл
К морю птицї бити
Та храброго вже Ігора
Полку не вскресити.
Жля і Карна[34]) в руську землю
З криком поскакали

[Дубенський] думають, що то їдна із тих судних дїв, про котрих споминає стародавня чешська сьпіва „Суд Любуші“.

[34]) Жля і Карна — половецькі хани.

І там в полумнї червонім
Змагу вимивали.
І сплакались руські жони
Стали голосити:
„Ой уже-ж нам мужів милих
Мислю не змислити.
Нї мислию ізмислити,
Думою здумати,
Нї очима оглядати,
Нї гостинцї*) брати
Анї золота нї срібла
Не пересипати!“
Застогнав бо вже і Київ
Жальом та тугою,
Зажурив ся і Чернигів
Напастю лихою.
Туга тяжка розіллялась,
Наробила жалю
І печаль тече, жирує
По руському краю.
А князї усе на себе
Гримало кували,
А погані руську землю
Всюди обігали.
І збирали дань по більщї
Від кажного двору,
І сипали добром руським
По синьому мору.
Бо тії два Сьвятославцї,
Дві храбрії сили.

---

*) В первописї: „гостинї“. — *Вас. Лук.*

Всеволод і храбрий Ігор
Кривду розбудили,
Котру батько їх київський
Приспав було тихо...
О, великий Сьвятослав той[35])
Був Половцям лихо!
Він розпудив їх полками,
Стальними мечами.
Він на землю половецьку
Наступив ногами,
Притоптав горби високі
І яри глибокі,
Змутив ріки і озера
Висушив потоки:
І Кобяка[36]) з лукоморя
Вихром молодецьким
Він вихватив із желїзних
Полків половецьких.
І попав Кобяк поганий
В Київ у столицю
В Сьвятославові покої,
В князеву грідницю.
То-ж то Німці і Венедці,
Греки та Морава

---

[35]) Сьвятослав Всеволодів — великий князь київський [1177—1194], первий брат Ігоря і Всеволода; він називаєть ся їх батьком через те, що був їх великим князем.

[36]) Кобяк — половецький хан, котрого Сьвятослав полонив за рік до походу Ігоревого.

Князя Ігоря не хвалять.
Хвалять Сьвятослава.
Того гудять, бо він стратив
Полки молодецькі
І руськеє злото всипав
В ріки половецькі.
Ще й для себе молодого
Добув сїдло нове
Сїв із свого золотого
В сїдло Кощиєве.

2.

Зажурили ся забрала
І весїлля плаче
І Сьвятослав зажурив ся,
Смутний сон побачив.
„Снилось менї, став казати,
І видїли очі,
Що в Київі мїж горами
Спав я сеї ночі,
І що ви коло постелї
Тесової стали
І чорною напломою
Мене одягали.
Що хтось менї вино черпав,
Вино синє було,
І з тяжкою трутиною
Ізмішане було.
Що з порожних черепашок
Женьчуг висипали

Мнї на груди якісь люди
І мя милували.
Що в теремі злотоверхім
Стелю похитнуло,
І дошки самі стояли,
Сволока не було.
Що ворони ті бісові
Всю ніч-вечір грали
Та у Плїнська[37]) на болонї
Лїси оббивали...
А я шлю їх і не зїшлю
На синєє море!...“
— „Княже! — мовили бояре
Ум забрало горе!
Се-ж бо в тебе два соколи
Полетїло з хати
З отня стола золотого
Щастя пошукати,
Пошукати Тьмуторканя,
Вернути до дому
Або шеломом попити
Великого*) Дону.
То вже крильця тих соколів
То вже приспішали,
Тії крильця вже погані
Шаблями обтяли.

---

[37]) Плїньск — теперішний Плїсків в Галичинї. [Автор пише: „в Галициї“. — *Вас. Лук.*].

*) В первописї: „Виликого“. — *Вас. Лук.*

А самих їх опутали
В желїзнії пута,
Бо в день третїй — памятаєш,
Темно було тута.
Два червоних стовпи згасло,
Дві сонцї стемнїло,
І молодих два місяцї
З ними потемнїло.
То Олега й Сьвятослава
Тьма обволочила
То й на річцї, на Каялї,
Тьма сьвіт перекрила...“
„Горе, горе землї руській
Великеє дуже:
Розсипались Половчани
Як гнїздо пардуже.
Розсипались, розіллялись
В морі затопили
І їх буйство великеє
Дає Хвину сили.
І знесла ся уже ганьба
І стала хвалою.
Уже й нужда піділяласъ.
Тріснула на волю.
Уже й диво покотилось
По чистому полю,
І ґотськії дїви грають
По синьому мору
І по березї сьпівають

Руським злотом дзвонять.[38])
Вихваляють время Буса[39]),
Земсту Шараконя.[40])
І милу́ють тую земсту
Як дитину мати,
А нам уже, нам дружині,
Весілля не мати!

3.

Тогдї Сьвятослав Великий
Сплакав за князями
І золоте слово мовив
Змішане сльозами:
„Ой, Ігорю, Всеволоде!
Сини мої милі!
Рано-ж бо ви половецьку
Землю заквилили.
Рано землю ту мечами
Стали заквиляти,

---

[38]) Їоти в 3 віку осїли в Криму, і коло 1050 р. були підбиті Половцями. Ото-ж то і не диво, що після половецького грабіжу в руській землї їотськії „дїви могли дзвонити руським золотом.

[39]) Ідні [Кучарський] думають, що Бус то Бокс — король Славян, про котрого Йордан споминає коло 373 р.; а другі [Дубенський] думають, що то Болуш, хан половецький, з котрим в 1055 р. Половцї перший раз входили в переяславльську область

[40]) Шараконь чи Шаракунь славний воєвода половецький.

Рано, рано собі слави
Почали шукати.
Та не чесно-ж бо ви, дїти,
Ворога побили,
Та не чесно-ж кров погану
По землї пролили!...
Знати серце ваше храбре
У горнї стопилось,
Ще й до того у бусетї
Само закалилось.
Закалилось, закувалось,
Дїти мої милі!
Чи-ж сивинї моїй срібній
Се ви учинили?
Не виджу-ж бо я нї власти,
Анї війська много,
Богатого та сильного,
Ярослава мого,
Мого брата Ярослава,[41])
Що ходив війною
І з чернигівською білю
З білю і чужою:
Із Могутів і Татранів
І із Шелебирів,
Із Топчаків і Ревугів,
І із Голебирів,[42])

---

[41]) Ярослав Всеволодів Чернигівський — брат Сьвятослава Всеволодовича Київського.

[42]) Так називались деякі чужі сторони, з котрих охочі молодцї служили в війську у Чернигівського князя.

Щó без щита з захолявком
Полки криком били
І в прадїдню собі славу
Не в дзвони дзвонили.
Та сказали-ж ви: самі ми
Слави захотїли.
Переднюю самі візьмем,
Задню переділим...
Ой, Ігорю, Всеволоде!
Жаль менї вас, дїти,
А чи-ж диво мнї старому
Та помолодїти?
Таже в лїтах саме й сокіл
Птиць високо гонить
І не дасть гнїзда в обижу
З свої оборони.
Але княже зло настало
Пособи не буде,
Тепер в нївеч обернулись
Години і люде!"
„Під шаблями Половчанів
Кричать коло Ромен,
Володимир[43]) під ранами —
Всюди плач та гомін.
Туга князю Владимиру,

---

[43]) Володимир Глїбович Переяславльський — брат Ольги Глїбовни. Сей князь разом зі своїми братами: Романом Ігорем, Всеволодом і Сьвятославом в 1180 р. обрав своім головою Володимирського князя Всеволода.

Глібовому сину!...
А ти, княже Всеволоде[44]),
Прихильного кинув?
Чи-ж не міг би ти здалека
Мислю пролетіти
Отня стола золотого
Спасти поглядіти?
Таже веслами ти можеш
Волгу розкропити,
Таже шеломом ти можеш
Весь Дон перелити!
Як би ти був, — одставили-б
Половці погані:
Була-б яга по ногатї
Кощій по різанї.[45])
Та-ж ти можеш і по суху
Стрілити до Дону
Шереширами живими
Глібового дому!"
„А ти, Руриче й Давиде![46])
Правнуки орлові!
Чи-ж не ваші-ж то шеломи

---

[44]) Всеволод Юріїв. великий князь Володимирський [на Клязмі] — голова Глібовичів.

[45]) Різань і ногата — то були наші давні гроші. 2 ногати — була 1 різань; 3 різанї — 1 куна; 20 кун — 1 гривна, а гривна як і грецька літра важила зразу 1 фунт срібла; а потому з 1122 р. тільки пів фунта.

[46]) Рурик і Давид — сини Ростислава, а внуки Мстислава Великого.

Пливали по крові?
Чи-ж не ваша-ж то дружина
Літає на волі,
Як ті тури пораняні
На чужому полі!
Вступіть, пани Господарі,
В золотеє стремя
За обижу половецьку,
За лихеє время,
І за рідню землю руську,
За Ігоря рани,
За буйного Сьвятославця
Грімніть на поганих!"
„Ти Галицький Осьмомисле
Княже Ярославе![47])
На золотім столі своїм
Ти сидиш у славі.
Підпер гори угорськії
Жлізними*) полками,
Заступив путь Королеви,[48])
Звів Дунайські брами,
Кидаючи через хмари
Кремінь до Дунаю.
Наряджаючи по ріках
Судна до Дунаю.
Твоя грізьба пролетіла

---

[47]) Ярослав син Володимирка — князь Галицький: його назвали Осьмомислом за його сильне та мудре слово.

*) Жлізними = желізними. — *Вис. Лук.*

[48]) Королеви Угорському.

Помежи*) землями!
Ти Київу відмикаєш
Золотії брами.
З отня стола золотого
Острими стрілами
Ти стріляєш і салтанів
Десь там за морями.**)
Стріляй, княже Ярославе,
Кончака лихого,
Половчина поганого,
Кощія старого,
За ріднюю землю руську,
За Ігоря рани,
За буйного Сьвятославця,
Стріляй його, пане!"

„А ти, княже, буй Романе,
І ти Мстиславе![49])
У вас розум храбра думка
Заносить до слави,
І по славу, по кроваву,
Ви ходите сьміло
І високо ви плинете
В буєсти на дїло,

---

*) В первописї: „поміже". — *Вас. Лук.*

**) Автор пише скрізь: „морами", „розширає", „бразнув", „гарачий". „отрасали". — *Вас. Лук.*

[49]) Роман син Мстислава — князь Володимирський [на Волинї] і Мстислав син Луцького Ярослава, обидва внуки Із'яслава внука Володимира Мономаха.

Як той сокіл, що́ в повітрі
Крила розширяє
Коли птицю в своїм буйстві
Замогти бажає.
Бо напорги в вас желїзні,
Шеломи латинські,
Ними трісла земля щїла
І сторони хвинські:
І Ятвяги, й Деремела,
Литва й Половчани
Склали луки і голови
Під тими мечами...
Князї! Князї! вже Ігорю
Сонце сьвіт закрило
І дерево небологом
Листя обронило,
І по Рсї і Сулї стали
Городи дїлити.
А храброго вже Ігоря
Полку не вскресити...
Вас Дон, князї, зве до себе,
Кличе щоб летїли
І храбрії Ольговичі
На бійку поспіли!"
„О Інгварю, Всеволоде,
Ви руськая слава!
І всї три ви шестокрильцї
Гнїзда Местислава![50])

[50]) Зрівнявши молодший дім Мстиславів з гнїздом, котрого головами за Ігоревого часу були Інгвар,

Не побійним ви жеребом
Власть забрали в руки
На́ що-ж вам шеломи злоті,
Щити ляцькі й луки?
Загородїть, князї, поле
Кріпкими щитами,
Зачинїть ворота полю
Острими стрілами,
І за рідню землю руську,
За Ігора рани,
За буйного Сьвятославця
Вийдїть на поганих!“
„Ідїть, князї! бо вже й Сула
Від Половцїв стала
І не тече срібним струйом
До Переяслава.
Ба й Литва вже підняла ся
На тих Полочанів,
І Двина тече болотом
Під криком поганих.
Там їден лиш син Васильків
Із'яслав Полоцький[51])
Брязнув острими мечами
В шеломи литовські.
Він претріпав було славу

Всеволод і Мстислав, сьпівак змислив, що з сих трох пташенят буде тогдї шість крил. [Так думає Карамзин].

[51]) Із'яслав — син Васильків, а внук Всеславів-

Дїдови Всеславу.
Але і сам покотив ся
На траву кровaву,
Перекритий червоними
Вражими щитами,
Претрїпаний*) литовськими
Острими мечами.
І поганий князь литовський
Підняв його з крови,
Скотив його на постелю
І до него мовив:
„Вже дружину твою, княже,
Птиці повкривали
І червону кров полоцьку
Звірі полизали!“
Не було тут його брата,
Брата Брячислава,[52])
Нї другого Всеволода
Коло Із'яслава.
Їден душу жемчужнюю
Виронив із тїла
Через рану кровавую
Злоте ожерілля

---

*) В первописї: „притрїпаний“; вище однак: „Він претрїпав“. Для одностайности ставимо й тут: „претрїпаний“. — *Вас. Лук.*

[52]) Всеслав Брячиславів — дїд Із'яслава Василькового, а внук Із'яслава Володимирового [від Рогнїди], завзятий ворог київського князя Із'яслава Ярославового, убитого на Нежатинї.

І голоси ниють жальом —
Зникнуло весілля!
Трублять труби Городенські,[53])
Княже Ярославе,[54])
І усї ви князї внуки,
Племя ви Всеславе!
Вкладїть мечі вережані,
Знизьте свої стяги,
Уже-ж бо ви вискочили
Із дїдньої слави;
Бо своїми крамолами
Ви погані стаї
Стали зводити на землю
На руськії краї,
На руськую свою землю,
На життя Всеслава,
Котрі і так від Половців
Насил та неслава!“

4.

Всеслав собі на седьмому
Трояновім віку[55])

---

[53]) Думають [на пр. Гербель], що се теє містечко Городно, щó в мінськім воєводстві в пінськім повітї між річками Стиром і Горинею; але лучче думати, що се теє Гродно, щó в теперішнім гродненськім воєводстві.

[54]) Ярослав Мінський, але його рід вивести трудно.

[55]) Бог його знає, якпй то був перший вік, з котрого наші батьки віки лїчили. З лишкою декотрі [на пр. Кучарський] думають, що тут лїк іде з 367 р., коли Славяни розбили на Дунаї цареградського воєводу Трояна.

Кинув жереб тай поїхав
По любую дівку.
І круками не ногами
Підпер ся об коні.
І прискочив до Київа
В желізнії броні
І там собі тілько стружам
Від копія свого
Дотикав ся до княжого
Стола золотого.
Від них скочив**) лютим звіром
В північній годині
З Білгорода обісив ся
Ще в тумані синім.
І візницями тяжкими
Та трирогачами
Відчинив*) іще до раня
Новгородські брами.
Розбив славу Ярославу,
Полив сухі ниви.
І з Дудуток[56]) сірим вовком
Скочив до Немиги.[57])
А в Немизї снопи стелють
Та все головами.

**) В первописї: „кочив“. — *Вас. Лук.*

*) В первописї: „вічинив“ [„вичинив“]. — *Вас. Лук.*

[56]) Дудотки — невеличке місто коло Новгорода великого.

[57]) Немига — теперішний Нїмень.

А молотять по головах
Стальними цїпами.
І на тоцї життя кладуть,
Решетами сїють
І живую душу з тїла
Лопатами вiють.
І береги на Немизї
Низькі та кроваві
Не бологом посїяні
Руськими костями...
Всеслав було людий судить,
Князям раду радить,
А сам в ночі сїрим вовком
І надить і вадить.
З Київа до Тьмуторканя
Ще до кур доскочить,
Путь Хорсови великому[58])
Вовком перескочить.
Тому в Полотськім дзвонили,
Утреню в Софії.
А він чував аж у Київ
Дзвони голоснії.
Але дарма! В другім тїлї,
Хоч і душа віща,
Та зазнає біди часто
Як та і невіща.
І на його, може, долю,
Долю нещасливу.

[58]) Хорс — бог здогону.

Боян віщий і ізмислив
Присьпівку правдиву:
„Не тра, каже, ні хитрому
Ні горазду бути,
Бо і птиці гораздії
Суда не минути!“
О, стогнати руській землі,
Не час не годину.
Споминувши князїв перших
Першую годину.
Не сил було пригвіздити
Владимира[59]) того
До київських гір високих
Стола золотого.
І ото-ж то тепер стали
Стяги та коруги:
Їдні стяги Рурикові,
Давидові[60]) другі.
Но й Волинці[61]) носять роги,
Їм хоботи крають
І їх коня на Дунаї
Славу їм сьпівають.

---

[59]) Володимир I.

[60]) Рурик і Давид — сини Ростислава. Рурик княжив у Київі 1194—1211 р.

[61]) Волинці — то Роман і Мстислав [гл. пот. 49]. Вони тим вкраяли хоботи Рурикови і Давидови, що два рази зганяли Рурика з київського стола, ще й за другим разом постригли його в монахи.

III. ПОВОРІТ.

1.

Ярославни[62]) тихий голос
Незнакомий чує,
Зозулею рано-рано
Бідная воркує:*)
„Зозулею полечу я,
Каже, по Дунаї,
Обмочу рукав бобровий
На річці Каялї.
Вийму з князя молодого
Половецькі стріли
І утру криваві рани
На змученім тїлї!“
Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами
У Путівлї на забралї
Воркує словами:
„Ой вітре мій, каже, вітре!
Буйнеє вітрило!
Чого-ж ти, мій господине,
Віеш через силу?
Чого мечеш, чого гониш
Тії стріли хвинські
На легенькихъ своїх крилах
На милого військо?

---

[62]) Приспна Ярославна — дочка князя Ярослава Володимирковича Галицького, друга жінка Ігорева.

*) В первописї скрізь: „вуркує“. — *Вас. Лук.*

А чи-ж мало тобі хмари
Віяти на гори
Та кораблі колисати
На синьому морі?
Чого-ж ти, мій господарю,
Ти моє весілля
По ковилю степовому
Як порох розвіяв?"
Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами.
У Путивлі на забралі
Воркує словами:
„Дніпре славний! пробив же ти
Камінні гори**)
Через землю половецьку
На синє море!
Милував же ти на собі
Живі та здорові
Сьвятославові посади
В степи Кобякові:
Помилуй же мого мужа,
Дніпре-господине,
Щоб не слала сліз до него
Я на море синє!"
Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами.
У Путивлі на забралі
Воркує словами:

**) В первописі: „каменнії". — *Вс. Ів.*

„Сонце моє золотеє.
Сонце моє ясне!
Всїм ти сонце єси тепле,
Всїм ти єси красне.
Чого-ж лучі ті гарячі.
Ті пекучі дуже.
Ти пустило не на хмари.
А на військо муже?
І згагою серед поля
Луки їм спрагнуло
І тугою на безводдї
Тули їм заткнуло!“

2.

Аж бризнуло синє море
Саме в опівночі
Ідуть змроки туманами.
Закривають очі.
Ігореви Бог путь каже
З неволї до дому.
На руськую землю к отню
Столу золотому.
Позгасали ще з вечера
Вечірнїї зорі:
Ігор спить, не спить і чує
Мислю мірить поле.
Мірить з Дону великого
До малого Донця.
Аж кінь заржав в опівночі:
Ще до схода сонця.

І Овлур[63]) там за рікою
Свиснув на степові
Дає князю розуміти,
Що все на готові.
Але князю знать не бути,
Земля загуділа.
Застукала, загрімала,
Трава зашуміла.
То вже вежі половецькі
З поля підіймались.
За Ігорем, за Овлуром
У погоню гнались.
А князь Ігор горностайом
К трістю підбігає,
Скочив гоголем на воду
На коня впадає;
З коня скочив босим вовком,
Побіг лугом Донця
І соколом під туманом
Летить до схід сонця,
І збиває сірі гуси,
Лебеді й тетеру
На голоднеє снідання
Обід та вечеру.
Коли-ж Ігор через стени
Соколом літа́є,
То Влур за ним сірим вовком

---

[63]) Овлур чи Влур у сьпівака і Лавер чи Лавр у рочниках, щоб поміг Ігореви утікти із полону, був сам Половчин, тілько його мати була руська.

З заду підбігає.
І обидва студеную
Росу отрясали,
Бо обидва свої коні
Бистрі підірвали.
„Ой Ігорю! — Донець каже, —
Не мал тобі слави,
Землі руській весїлля,
Кончаку неслави!"
— „О, Донче мій! — Ігор каже, —
Не мал тобі слава,
Що милував ти на хвилях
Сина Съвятослава:
Що стелив траву зелену
Понад берітами,
Одягав туманом теплим
Понід деревами.
Стеріг його ти гоголем
На водї при вітрі,
Чайками на бистрих струях,
Чернядю в повітрі.
Чи-ж не правда, каже, Стугна
Струю чудну має.
Бо чужі потокі жерла,
Сама голодає.
І мутнїї*) свої струї
Об корчі розтерла
Молодому Розгиславу[64])

*) В первописї: „мутїї". — *Вас. Лук.*

[64]) Розтислав — син Всеволода і брат Володимира Чернигівського. Він після нещасної бійки з

Дніпра не відперла?
Там на темнім тім березі
Мати Розтислава[65])
Оплакала молодого
Сина Розтислава.
Там і квіти зажурились,
Жалобою вкрились
І деревя із тугою
До землі склонились!

3.

Не сороки-ж то на полі
Вились, скреготали:
То їздили Ґзак з Кончаком
І слїду шукали.
І ворони не каркали,
І галки замовкли.
Сороки не скреготали.
Полозї лиш повзли.
А дятелї*) путь до річки
Тукотом справляють.
Соловії живим сьнівом
Сьвіт оповідають.

І мовить Ґзак Кончакови:
„Ми жалю не маєм:
Коли сокіл в гнїздо летить,

Половцями, щоби утїкти від полону, кинув ся в річку Стугну, але тяжкая броня утопила його; йому було тогдї тілько 22 роки.

[65]) Мати Розтислава княгиня Анна — дочка половецького хана.

*) В первописї: „ятелї“. — *Вас. Лук.*

Соколича[66]) маєм,
Золоченими стрілами
Його розстріляєм!“

А до Ґзака Кончак каже:

„Ми жалю не маєм:
Коли сокіл в гніздо летить,
То ми дівку маєм.
Опутаєм соколича
Та й жалю не маєм!“

І мовив Ґзак Кончакови:

„Ой, брате, мій брате!
Коли його опутаєм,
Жалю будем мати.
Коли його опутаєм,
Осьміють нас люде,
Бо не буде соколича
І дочки не буде!
Тогдї стануть на Каялї
Нас і птицї бити
І у полї половецькім
Більше нам не жити!“

4.

А пішло-ж ходюче слово
Старого Бояна

---

[66]) Сокіл — Ігор, а соколич — Володимир, син його. Володимир у полонї оженився на дочці Кончаковій; за нею то і розмовляють половецькі хани.

І на жінку удовицю
Сьпівака Когана.[67])
Що́ жив колись у Олега
І у Сьвятослава
І хвалив їм старе время
Дїда Ярослава:[68])
„Гяжко тобі і голово
Без плечий стояти.
Але гірко й тобі тїлу
Голови не мати!“
І як справдї тїлу важко
Без голови бути,
То так важко й землї руській
Без Ігора бути.
Сонце сьвітить ся на небі
Небо осьвітилось.
А князь Ігор в землї руській
І все звеселилось.
І дївчата на Дунаї
Сьпівають і вють ся
І голоси через море
До Київа лльють ся.
Ігор іде Боричевом[69])

---

[67]) Коган був такий же сьпівак як і Боян і жив як видно за Боянового-ж часу.

[68]) Ярослав І. — батько Сьвятослава і дїд Олега; про него то і сьпівав Коган його сиьови і внукови.

[69]) Боричевом називав ся колись їден із спусків до Днїпра, де була переправа. Тепер недалеко того спуску стоїть Михайлівський манастир.

У Київ на прощу
До сьвятої Матер-божі
В церкву Пирогощу[79])
Поклонив ся, помолив ся
І сїв на посадї
І городи всї веселі
І сторони раді!

ПРИСЬПІВКА.

Колись то ми князям старим
Сьпівали, мій брате!
А потому і молодим
Прийшлось засьпівати.
Слава-ж Ігорю, Всевлоду,
Синам Сьвятослава!
Владимиру Ігоричу
І дружинї слава!

Здорові-ж ви, князї, будьте,
Здорова дружино,
Що боретесь за хрестянів,
Що погани гинуть!
Нехай гинуть поганії
Як у воду камінь!
За то буде князям слава,
А дружинї амінь.

7—9. лютого.

---

[79]) Церква називалась Пирогощею, бо образ у нїй так називав ся: а образ називав ся Пирогощею через те, що його вивіз із Цареграду купець Пирогоща. Тепер на тім місци стоїть церква Трох Сьвятителїв.

10. лютого. [Ся дата уміщена під всїми нотками зв. „Виноски", котрі в рукописї подані на кінци по текстї, перекладї й таблицї: „Рід князїв". — *Вас. Лук.*].

Рід князів, котри

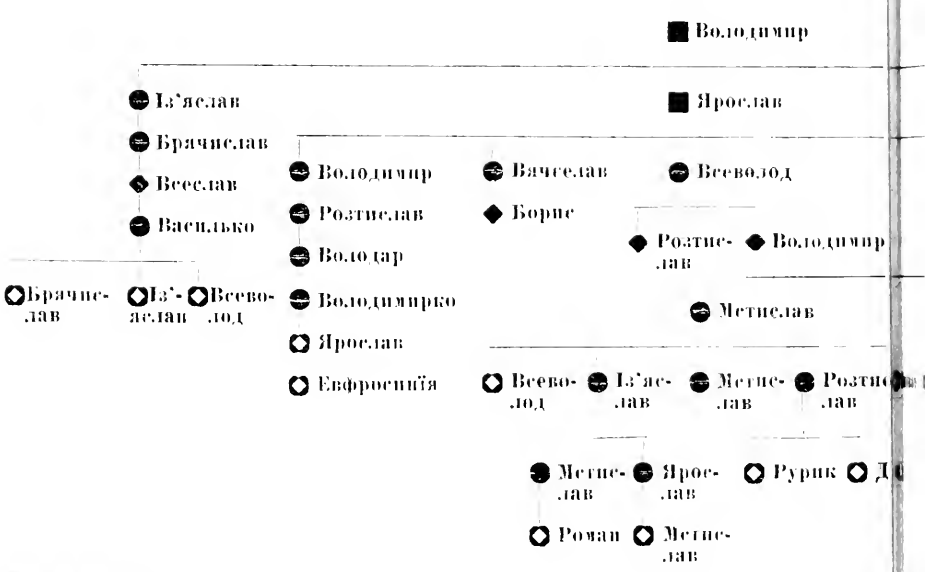

*) ■ Князї стародавні. ◆ Князї співчасні Олегови Тьмуторка

...поминає сьпіва.*)

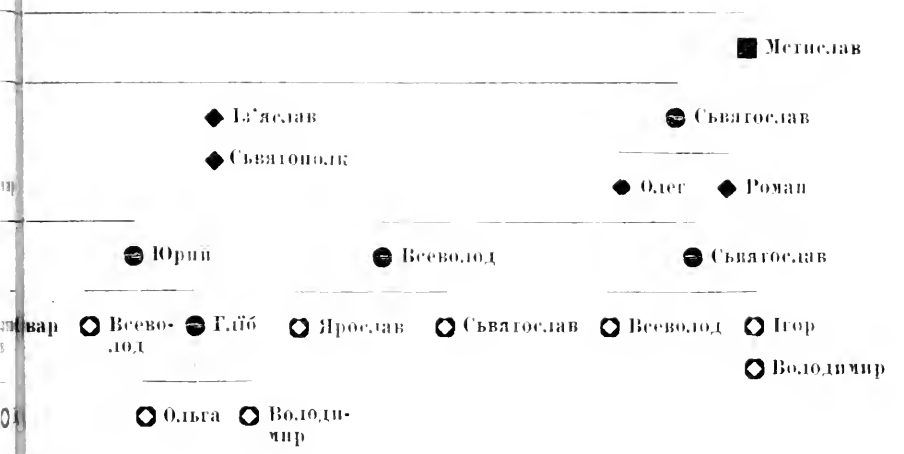

...му. ○ Князї сьпівчасні Ігореви Сїверському. ● Князї промежні.

МАЗЕПА

ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКИЙ.

I.

Не орел то сивокрилий
Квилить серед степа:
В Білі-Церкві[1]) свою гадку
Гадає Мазепа.
Він гадає, поглядає:
Тиха Україна,
А далеко на півночі
Встала хуртовина.
Встала страшна хуртовина
Сьвіта не видати:
Хоче Москва із Ляхами
Шведа воювати.
І на шведськую границю
Почали ся здвиги:
Їдні здвиги аж до Нарви,[2])
А другі до Риги.[3])

---

[1]) Біла-Церква — повітове місто в київськім воєводстві.

[2]) Нарва (стародавній Ругодів) місто в ямбурськім повіті, петропільського воєводства.

[3]) Рига — перше місто в лівськім воєводстві.

Стала Москва коло Нарви,
Ляхва коло Риги.
І журять ся рижі Хвини,
І журять ся Ливи;
І трясуть ся від гарматів
Камінниї гори,
І пінить ся від байдаків
Янтарнеє море.

Аж озвав ся у Штокгольмі[4])
Карло недоліток:[5])
„А ходїмо, пани Шведи,
Ратувати дїток!
Бо не дармо трісли гори,
Море забілїло:
То на наших дїток Лившв
Два соколи сїло.
Їден сокіл сивокрилий —
Цар Петро московський,
Другий сокіл сивокрилий —
Король Август польський.
Атамани мої милі!
Львиголово,[6]) Любко,[7])
Ви збирайте своє військо
Атаманське хутко!
Ви збирайте своє військо
На хвиньскиї гори,

[4]) Штокгольм — шведська столиця.
[5]) Карло XII — дуже молодий.
[6]) Львиголова — по-нїмецькій Левенгаупт.
[7]) Любко — Любскер.

А я з своїм королівським
Піду через море!“
І в годині затрясли ся
Опівнічні гори.
Під Шведами забіліло
Янтарнеє море.
І Карло як лев могучий
На беріг ступає,
Вісїм тисяч коло Нарви
Трупом поклалає.[8])
Забирає двісті стягів
І двісті гарматів,
І пускаєть ся до Риги
Ляха відбивати.
Перескочив Двіну-ріку
Мимо Каминиги,[9])
В опівночі ляцьке військо
Відігнав від Риги:
До Варшави і Кліїсова[10])
Прибув ще до раня,
Із Кліїсова до Пултуска[11])
Прибув на снїдання;

---

[8]) В 1700 р.

[9]) Каминига по-нїмецкій Штайнау — саський воєвода, що на Двині стеріг Шведів.

[10]) Вхід Карла у Варшаву і бійка — з Августом коло Кліїсова була в 1702 р.

[11]) Пултуск коло р. Нарви, повітове місто в плоцькім воєводстві в Польщі: бійка в 1703 р.

А в обіді перед Карлом
Пишная Варшава
Відцуралась від Августа,
Взяла Станіслава.[12])
А з Варшави аж до Сасів
Прибув на вечеру.
Вибив із рук у Августа
Дрізден[13]) не тетеру,
Тай і каже: „Віддай, брате,
Польську корону,
То я тобі й твою саську
Віддам по закону!“
І від польської корони
Август відцурав ся.[14])
Тогді Карло зібрав раду.
На раді озвав ся:
„Ой ви Шведи, мої Шведи,
Храбрая дружино!
Побили-ж ми вражих Сасів,
Вражу Ляхівщину!
Побили-ж ми вражих Сасів,
Вражу Ляхівщину,
Та побиймо-ж іще тую
Вражу Москівщину!

---

[12]) Сее було в 1704 р.
[13]) Дрізден — саська столиця.
[14]) Саси інакше Сакси — Августова дїдизна; Карло вийшов туди з вогнем і мечем в 1706 р.

Ти мій Любко іди хутко
На хвинські гори
Та стережи з Неви-ріки
Янтарнее море.
А ти пане атамане,
Голово ти львова,
Ти поведи своє військо
Із Риги до Пськова.
А король ваш із Ружою[15])
Та із Горостоком[16])
На самую Москву піде
Ляцьким Білостоком!"
І злякав ся цар московський
Тай не хоче битись:
„Ой брате мій, каже, Карле
Лучче помиритись!"
— „Добре, добре! — Карло каже. —
Я не забарю ся,
Чекай*) мене під Москвою
Я там помиру ся!"
І живенько на границю
Збирає дружину.
Через річку Березину[17])
Іде в Московщину.

---

[15]) Ружа-по-нїмецькій Розен, шведський воєвода.

[16]) Горостік — по-нїмецькій Шлїпенбах, тож само їден з шведських воєвод.

*) В первописї скрізь „чикай", „чикати. — *Вас. Лук.*

[17]) Карло перейшов коло Борисова, повітового міста в мінському воєводстві, в початку липця 1708 р.

А Мазепа на Вкраїні
Тілько поглядає,
Поглядає наокола
Тай думу гадає:
Він гадає, промовляє:
„Чого-ж іще ждати?
Та лучшого**) тепер часу
Нїчого чекати,
І нїчого похилятись,
Бити головою
Перед вражою Ляхвою
Та перед Москвою...
Вража Польща замовчала,
Москви не видати,
Тепер би нам з ворогами
Бійку розпочати,
Тепер би нам відплатити
За нашу недолю.
Тепер би нам підійнятись
З неволї на волю,
І від Донця і Орелї
По самі Карпати
Могучее та сильнее
Царство збудовати.“
І гадає гетьман думу
Тай не догадає,
Аж до него з Березини
Карло промовляє:

**) Так в первопису, але автор пише також: „лучче“. — *Вас. Лук.*

„Ой гетьмане український,
Мазепо, мій брате!
Чи не хочеш ти зо мною
Москви воювати?
Розібємо Москву вражу —
Будемо панами...
Не розібєм, — не хрестити
Дітий з Москалями.
В мене буде своє царство.
А ти, милий брате,
Будеш тогді в Білій Руси
Царом царювати!"
А Мазепа йому й каже:
„Спасибі за слово!
Я то, пане, й сам гадаю
Та не все готово.
В мене коні розсідлані
На чистому полі.
В мене люди ізмучані
В тяжкій неволі;
Тай за мною, милий пане,
Московські очі
Поглядають середо-дня
І посеред ночі
Трудно, трудно з Москалями
Що небудь почати.
Але й трудно добре слово
Назад повертати.
Пожди-ж, пане, коло Дніпру,
Годину, другую,

А я стиха на Вкраїні
Дещо поготую.
Поготую, тогді й піду
Битись з Москалями,
А тим часом нехай буде
Тихо межи нами!“
І поглянув знов Мазепа
На Вкраїну згодом,
Аж там листи Карлової
Ходять між*) народом;
І від листів його славних
Україна ціла
На одокола Мазепи
Ройом загуділа.
„Пора, пора!“ викликають,
А той як не чує, —
То водить ся з Москалями,
То сам бенькетує,
„Що-ж він, — кажуть молодії, —
Він за нас не дбає,
Так чого-ж він в руках своїх
Булаву тримає?
Гей коли-б то вона була
Та у Дорошенка,
У Палія, у Самуся,
Або Гордієнка,
То давно би уже була
Воля на Вкраїні

*) В первописї: „меж“. — *Вас. Лук.*

І козаки-б не гинули
В снігах на чужині!...“
Так козаки молодії
Рвали ся на волю,
Нарікали на гетьмана
Та на свою долю.
Але гетьман бенькетує
Ніби і не чує,
А тож само наокола
Повстання готує.
І усюди його листи
Полумя гогують:
То з Булавином на Дoні
Козаків бунтують;
То за річкою Уралом
Орду підмовляють,
То бунтують Запороже*)
І царом лякають:
То неволять серед Криму
Несьмілого хана.
То за морем підмовляють
Сильного султана.
Ба і Карло з Березини
К Дніпру прибуває.
В славнім місті Головчині
Москву побиває.[18])

*) В первопису скрізь: „Запорожа“. — *Вид. Луц.*

[18]) Головчин не далеко білоруського Могилева; там була бійка 1708 р. 3. липня: сею бійкою почав ся хід Карла XII. на Москву.

Ще би трохи на полудень:
Вставай Україна! —
Але раптом дізнала ся
За все Москівщина.

II.

То не місяць серед неба
Сьвітить із зорою,
То Кочубей у Полтаві
Хвалить ся дочкою.
Та й хвалить ся недаремне,
Бо та Кочубівна
Була пишна і хороша,
Як та королівна.
Поглядає як голубка*),
Ходить як лебідка,
А бігає, то літає
Як та перепілка.
Як та піна зпід намиста
Груди виглядають,
Як ті тучі чорні коси
Чоло вповивають.
Як та ружа садовая
Ваблять її лиця,
І чорнії її очі
Горять як зірниця.
Не їден по ній сохнув
І сьвітом журив ся,

*) Замість „голубка“ було первісно в рукописі „лебідка“, та опісля автор виправив. — *Вас. Лук.*

На остаток і сам гетьман
В Мотру залюбив ся.
Не по літах йому пара,
Але що чинити?
Наше серце не питає
Коли полюбити.
Не суджома й Мотрі пара:
Мати не забула,
Що та Мотра у Мазепи
Хрестницею була.
Але дармо стара ненька
Сватам відмовляла,
Дармо дочку заплакану
Словом розважала.
Два днї Мотра поплакала,
Не пила нї їла,
А на третій і сьвітлиця
Її опустїла.
Тогдї тілько стара мати
Усе пригадала,
Чого дочка молодая
Другим відмовляла;
Чого було на гетьмана
Усе поглядала,
Чого було його пісні
Рідній сьпівала;
І як гостив у них гетьман,
І то пригадала,
І задумку його тяжку
За земсту обрала.

І за дочку до старого
Вчепилась марою,
Пригадує і ніч і день
Не дає спокою,
Стогне, плаче, покрекає,
Виганяє з хати,
Жене його в Московщину
Правду розказати.
І Кочубей пише листи,
Находить підмогу,
І в півночі козак Искра
Їде у дорогу.
Та не громи-ж то тяжкії
Упали на стени:
Тяжкі листи Кочубея
Спали до Мазепи.
Дармо його цар московський
Листом потішає,
Дармо пише, що він листам
Тим не довіряє..
І дає йому на кару
Искру й Кочубія;
Та Мазепа не то видить —
Даремна надія.
Хоч судженних і карає
А все розважає,
Чого в него цар московський
Військо відіймає;
Чого в него ще весною,
Три тисячі взяли

Та панови Синявському
На підмогу дали:
А жнивами із Ніжина
Та Переяслава
Москва собі три тисячі
Не спитавши взяла.
Чого знову полк Гадяцький
З молодим Трощинським
Посилають аж до Бугу
Бити ся з Ліщинським.
І ізнову кілька тисяч
В Москву забирають,
А Вкраїну Москалями
Стиха набивають.
Догадав ся старий гетьман
Куди пак стріляє,
І сам приліг на постелї
Ніби умирає.
І листами Петра-цара
Просить милость мати,
А короля у Батурин
Просить поспішати.
І з години на годину
Короля чекає,
А король там на границї
Лихо виробляє.
Перебрав ся аж за Днїпер
Ще перед жнивами,
Перегатив Чорну-Нану
Трупом-Москалями.

Стягнув Москву до Смолинська
В лихую годину,
А сам раптом через Сожу
Скочив в Україну.
Москва злить ся і лютує,
Сили зволікає,
Край Лїсного Львиголову
З хлїбом розбиває.
А Карлови то й байдуже,
Не велика згуба,
Він лїтає орлом сивим
Коло Стародуба.
Він лїтає орлом сивим
Весело кигиче,
І гетьмана к Стародубу
З Батурина кличе.
І підняв ся старий гетьман
Тай до него каже:
„Не покину Батурина —
Все добро поляже!
І двірок мій мурований,
І млини крилаті,
І запаси великії,
І сильні гармати.
Не покину Батурина
Поки ти, королю,
Не прибудеш та не будеш
Разом ізо мною!“
Але гетьман український
Мови не кінчає,

Як до него цар московський
Листи посилає,
І листами вже не просить
А із серцем каже:
„Іди, каже, під Чернигів
Не хитри ся, враже!“
І силою під Батурин
Москва підступає.
Та слабого господаря
З хати випирає.
І упер ся старий гетьман:
„Лучче, каже, згину.
Ніж Москалям-людоїдам
Я Батурин кину!“
І для виду Апостола
З полком *) посилає
А сам собі за життя ще
Похорон справляє.
Знати дуже у гетьмана
Серце заболїло...
Аж до него три соколи
Рідних прилетїло:
Їден сокіл Пилип **) Орлик,
Другий Войнаровський,
Третїй сокіл — сьмілий Чечель
Триворог московський.
І всї троє прилетїли,
Стали воркувати.

---

*) Так стоїть в рукописї, а не як в „Ігорі“ скрізь „повк“. — *Вас. Лук.*

**) В первописї скрізь: „Пелип“. — „пиньок“. *В. Л.*

Стали гетьману старому
Раду розважати:
Стали раду розважати,
Стали потішати:
Пилип його через Десну
Взяв ся провожати,
Войнаровський взяв ся правди
В Москалів добитись,
Сьміліий Чечель за Батурин
Присягнув ся битись.
І гетьмана із постелї
Стиха підійняли.
І всїх троє за неділю
Свого доконали.
Пилип Орлик з козаками
За Десну забрав ся.
Войнаровський собі правди
В Москви допитав ся.
А пан Чечель із гармати
Ревнув над валами,
І розпочав не дешеву
Бійку з Москалями.
Тогдї гетьман край Семенощ
Військо запиняє:
Поклонив ся на всї боки,
Мову починає:
„Братя мої! товариші!
Дїти мої, дїти!
Перед нами дві безодні:
В котору летїти,

І де стати, безталанним,
При лихій годині?
Чи на право, чи на ліво,
Чи по середині?
І там сила і там сила —
На смерть будуть битись,
І комусь прийдеть ся встати,
Комусь повалитись.
І що-ж тогді буде з нами
В лихую годину,
Подумаймо ми за себе,
Та за Україну.
Як заможе король шведський,
То запевне, люде,
Що знов наша Україна
Під Польщою буде;
І заціпить нашу волю
Гидкая Варшава...
Як заможе цар московський,
Чи-ж буде нам слава:
Чи-ж буде він нашу волю
Давню шанувати,
Коли посьмів на гетьмана
Руку підійняти?
Браття мої, товариші,
Вибирайте долю,
А я уже обгородив
Козацькую волю:
Король шведський обіцяв ся
Все для нас зробити.

І хоч війна ще покаже
Кому із них жити;
Але й ми тепер повинні
За волю устати,
Ми повинні, милі браття,
До Шведів пристати.
І коли ми позабудем
Свої жалї, муки,
Нас до віку не забудуть
Наші дїти, внуки;
А коли ми не захочем
За дїтий подбати,
То будемо як остатні
До віку прокляті!"
І гримнуло десять тисяч
Як грім серед лїта:
„Веди, веди куди хочеш,
Веди на край сьвіта!
Всї з тобою й за тобою,
А хто тебе кине,
Нехай жие як відміна,
Як огида гине!"
І все військо гомонїло,
І все говорило,
Не промовив лиш полковник
Апостол Данило.
І все військо поспішало
Ураз за гетьманом,
Зоставав ся лиш Апостол
З Гнатом Галаґаном.

Недалеко Стародуба
Стали відпочити,
Полковника Скоропаду
Хтїли прилучити.
Але дармо лили воду
В решето дюраве,
Не упало добре слово
На серце лукаве.
І Мазепа йому плюнув.
В Гірки прибуває.
І з бунчуком-булавою
Короля витає.

III.

А що-ж буде, пане брате,
Як Петро почує?
Почув Петро, підійняв ся,
Горить і лютує:
„Взяти, взяти, — викрикає, —
Батурин зубами!“
І кинулась Москва вража
Битись з козаками;*)
І била ся день і другий,
І третій день билась,
На четвертий перед нею
Стїна повалилась:
Москва раптом до пролому,

*) В рукописї було передше: „Москалями“, та опісля автор сам сю очевидну похибку виправив на „козаками“. — *Вас. Лук.*

Козаки до куни,
Як солома покотились
Московськії трупи...
Як солома покотились.
Пролом запирають,
Але дармо Батурани
Сили добувають...
Стїна рантом за плечима
І друга валить ся,
І в голині стала прахом
Пишная столиця...
Що ходило, не стояло —
Під ножем пропало:
Що стояло, не ходило —
В вогні запалало.
І промовив цар московський:
„Мазепу прокляти!
А козакам ізібратись
Гетмана обрати!“
І по царському указу,
Попи прибувають,
Серед Глухова Мазепу
Живцем проклинають...
І залякане козацтво
Указ зачуває,
І чотири полковники
В Глухів прибуває:
З Чернигова Полуботок —
Орел сивокрилий,
З Стародуба Скоропада

Пеньок перегнилий:
З Переяславля Тамара —
Наймитчук московський,
А з Ніжина недорідок
Лукян Жураковський.
Зібрало ся і козацтво
Гетьмана збирати:
„Полуботка! Полуботка!“
Стало викрикати.
Але Петро не вважає
На козацьку раду.
І сам для них обирає
Дурня Скоропаду.
І пішли полки козацькі,
Слова не сказали.
Тілько коні козацькії
Сумно заіржали.
І пішли полки козацькі,
На чистеє поле.
Похилились по сїдельцях:
„Доле наше, доле!“
І пішли полки козацькі
Критими ярами.
Обіллялись по Вкраїні
Тихими сльозами.

Не дрімає цар московський.
Ба й ті не дрімають.
Перебрались через Десну
Ромни відбивають.
А з Ромнами незабаром

Загорнули в руки
Гадяч, Лубни і Рашівку,
Лохвицю й Прилуки.
І розкинулись, зимують,
Нічого не дбають.
Тілько з Польщі — Станіслава
З військом виглядають.
І розкинулись зимують
Трудно отопитись.
Але Москва аж конає - -
На морозі битись.
І на снігу, на морозі
Москва захитрила,
Кинула ся до Гадячу
А Ромни *) відбила.
Тогдї Карло обізвав ся
До Москви з Гадячу:
„Почекай-же, Москва вража,
Я-ж тобі віддячу!“
І на снігу, на морозі
Військо підіймає,
Місто Веприк із Москвою
До тла розбиває;
Край Красного Кута знову
З Москалями бється ся,
На остаток край Опошні
Станом зостаєть ся.
І поглянув цар московський:
„Нічого робити,

*) В первописї: „Ровни.“ — *Вас. Лук.*

Треба, каже, Станїслава
Від Карла відбити. "
І по Днїпру на сторожі
Москву розставляє,
До короля анї пари
З Польщі не пускає.
І поглянув король шведський:
„Нїчого робити,
Треба, каже, Запороже
Від царя відбити!"
І на славне Запороже
Листи посилає,
Атамана Гордїенка
В гості запрошає.
І підняв ся Гордїенко,
Козаків скликає,
Коло міста Цариченька
Москву побиває.
Коло міста Цариченька
Москву побиває,
До короля та до Шведів
З військом прибуває.
Прибуває промовляє:
„Королю, королю!
Щасливий ти наш королю,
Що бєш ся за волю;
Незабудуть тебе люди
Поки сонця, сьвіта,
Тобі буде слава вічня
На вічнії лїта!"

„И ти, брате Український,
Гетьмане Іване!
Та нехай же й твоя слава
Но вік не завяне:
Та-ж ти кинув все для волі,
Все для України,
Та нехай же й твоя слава
Но вік не загине!“
І обняли вони Костю,
Стали говорити:
„Нораль ти нас, милий брате,
Що будем чинити:
Чи кидати Україну,
Чи йти до Варшави,
Чи Вкраїни не кидати
А йти до Полтави?“
І подумав Горлѣнко
Тай став промовляти:
„Королю мій, милий батьку,
Гетьмане, мій брате!
Та на що вам, мої милі,
Іти*) до Варшави?
А чи-ж мало у вас війська,
А чи-ж мало слави?
А чи-ж у вас не то військо,
Що́ у Нарви грало,
Що́ в Варшаві та Дрізденї
Бальом бальовало?

*) В первопис'ї скрізь: „Ітти“ (Итты). — *Вас. Лук.*

А чи ж у вас не то військо,
Щó снігом ходило,
Щó в дорозі на морозі
Москву порошило?
А зберіть-но своє військо,
Милії панове.
А у мене Запорожці
Усі на степови.
А у мене Запорожці
Усі молодецькі.
У них коні буджаківські.
А сідла турецькі:
Шапки у них все кримські
А жупани польські.
У них шаблі дамаські.
Мушкети заморські.
Бились вони з Татарами,
Бились із Ляхами
Тепер просять за Вкраїну
Битись з Москалями.
Так чого-ж нам з України
Іти у Варшаву?
Лучче битись з Москалями, —
Ходім під Полтаву!"

І весною, за водою
В неділю раненько
Пішли Шведи під Полтаву,
Пішов Гордієнко.

Пішли Шведи під Полтаву,
Тай стали гадати:
Чи тепер Полтаву брати,
Чи Москви пождати?
Гордієнко — тепер радить.
Та Карло не дбає,
Він цілої Московщини
До бійки чекає.
І що буде, то вже буде,
Нічого чинити.
Карло хоче одним разом
Усе покінчити;
І стоять одну неділю,
Ба стоять і другу,
Стоять третюю неділю,
Москви ані гу-гу!
На четвертій тільки сотня
Москви показалась,
Та і тая у Полтаві
В стіни заховалась.
На пятій загреміла
Московськая сила,
І під саму уже Ворсклу
З царом підступила.
А на шестій*), бодай її
Ніґди**) не лічили!
Під Полтавою Карлови
Ногу перебили.

*) В первопис'ї: „шості". — *Вас. Лук.*
**) В первопис'ї: „Ніколи" (Никгды). — *Вас. Лук.*

На семії через Ворсклу
Москва переплила.
А на осьмій*) нещасная
Бійка наступила.
Наступила ще досьвіта,
Гримнули гармати.
Летять Шведи на окопи,
За ними Чубаті.
Беруть раптом два окопи
Третій перед боком
І на третій кидають ся
Ружа з Горостоком;
Кидають ся, мотають ся,
Москва обступає,
Стріляють ся, рубають ся —
Москва не вважає;
Не вважає, обступає,
Тисне, притискає,
І два сильних атаманів
В полон забирає.

У полудень стало сонце
Вогнем припікати,
І все військо на годинку
Сіло спочивати.
Тихо всюди, край Полтави
Тілько вітер віє,
Тілько трава зеленая
Шовком зеленіє.

*) В первопечі: „восьмі“ (восьми). — *Вис. Лук.*

А година, ще година...
Боже Твоя воля!
Закрівавить ся крівлею
Зеленеє поле!

Чуть з полудня війна знову
Вогнем розпалилась:
То голова з головою
На смерть уже билась;
Як вогонь червоні кулї
Зьміями лїтали,
І валили цїлі стїни,
В крівлї погасали,
І конниця саранчою
По полї лїтала,
На могили цїлі трупів
Сьвіжі насипала.
Швед, Козак, Москаль рубає
Кого не попало,
І все поле з його гуком
Неклом виглядало.

Бились славно наши Шведи,
Бились і Чубаті,
Але де вже їм бездольним
Долї виглядати...
Там Петро як лев могучий
На конї лїтає,
Додає живим охоти,
Вмерлих підіймає.

А Карла там кілька Шведів
Ледви що тримають,
І де треба йому бути
Туди не пускають.
І махнув Карло рукою,
Мигнув до Мазепи.
І все військо зворушилось
Полетїло в степи.

Серед ночі край Полтави
І пють і гуляють,
А бездомні коло Дніпру
Чутко засипають.
І зрідїла ніч над ними
Вогні запалали.
Козаки варили кашу,
Коний напували.
Устав Карло: „Гей, Іване!
Вставай, вже світає!“
А Мазепа давно не спить,
З жалю умліває.
І захопив землї жменю,
На коня підняв ся,
І як кинув Україну,
Сльозами залляв ся.

Та не сокіл-же в неволї
Квилить-проквиляє,
То в Варниці край Бендерів
Гетьман помирає.

І край його Войнаровський
Із Орликом*) стали,
І як дїти від гетьмана
Свої долї ждали.
І питає старий гетьман:
— „А хто хоче слави?“
„Я“ — говорить Пилип Орлик.
— „Бери, коли жвавий!“
І питає ще раз гетьман:
— „А хто хоче злота?“
„Я“ — говорить Войнаровський.
— „Бери, як охота!“
І родича старий гетьман
Наділив казною.
А Орлику дав у руки
Бунчук з булавою.
На остаток всї папери
Гетьман забирає,
Останний раз оглядає.
В полумя кидає...
І кидає у полумя
Тай говорить стиха:
„Нехай їден безталанний
Я зазнаю лиха;
Нехай їден я загину.
А ті най панують,
І вороги нехай за них
І чутки не чують!“

*) Передше було в рукописї: „гетьманом“, та вже опісля сам автор виправив сю похибку. — *Вас. Лук.*

* * *

Помер гетьман, та могили
В степу не видати;
Шапок своїх, не скинули
На него Чубаті.
Шапок своїх не скинули,
Землі не посипли.
Не спипали над гетьманом
Пишної могили.
І хто ховав і де ховав
Нїхто не спізнає,
Трава рівно край Бендерів
Степи укриває.
Нї травиця не проговить
Нї вітер не скаже,
Анї ворон чорнокрилий
Місця не покаже,
Нїхто його не покаже,
Нїхто не згадає...
Їден чумак як в Бендерах
Солї набирає,
Та ночує із волами
Серед того степу.
Мимоволї спогадає
Гетьмана Мазепу...

17—18. марта.

ІВАН СКОРОПАДА.

Сидить сова на камені,
Лупає очима;
Сидить гетьман Скоропада
Тай ниже плечима
Не згадає, не зміркує.
Що йому робити...
Аж до него Полуботок
Почав говорити:
—„Годі тобі, Скоропадо,
Плечима низати,
Пора тобі на Вкраїні
Що небудь почати!
Де права ті, де вольности,
Що за них колися[1])
Царі Фтодір і Олекса
Вічне покляли ся?
Подиви ся хоч на себе:
Чи тебе вважають,
Що укази всі без тебе
В полки розсилають?
Чи й гетьмана наказного

[1]) Колися-колись. — *Вас. Лук.*

Москва поважає,
Що козаків куди хоче
В него відіймає
І займає як погонців
То дрова возити.
То їх коні випасати,
То в грубах топити?
Та й на дворах на козацьких
Чи-ж не та-ж содома:
Сяка-така Москалина,
І той як у дома!
А в поході, не дай Боже
Вола чи підводу,
До бідного селянина
Москва як у воду.
А московські воєводи,
Нявки України.
Чи зписають мало крови
Каждої години?
Там обдеруть Українця,
Там на суд прискочуть, —
І усюди свої пальці
Кровавії вмочать.
А драгунів кілька тисяч!
Московщина міська!
Ти подумай, кілько в тебе
Московського війська!
Все то треба годувати
В лихую годину...
А ти поглянь кругом себе,

Поглянь на Вкраїну!
Міста наші без гарматів,
Всї люди без солї,
Чернигівцї без притулку,
Сердюки без долї.
Нам гарматів не вертають,
На Сїч не пускають,
Чернигівцї будували-б,
Та не позволяють.
Та й Сердюки й Компанійцї
Дождали ся вдяки,
Погибають із голоду,
Як тії собаки.
Ти боїш ся царя знати, —
Але й царі — люде:
Проси його, моли його,
Може що і буде."

Але гетьман собі, знати,
Та не довіряє.
А Миняйла*) та Шафіру
В поміч обирає,
І завчасу задобряє**)
Але не казною,
Задобряє козацькою
Землею, водою.
І пропало місто Почеп,

*) Меншиков, котрий замолоду був миняйлом-купчиком. — *Вас. Лук.*

**) В первопису скрізь: „задобрає". — *Вас. Лук.*

І Ямпіль пропало.
Місто Ямпіль із Почепом
Загорнув Міняйло,
А містечко Напорниця,
Верби й Козолупки
Помастили в Чернігові
Шафіорі губки.
І як в гетьмана дурного
Кілька сіл не стало,
Тогді йому аж на серці
Ніби лекше стало.
І в Решетилівку сьміло
Прибув з козаками,
І царови подав просьбу
Своїми руками.
Подав просьбу тай чекає, —
Але чого ждати!
Не такий то цар московський,
Щоби пільгу дати.
Він права то і вольности
Ніби і зоставив.
Та до гетьмана до спілки
Москаля приставив.*)
Обіцяв ся приємирити
Своїх воєводів,
А все таки з України
Москви не виводив.
Заказав ніби і брати
Козацькі підводи,

*) В первопису: „воїводів“ (воиводивъ) — *Вас. Лук.*

І дворам казав козацьким,
Що не буде шкоди.
Але каже, що козаки
Служать не за волю,
Але служать як царови,
По смерть головою.
Що Вкраїна ізморилась
І сам нїби знає,
І від служби всїх козаків
На рік визволяє:
Але за то в Москівщину
Забрав всї гармати,
Чернигівцям не позволив
Домів будувати.
Не позволив будувати
Нї за які річі,
Не позволив і за сіллю
Їздити до Сїчі.
А за бідне теє військо,
Щó з голоду млїло,
Сказав тілько, що пічнеть ся
Незабаром дїло.

А що, дожив до гетьманства.
Пане Скоропадо!
Бери-ж тепер Ізмайлова
Собі до поради.
Він як батько тебе буде
Всюди оглядати,
Щоб нї Шведам, анї Туркам,

Нїкому не дати...
Він за тебе потихеньку
Усе розпізнає:
Скілько казна колись мала.
Скілько тепер має.
Хто з вас більше царя любить,
А хто Україну?
Бери-ж його, Скоропадо,
В лихую годину.

Але гетьман Скоропада
Того не вважає,
Що його там цар московський
Право понижає.
І стольника Ізмайлова
Веде за собою,
І сїв із ним у Глухові,
Та й сидить совою.
А Вкраїна гола, гола,
Саранча лїтає,
І повітре ядь смертельну
На людий зливає.
І в Київі, Чернигові,
По містах усюди,
Як солома по Вкраїні
Повалились люди.
Але чого-ж пан Ізмайло
До царя женеть ся,
А в гетьмана до поради
Протас зістаєть ся?

Чого раптом пан Ізмайло
Іде з України?
Чи не жде ще України
Лихо з Московщини?
Може й ждало яке лихо,
Але годі брати,
Требе іти за границю
З Турком воювати...

Кілька років проминуло,
Турок замирив ся, —
Тогді Петро до гетьмана
Ближше приступив ся:
„А що, каже, Скоропадо,
Будемо робити?
Межи Вільгою і Доном
Тра канаву рити.
Але менї Москви жалко,
Москва — моя мати.
Так пішли ти кілька тисяч
Козаків чубатих“.
А той йому ані писне,
Зараз і збирає.
І з хорунжим Сулимою
За Дін посилає.
І пішли за Дін козаки.
Живцем помирають.
Та гетьмана Скоропаду
Тяжко проклинають:
„Богдай же ти, Скоропадо,

Ще маленьким згинув,
Що ти своїх Українців
Серед поля кинув!
Богдай же ти Скоропадо,
Не діждав ся смерти,
Коли пустив кілька тисяч
Із голоду мерти!"

Але гетьман Скоропада
На те не вважає,
Він на дочку поглядає,
Тай царя питає:
„Скажи мені, ясний царю,
За кого віддати?"
— „А за кого? — Петро каже, —
За Москаля, брате!"
„З охотою, ясний царю!" —
Говорить огида.
І гетьманську свою дочку
За Товстого видав.
Але Москаль не до жінки, —
Помер Жураковський,
І поїхав в полковники.
Виродок московський.

Туман, туман по Глухові,
Туман по Вкраїні,
А все таки недогода
Вражій Московщині.

Москва каже, що Вкраїні
Без Москви не жити,
І драґунів кілька тисяч
Хоче нагилити.
Та і чому-ж не гилити?
Гетьман ані писне.
А пять тисяч іще лучче
Україну стисне.
— „Посилайте-ж — Петро каже, —
Ба ні, погодіте!
Перше мене з царевичем
Моїм розсудіте!“
І зібралась Московщина
На царську раду.
Прибув туди й Полуботок,
Привів Скоропаду.
„Гляди-ж, — каже, — Скоропадо,
Не підписуй кари!
Докажи їм, що ми люди,
Люди не Татари!“
І от батько пише кару,
Пише уся рада,
Та не пише їден тілько
Гетьман Скоропада.
— „Чому-ж, каже, ти не судиш?“
„Бо не маю права!
Розсудити батька з сином —
Не легкая справа!“
І покарав Петро сина,

Тай жаль йому стало:
Тогді слово Скоропади
І на серце спало.
І кличе він Скоропаду
Тай почав казати:
„Хтів я, — каже, — кілька тисяч
Драґунів послати,
Але на що кілька тисяч?
Ви добрії люде!
Для вас, добрих Українців,
І тисячі буде.“

Тогді гетьман Полуботка
К серцю пригортає.
„Полуботку, Полуботку, —
З дивом промовляє. —
Який же ти, Полуботку,
Дивний розум маєш,
Що ти мисли чоловічі
Як Чернигів знаєш!
Там, поглянеш, від паперу
Тільки відвернув ся,
А тут, дивись, кілька тисяч
Драґунів позбув ся.
А у мене самі беруть
Гори і долини,
А все таки не виведуть
Анї Москалини.“
— „Мовчи, — каже Полуботок, —
Не пригадуй того,

Що ти пустив аж на груди
Ворога тяжкого!
Ти не знаєш ще Миняйли!
Зазнаєш, зазнаєш!
Тогді, тогді, Скоропадо,
Мене спогадаєш!"

Скоропада не слухає,
Вуха затикає...
Але тілько до Глухова
З Москви прибуває. —
Йому й кажуть: „Заступи ся!
Прийшла на нас згуба:
Взяв Миняйло Мглин і Боблан
І часть Стародуба!"
Скоропада до Миняйли:
„Віддай, пане-брате!"
А той його по-московській
Давай пробирати:
І сякий ти, і такий ти!
Чого вже не каже...
Тогді гетьман живо з хати:
„Почекай же, враже!"
І до царя пише листи,
Просить милость мати,
І Миняйлї на поталу
Гетьмана не дати.
Але дармо, що Миняйло
Закушав дубини:

Із злости він ще лучче
Взяв ся до Вкраїни.
„Козаки лінивi“ — каже,
І давай їх мнити,
На пекельнiї роботи
Всюди розсилати.
„І селяни на укази, —
Каже, — не вважають,
І у себе засуджанних
Москалiв тримають.“
І давай найкращі села
Всюди вибирати,
І від полків та від сотнiв
В казну відбирати.
І козаків кілька тисяч
В болотах пропало,
А селянів кілька тисяч
Під Москву підпало.

А тимчасом цар московський
І забув за сина,
Йому знову в очах стала
Бідна Україна.
І дивить ся цар московський,
Тай став говорити:
„Чим би менї тих козаків —
Каже — заморити?“
А Міняйло йому й каже:
„А чимъ заморити?

Давай вали висипати
Та канави рити!"
І пішло дванадцять тисяч
Канаву копати,
А пять тисяч до Київа
Вали висипати.
І пішло дванадцять тисяч
Під самії Хвини
До озера, до Ладоги,
На край Московщини.
І пішло дванадцять тисяч
І вже не верталось.
І памяти в Московщині
По них не зісталось.
А пять тисяч у Київі
Вали збудували
І до віку на Вкраїні
Памяти дістали.
І їх внуки нераз тепер
Вали оглядають,
І на рови подивлять ся,
Стануть тай гадають:
„То десь зьмії якісь були,
То не люди були,
Коли вони таку скибу
Землї відгорнули."

І думає цар московський:
„Нїчого боятись.

Тепер можна менї сьміло
За гетьмана взятись!"
І подумав, і Протаса
В Москву викликає.
І в гетьмана права його
Раптом відіймає.
І в гетьмана права його
Раптом відіймає.
Тілько бунчук та булаву
Йому зоставляє.

І даремне Скоропада
Аж до Москви їде,
Надаремне усіх просить,
Справляє обіди!
Надаремне й царя просить
Божу милость мати,
Давню волю козацькую,
Права заховати.
Петро цмокнув його тілько.
„Що, — каже, — робити!
Та ми, — каже і, — без того
Будем якось жити!"

І попхав ся на Вкраїну
Гетьман Скоропада,
Аж там уже гетьманує
Московськая рада.
І шість сотників московських
Податї збирають,

І драґунів по Вкраїні
Всюди розставляють.
А Велямін, їх полковник,
Тілько поглядає,
Та до царя московського
Листи посилає.
Але гетьман Скоропада
Іще не проснав ся,
Як до него цар московський
З Москви обізвав ся:
„Годї, годї, Скоропадо,
Годї тобі спати,
Посилай-но двадцять тисяч
Козаків чубатих:
Десять тисяч на Ладогу
Канаву копати,
Десять тисяч за Хвалинське
Перзів воювати!“
І до царя двадцять тисяч
Гетьман посилає,
А сам раптом повалив ся
Нагле помирає.
Помирає, промовляє:
„Мати моя, мила!
Чом ти мене ще маленьким
В водї не втопила?
Не видала-б Україна
Нї жалю, нї болї,
Не програла-б Москівщині
Нї прав, анї волї.

Тепер годї, все пропало,
Усе через мене!
Прости мене, Україно,
Прости, моя мене!“

6—7 червня.

ПАВЛО ПОЛУБОТОК.

Полуботку, Полуботку,
Наказний гетьмане!
А хто-ж тобі гетьманськую
Булаву дістане?
Полуботку, Полуботку,
Голубе, соколю!
А як же-ж ти підіймеш ся
За козацьку волю?
Полуботку, Полуботку,
Рідная дитино!
А як же-ж ти ізійдеш ся
З вражим Веляміном?

Не питайте хто Павлови
Булаву добуде.
Є у него Україна,
Є у него люде.
І пішли вже Семен Рубець
І Василь Биковський,
Лиш чекайте що то скаже
Цар Петро московський.
Нема царя в Москівщині.
Десь у Тегерані;

Але посли й туди за ним, —
І вже в Астрахані
І за море, за Хвалиньске,
Листи посилають
Та у царя[1]) серед бійки
Гетьмана благають.
А тим часом і Велямін
Листи посилає.
Та до царя московського
Стиха промовляє:
„Що робити, — каже, — царю,
З тими козаками?
Либонь[2]) вони хотять знову
Битись з Москалями!
Шумить, гуде Україна.
Козаки гукають,
А найбільше Милорадич
З Маркевичом[3]) грають.“
І подумав цар московський,
Тай із Тегераня
Серед зими свої листи
Шле до Астраханя,

[1]) В рукописі „пара“, — але що відтак скрізь: „Петра-царя“, „ясний царю“, „царям“. „царю“ і т. и, — то ми виправили для одностайности на: „у царя“. — *Вас. Лук*

[2]) В первописі: „Лебонь“. — *Вас. Лук.*

[3]) В первописі: „З Маркевичем“, — але відтак скрізь: „З Милородичом“. „з Маркевичом“, „з Савичом“ і т. п. Для одностайности поклали ми тут: „З Маркевичом“. — *Вас. Лук.*

Тай і каже Українцям:
„Почекайте, люде,
Поверну ся в Московщину —
Тогді все вам буде!
Але за то й мене тепер
Послухайте, дїти.
І пятнадцять менї тисяч
Козаків пошлїте!
З Милорадичом пошлїте
В Ладогу пять тисяч,
А з Маркевичом до Хреста
Пішлїть десять тисяч!“
І пішли сумні козаки —
Нїчого дїяти...
„За то, — кажуть, — ми гетьмана
Будем живо мати!“
Та не ворон же то чорний
Із соколом бєть ся:
То Велямін з Полуботком
За права дереть ся.
І обидва Петра-царя
Просять розсудити.
І говорить цар московський:
„Нїчого робити!
Треба, — каже, — Полуботка
В Петропіль зазвати
І тут йому по-московській
Правду розказати!“
І з Савичом і Чарнишом
Павла викликає.

Але Павло послів собі
Вперед посилає.
І прибули у Петроніль
Посли молодецькі:
Полковники Данилович.
І Петро Корецький,
Бунчуковий Володьковський
І суддь Грабенко.
І військовий з ними писар
Завзятий Ханенко.
І прибули у Петроніль
Тай говорять: „Цару!
Візьми собі Веляміна,
Візьми нашу кару;
Судці твої московські
Нас добра не учать,
Богатого обдирають
А бідного мучать.
Козаків за хлопів мають
І гризуть гетьмана...
А чи-ж так то, ясний царю,
Було за Богдана?...
Ти говориш, що Хмільницький
Сам царям прирадив,
Цар московський воєвода
На Вкраїні радив:
Але Павло Полуботок
Не ховає слова:
Він говорить: Що там, — каже, —
Батькова умова...

Спершу, царю, піднови ти
Нашу давню волю,
Щоб ми самі судили ся
Помежи собою;
Щоб ні стольник, ні боярин,*)
Ані воєвода
Не питали, не судили
Нашого народа;
Щоб козаки самі собі
Розправу чинили.
І де три їх, щоб два собі
Третього судили.
І всї царі московськії
Тее право знали
І за него своє слово
Царськеє давали.
Та й ти давав, ясний царю,
Як ізбирав раду,
Як давав нам у гетьмани
Папа Скоропаду!
Чого-ж тепер на Вкраїні
Воєводи стали,
Чого права козацькії
Й вольности пропали?!"
Незабаром за послами
Й Павло прибуває
І з Чарнишом і Савичом

*) В первописї: „бунрин," — але далї вже „боярин. — *Вас. Лук.*

К царю підступає.
Підступає, дає листи,
Просить за Вкраїну, —
Але знати й Павло прибув
В лихую годину:
Ані Петро, ні бояри
За него не дбали,
Його листи за Вкраїну
Під сукном лежали.
І чекає Павло місяць,
Ба й другий чекає.
Ба й чекає місяць третій
Цар не закликає.
„Почекай-же, — Павло каже, —
Їдна мені доля,
Але стане й тобі хроном
Козацькая воля“.
І останнє своє слово
Царови готовить;
І приходить з старшиною
І до него мовить:
„Знаю й бачу тепер, царю,
Що ти без причини
Підійняв ся на погибель
Моєї України.
І всї царськії укази
Хочеш попалити,
І всї вольности козацькі
Хочеш потопити.

І козаків як худобу
На роботу гониш
І над ними „Вічну пам'ять"
По болотах дзвониш...
І гетьмана обирати
Нам не позволяєш,
І судити суддів своїх
З Москви посилаєш!
І нас судять без закону,
Без всякого права;
Чи вже-ж тобі за то, царю,
Буде яка слава?
Але нехай мені буде
Вільно і сказати,
Що нічого тобі, царю,
З України ждати.
Україна не — дитина,
Вона волю має,
А вільного не неволя, —
Правда пригортає.
Тепер кажи мені, царю,
Хоч желїзо терпи,
Хоч у тюрмі холодній
Із голоду мерти;
Усе їдно мені, царю,
Тілько-б не видати
Як та бідна Україна
Буде пропадати!..."
І стиснув Петро зубами:
„Шкуру, — каже, — здерти!"

Але трохи одумав ся:
„В тюрму аж до смерти!“
І у тюрмі Петра й Павла
Разом з старшинами
Обілляв ся Полуботок
Дрібними сльозами....
Обілляв ся не за себе,
А за Україну,
Та за своїх товаришів,
Що без долї гинуть.

Та не довго-ж Павло плакав.
Заслаб, помирає...
Цар доктора[1]) посилає —
Павло виганяє:
„На що, — каже, — життя моє
Назад повертати,
Коли я не можу долї
Батьківщинї дати.“
Петро сам іде до него
Щоб перепросити,
І дає йому лїкарство,
Просить його пити.
Але Павло Полуботок
Йому промовляє:
„Дармо, царю;[2]) ти не вернеш
Що вже погасає...

---

[1]) В первописї: „дохтора“. — *Вас. Лук.*
[2]) В первописї: „цару“, — *Вас. Лук.*

Живо, живо Павла й Петра
На сьвітї не буде,
Тогдї обох нас розсудять
Правдивії люде...“

8 червця.

ВЕЛЯМІН.

То не туман, то не сірий
Веть ся по долині:
То Велямін без гетьмана
Радить на Вкраїні.
Радить-вадить, учить-мучить
Що дня і що ночі.
А старшина українська
Тілько жмурить очі.
Жмурить очі з переляку
Левенець поганий,
Жмурить очі й Мануйлович,
Жмурить і Гречаний
Страшно дуже чогось стало
По всій Україні,
Як нещасний Полуботок
Погиб на чужині.
І камінням скамінїла
Цїла Україна, —
Але чого-ж іще хоче
Вража Москівщина?
Її сумно, що за правду
Чоловіка вбила,

Її страшно, щоб за него
Сила не помстила.
Її тяжко, що Вкраїна
Сорок тисяч має...
І задумалась погана
Тай думу гадає.
Аж Велямін з України
Почав говорити:
„Мати моя, Москівщино,
Нічого тужити!
Коли хочеш, то я силу
Живо обезсилю,
Ще й голови чубатії
По-московській змилю!“
І в годині по Вкраїні
Листи посилає,
І до себе всіх козаків
Разом закликає.
І дванадцять тисяч війська
Ліле до Коломану,
Десять тисяч з Маркевичом
Ліле аж до Сулану.
А остатних двадцять тисяч
З служби розпускає,
І Москалів тридцять тисяч
З Москви викликає.

І другії пішли листи:
Батька не питають,

І в козацькі полковники
Москву обирають
У Полтаву — Чичерина,
В Київ — Партенова,
В Переяслів Якового.
В Стародуб — Пашкова,
У Чернигів — Богданова.
В Ніжин — Толбухина.
Тілько штири затримала[1]
Своїх[2]) Україна.
Тілько штири затримала
Собі на пораду:
У Гадячі полковника
Серба Милорада,
В Миргороді полковника
Апостола пана.
В Лубнах пана Маркевича.
В Прилуках Галгана.[3])
Тай то Серба й Апостола
У Петроніль взяли,
І на волю з Петрополю
Назад не вертали.
І третії пішли листи:
Стали викликати.

[1]) Замість: „затримала", стояло передше в рукописі: „полковники", та автор опісля сам виправив. — *Вас. Лук.*

[2]) Передше стояло в рукописі: „мала"; відтак автор виправив на: „своїх". — *Вас. Лук.*

[3]) Галгана=Галагана. — *Вас. Лук.*

Стали втрое з поселянів
Податі збирати.
І пятьдесять тисяч корців
Муки назбирали.
І сто сорок тисяч срібних
Рублів наздирали.

І говорить цар московський:
„Слава тобі, брате.
Що умів ти козацькую
Волю відібрати;
Що умів ти козацькую
Волю відібрати,
Що умів ти стільки хліба
Та грошей зібрати.“
— „Слава тобі, царю Петре, —
Велямін говорить, —
Що ти права козацькії
Затопив у море;
Що дурного Скоропаду
Вмів ти одурити,
Що живого Полуботка
Вмів ти заморити.
Тепер уже на Вкраїні
Не ті стали люде.
І податі, коли хочеш,
Вдвоє стільки буде.“

Але Петро не діждав ся
Того щастя й долі:

Незабаром поховали
Й його в Петрополї.
А цариця Вельяміна
Хоч надгорожала.
А все таки великої
Волї не давала.
„Не дери ти, — каже, — більше
З сельської голоти.
Тай козаків не виганяй
На тяжкі роботи.
А позволь їм від роботи
Усїм відкупитись, —
Я думаю, по три рублї
Не будуть скупитись“.
І спасибі нехай буде
Тій Катеринї:
Полекшало на два роки
По всїй Українї.
Тілько в добрах батуринських
Та в полку Гадяцькім,
Пан Міняйло нищить села
І двори козацькі.
А тим часом Катерина
Лучче розважає
І в темницю Петра й Павла
Указ посилає,
Щоби Чарниш. Семен Савич,
Василь Жураковський
І Лизогуб і Карпика
І пан Володьковський

Позабули свої жалі,
Вийшли із темниці.
Та обрали собі місце
І жили в столиці.
І Лизогуб, Савич, вийшов
Чарниш, Жураковський,
Номер тілько пан Карника
І пан Володьковський.
Тай Апостол з Милорадом.
Спасибі цариці,
Вирвали ся на Вкраїну
З мокрої столиці.

Але сонце показалось
Тай і не видати.
Полекшало на Вкраїні,
Та не довго, брате!
Помирає і цариця,
Не жалує дїток, —
Стає царом царювати
Петро недоліток.
Стає царом царювати,
Але не царує,
Сам Міняйло і карає
І життям дарує
Тогдї знову наступила
Тяжкая година,
Застогнала, зарідала
Цїла Україна.

Заридали, застогнали
Бідній селяне,
Що Велямін видирає,
Де що ні загляне.
Заридали застогнали
Бідній козаки,
Що Міняйло видирає
Корон та шістаки.
Аж тут раптом пропадають
І жалї і муки:
На Міняйла підійнялись
Князї Довгорукі.
І Велямін і Міняйло
Раптом пропадають,
І гетьмана Україні
Знову обирають.

9. червня.

ПАВЛО АПОСТОЛ.

Україно, Україно,
Що Ти за то дала,
Що старого Апостола
Гетьманом обрала?
Україно, Україно,
Що Ти заплатила,
Що до себе ти Петрика
Ти так прихилила?
Україно, Україно,
Що то з Москалями,
Що посланці повертають
До Тебе з дарами?
І за ними Лизогуб наш,
Чарниш, Жураковський?
І чим же так прихилив ся
До них цар московський?*)

*) Сі останні чотири вірші додав опісля автор вже на долині рукописі за віденлачем. — *Вас. Лук.*

Не питайте, добрі люди.
Каже Україна:
Колись була в Москівщині
Тяжкая година.
Колись була в Москівщині
Тяжкая година:
Петро судив царевича,
Судив свого сина.
І просив ся син Петровий —
А Петриків тато.
І було там сенаторів
Багато, багато:
Але жаден не подумав
За него обстати.
Не сьмів жаден против кари
Голосу подати.
Їдна тілько Україна
За него обстала.
Їдна тілько Україна
Голос свій подала.
І був гетьман в Петрополі,
Як Петрик вінчав ся,
І до гетьмана старого
Петрик обізвав ся:

„Спаснбі вам, добрі люди,
Що ви серце мали,
Що ви в кровлї мого батька
Рук не покаляли.
За то тепер і гетьмана
Я вам позволяю,

За то тепер і права вам
Давні повертаю!
І чого лиш буде треба,
Просіть, добрі люде,
Усе для вас я учиню.
Усе для вас буде!“

І подякував Апостол,
Назад повертає.
Тай до царя, до Петрика,
Послів посилає.
Посилає до Петрика,
Просить милость мати:
Позволити поспільную
Старшину обрати.

Не перечить добрий Петрик;
Зараз позволяє.
Не чекає і Апостол.
Зараз обирає.
І Лизогуб став обозним.
І зараз до діла;
У судиї пішов Кандиба
І сотник Забіла;
В писарі пішов Туровський.
Панич чи попович,
В осаули пан Лисенко
І пан Мануйлович;
У поспільній хоругві —
Горленко буйчужний.

А в поспільній бунчужні
Борозна недужний.

І підняв на ноги гетьман
Слабу Україну,
І ще чогось до Петрика
Іде в Московщину.
Аж там Петрик помирає —
Ганна наступає.
Вона-ж уже Україну
Не так пригортає.
Вона тільки Апостола
В очі пригортає,
А за очі тридцять тисяч
Людий вимагає.
І піднялось тридцять тисяч
З полковником Таньским,
Пішли бідні з України
В степи бісурманські.*)
І піднялось тридцять тисяч
Та усі чубаті.
Пішли в степи бісурманські
Вали висипати.
І піднялось тридцять тисяч
Ще до схода сонця,
Висипають вал від Дону
До самого Донця.

---

*) В первописі тут: „бусурманські“ але нисше вже: „бісурманські“. — *Вис. Лук.*

На другий рік тридцять тисяч
Сьвіжих посилає,
А торішних тридцять тисяч
Назад повертає.
На третій рік із Польщою
Бійка розпочалась,
Щоб від Естів і від Курів
Польща відцуралась;
Бо любовник Ганнин Біron
Став її просити,
Щоби його у тих Курах
Князем ізробити.
І почалась тая бійка,
Військо знемогає...
Тогдї гетьман Запорожцям
Стиха промовляє:
„Покидайте, — каже. — хлопці,
Турецькі границї
Та давнього собі місця
Просіть у царицї...“
І просять ся у царицї.
Цариця приймає,
І булаву, бунчук, пернач.
Хоруг посилає.
І каже їм, Запорожцям.
На вражую кару
Заселити два Кодаки
І річку Самару.
А тим часом в Білій Церкві
Каже присягнути

Та у Польщу з Атаманом
На час завернути.
І пігнались Запорожці
З Білецьким Іваном,
Здибали ся з Лизогубом,
Та із Галаґаном;
Здибали ся, полетїли,
Назад поглядають –
Аж там уже Апостола
Козаки ховають.
Аж там уже Апостола
Козаки ховають,
Аж там уже і укази
З Москви посилають.
Аж там уже і укази
З Москви посилають,
Лизогуба півгетьманом
Тілько обирають...
Лизогуба півгетьманом
Тілько обирають,
А другого півгетьмана
З Москви посилають.

10 червня.

МІНЇХ.[1])

Ходить сокіл коло моря.[2])
Крила розпускає;
Ходить Мініх коло двору
Тай думу гадає.
Він гадає, промовляє
В лихую годину:
„Ой Бірone ти, Бірone,
Разпревражий сину;
Ой Бірone ти, Бірone,
Разпревражий сину,

[1]) Ся поема описує події, які були за панованя московської царині Ганни, дочки Івана, старшого брата Петра Вел. По смерти українського гетьмана Данила Апостола († 17. січня 1734 р.) московське правлїнє не хотіло позволити на вибір нового гетьмана, вимавляючись тим, що нїби то між козаками нема ні одного чоловіка способного, котрому можна-б повірити такий важний уряд.. Між тим розпочала Московщина війну турецьку, що́ тревала від р. 1735—39 під проводом Леонтієва, а відтак Мініха. Козаків, що́ брали в нїй участь, не тільки всюди московські генерали виставлювали на перший огонь, але також нищили їх роботами при спиланю валів і всїлякими можливими вислугами обозовими. Не досить на тім, що козаки беруть участь у всіх тих випра-

[2]) В первописї: „мора". — *Вис. Луг.*

Добув-же ти за любощі
Цїлу Курівщину[1]).
Добув-же ти за любощі
Цїлу Курівщину,
Та за славу й я добуду
Цїлу Україну!“

І приходить до цариці
Тай став говорити:
„Позволь, — каже, — ясна Ганно,
Турків перебити!
Позволь, каже, ясна Ганно,
Турків перебити,
Позволь менї в Туреччинї
Слави заслужити“.

А цариця як на теє
Горобцїв стріляє,
А Бірона нема в дома, —
Коний виїжджає.
Вона й каже: „Та йди, — каже, —
Хоч і чорта бити,

вах і проливають свою кров за справу їм байдужну, але по кождій кампанії, цїла московська армія розкладає ся зимувати на Українї, вимагаючи від місцевої людности не тілько безплатного удержаня, але навіть і всїляких вигід. Року 1740 вмерла Ганна. Місце єї по кількамісячній реєнциї Бірона, князя Курляндиї, передше машталїра і першого полюбовника покійної цариці, заняла Єлисавета, дочка Петра Великого. — *Вас. Лук.*

[1]) Курівщина = Курляндия. — *Вас. Лук.*

Лиш дай менї хоч їдного
Горобця забити!"

Тогдї Мініх Леонтого
Живо зъкликає,
Дає йому двадцять тисяч,
На Крим посилає.
Десять тисяч Леонтому
Він дає московських,
Вісїм тисяч українських
А дві запорожських.
Тай і каже всїх Нагайців
В степу перебити,
Тай і каже усї села
В Криму попалити.
А Леонтий як на тее
В осени зібрав ся.
На Нагайців лиш поглянув.
І в Крим не зібрав ся,
Переморив десять тисяч
Москви і Чубатих,
Тай вернув ся на Вкраїну
Зиму зимувати.

На другий рік під царицю
Мініх підступає
Та пятьдесять і пять тисяч
Війська викликає.
І викликав сорок тисяч
Ще й вісїм московських,

А чотири українських,
А три запорожських.
І викликав усе військо
І всіх атаманів,
І пішов собі у степи
Бючи в барабани.
Недалеко Перекопу
Міних спочиває,
Він до себе Леонтого
Тихо закликає.
Дає йому десять тисяч
Жовнірів московських,
Ще й до того три тисячі
Хлопців запорожських.
І шле його Буджаківських
Татар розбивати,
І шле його полонених
Руських відбивати.[1])
І Леонтий десять тисяч
Взяв собі московських,
Ще й до того три тисячі
Хлопців запорожських.
Тай і пішов Буджаківських
Татар розбивати,
Тай і пішов полонених
Руських відбивати.

---

[1]) В рукописі через помилку написано: „відбувати". Але писпе вже так як має бути: „відбивати". — *Вас. Лук.*

І Москалї буджаківських
Татар перебили,
А козаки полоненних
До двохсот[2]) відбили.

А тим часом прибув Мініх
Аж до Перекону.
Перескочив рів глибокий
У чотири[3]) хлопа,
І пігнав ся серед Криму
І став Кримців бити,
Срібро, злото забирати
І села палити.
І попалив вражі села,
Назад повертає,
Аж до него пан Галецький
Стиха промовляє:
„Пусти мене, атамане,
На час погуляти,
Пусти мене з козаками
Кримців пошукати“.
І пускає його Мініх
В лихую годину,
І приходить пан Галецький
На чорну долину.
І видить він, що тьма тьмуща
В долині Татарів,
І не втерпів пан Галецький,

[2]) В первописї: „двухсот“. — *Вид. Ілюстр.*
[3]) В первописї: „чотире“. — *Вид. Ілюстр.*

На сонних ударив.
І спужали ся Татари.
Стали утїкати.
Тогдї стали їх козаки
Кіньми доганяти.
Тогдї стали їх козаки.
Кіньми доганяти
Та крівлею татарською
Шаблї обмивати.
І вернули ся козаки,
Сїли, спочивають,
А тим часом і Татари
Очі продирають.
А тимчасом і Татари
Очі продирають,
І козаків малу жменю
Кругом обступають.
Обступають, обступають.
Далї приступились.
І спішив ся пан Галецький.
Козаки спішились,
І добули десь у собі
Смертельної сили,
І в Татарів свої шаблї
Раптом затопили.
І почалась різанина
В неділеньку зрання.
І різались по долині
З раня до смеркання.

І як сіно під косою
Татари валились
І з Татарів на оноїї
Вали поробились.
Аж під вечір і Татари
Із коний злїзають.
На потомляних козаків
Ще раз нападають.
Тогдї живо пан Галецький
Сина закликає,
Ще живіще обіймає,
К серию пригортає:
„Тікай, — каже, — милий Петре,
Тікай, милий сину,
А я сину, — обіймає, —
А я тут загину...“
І кинув ся між[1]) Татарів.
Та вже не вертав ся,
Тілько слави з козаками
Вічної набрав ся.
І дочув ся за них Мініх,
Казав поховати,
А сам пішов на Вкраїну
Зиму зимувати.

На третій рік під Очаків
Мініх підступає,

[1]) В рукописї: „миж“ (мышь). — *Вас. Лук.*

Він сімдесять тисяч війська
За собою має.
Він шістьдесять тисяч має
Жовнірів московських,
Вісім тисяч українських,
А дві запорожських.
Він сімдесять тисяч має.
Стоїть, розважає:
Далі військо своє сильне
На три розділяє.
І на степи посилає
Жовнірів московських,
На байдаки посилає
Хлопців запорожських;
А козакам українським
Каже скрізь літати
Та в Очаків на підмогу
Турків не пускати.
І жовніри московські
Турків побивали,
А козаки українські
Турків не пускали.
А козаки українські
Турків не пускали,
А козаки запорожські
Турків обдирали,
І набрали срібла, злота,
Набрали ся слави,
І знов собі зимувати
Пішли до Полтави.

На четвертий рік Татари
Самі починають,
Сорок тисяч на вкраїнську
Межу налітають.
Сорок тисяч на вкраїнську
Межу налітають,
Палять села на границі
Й назад повертають.
Тогдї Ласїй десять тисяч
Козаків збирає,
Ще й до того тридцять тисяч
Москви забирає;
Пробігає по сухому
Азівськеє море
І вганяєть ся до Криму
На вражеє горе.
І ввігнав ся в середину...
Козаки дрімають,
Аж тут раптом двадцять тисяч
На них нападають.
І збудили ся козаки,
Шаблями махнули
І Татарів як полову
Назад відгорнули.
Знов прискочили Татари,
Знову стали битись,
Знову стали як солома
Навкруги валитись.
Далї бачать, що не жарти.
Кинули козаків,

І порохом полетіли
До гір та байраків.

А тимчасом на Вкраїну
Мініх прибуває,
Тай і собі десять тисяч
Козаків збирає.
Тай і собі десять тисяч
Козаків збирає,
Ще й до того сорок тисяч
Москви забирає,
Тай за Дніпер уже хоче
Військо перегнати,
Та у Турка, хоч Бендери,
Хоч Хотінь узяти.
Але тільки що Кодиму
Мініх перескочив,
Як на його Українців
Турок і наскочив.
А не вспіли Українці
Від Турка відбитись,
Як Татари розпочали
Із Мініхом битись.
Він Татарів розбиває,
К Дністру підступає.
Аж там його білгородський
Паша виглядає.
І почались малі бійки —
Але годі, братя!
Коли джума показалась.

Треба утїкати.
І покинув Мініх Турків
І нашу покинув.
А сам зиму зимувати
Пішов на Вкраїну.

На пятий рік показав ся
Паша з Білгороду
Тай у наших Українців
Випитував броду.
Але наші Українці
Зараз показали;
Кілька тисяч положили.
Решту розігнали.
Незабаром і сам Мініх
Потряс[1]) головою.
Він шістьдесять тисяч війська
Повів за собою.
Він шістьдесять тисяч війська
Повів з Московщини,
Ще й до того кілька тисяч
Повів з України.
Повів військо за Василькїв.
За Буг переводить.
Незабаром і турецький
Дністер переходить.
І на Турків попереду
Козаків пускає,

[1]) В рукописї скрізь: „потрас“, „запражу“, — „курать ся“ і т. п. — *Вас. Лук.*

А сам собі з Москалями
З заду підбігає.
І Москалї підбігають.
В перед поглядають.
Аж козаки Українцї
Турків відбивають.
Аж козаки Українцї
Турків відбивають.
Та у місто Ставучани
Пашу заганяють.
Тогдї Москва підступила,
Потік загатила
І турецькії окопи
Раптом захопила.
І забрала срібло, злото,
Сорок дві гармати,
І пустила Українців
Турка доганяти.
І пігнались Українцї,
Шаблї погострили.
У Сороках по-козацькій
Люльки розпалили.
Під Хотіньом із Турками
Знову повитались,
А з Хотіня аж у Яси
З Мінїхом забрались.
І затихла Туреччина
І більше не билась.
І з Ганною царицею
Миром помирилась.

Тогдї Мініх до цариці;
Став її просити,
Щоби його на Вкраїні
Князем ізробити!
Лиш цариця не така-то,
Бірона спитала,
І як сказав їй Бірон,
Так і відказала:
„Мало, — каже, — пане, просиш
Тілько України,
Ти просив би уже лучче
Зараз Москівщини".
Тогді Мініх повернув ся...
За голову взяв ся...
„Та богдай я, собі, — каже, —
Порохом розпав ся.
Та богдай я, — каже, — сонця
Більше не побачив,
Щоби я вам, препоганим,
За се не віддячив!"
І все ходить коло двору,
Часу виглядає,
Аж тут йому як на тее
Ганна помирає.
Аж тут йому як на тее
Ганна помирає,
Та дитину в повиточку
Царом зоставляє.
Та дитину в повиточку
Царом зоставляє,

А Бірона коло него
В радиї зоставляє.
І знов Мініх не добуде
Ступня на Вкраїні.
А курлянський[1]) князь панує
На всій Московщині.
А курлянський князь панує
На всій Московщині,
І паром собі царує
По всій Україні.
Дере гроші із міщанів,
Дере і з козаків,
Дере гроші із селянів.
Дере і з бурлаків.
Не питає, чи хто має
Зрідки що давати:
А не дасп — на морозї
Скаже танцювати.
А брат його препоганий
Що там впробляє!
В батька й мами середо дня
Дочок видирає,
Видирає дитя в мами,
І замість дитяти
Заставляє бідну маму
Щенят годувати.

---

[1]) В рукописї стоїть тут: „куранський“, але що зараз писше написав автор „курлянський“, проте ми виправили на: „курлянський“. — *Вас. Лук.*

І лиш пікни на Бірона.
Тогдї не поможеш,
Хоч на дїдьків хутір підеш,
Хоч голову зложиш.

Довго, довго Мініх мислив,
Довго, довго думав.
Далї мисли перемислив,
Думи передумав.
І приходить до рідньої
Царової мами.
І говорить її живо
Сильними словами:
„Цїле царство у нас гине,
І цар у нас гине.
А чи-ж мати свого сина
На муки покине?
Скажи, мати, тілько слово —
Бірона не стане,
І в годинї ясне сонце
Наокола гляне“.
І сказала йому слово
Царовая мати.
І пішов завзятий ворог
Бірона вязати.
Заснув Бірон у покою
І гадки не має...
Три жовнїрів у него
Варту відбуває.
Але Мініх показав ся:

„Ані з місця, люде!
Бо тепер у нас не Бірон,
А царица буде!“
І вся варта ані з місця.[1])
Бірон пробудив ся,
Але раптом у Мініха
В руках опинив ся.
Незабаром і Ґустава,
Його брата, взяли,
І все царство з царом-сином
Матері віддали.
А Біронів потримали
В тюрмі цілу зиму,
Тай післали до Сибіру
До міста Пелиму.

Тогді Мініх знов підняв ся,
Розпускає крила.
Лиш царова його мати
Чогось не злюбила,
Лиш царова його мати
Чогось не злюбила
І тим себе і Мініха
Разом погубила.
Стали Шведи та Французи
По двору снувати,
Стали княжну Лизавету
Стиха підмовляти.

---

[1]) В рукописї: „з міста“ („мистя“), хоч перед тим читаємо „з місця“ („мисця“). — *Вас. Лук.*

І на царство Лизавета
Серед ночи стала,
Цара, маму й його батька
В тюрму відіслала.
Цара, маму й його батька
В тюрму відіслала.
А Мініха до Пелиму
На Сибір послала.

12—13 червня.

Пісня.

Згадай мене, мила,
Раньою весною,
Як завяне квітка
В тебе під ногою
І засохне до весни —
Тогді мене, мила, спомяни!
Згадай мене, мила,
Як пташка забється ся.
В желїзную клїтку
Сама розібється ся
І загине без вини —
Тогді мене, мила, спомяни!
Згадай мене, мила,
В тяжкую пригоду,
Як твоя обручка
Звалить ся на воду
І не вийде з глибини —
Тогді мене, мила, спомяни!

15 серпня.

Пятниця.

Не кидай мене,
Моя чарочко!
Не жени мене,
Ти шинькарочко!

Не жени мене,
Дай учити ся,
В тебе бридкую
Улюбити ся!

Не без жінки я,
Не без хати я,
Все у мене є,
Разпроклятая!
Хліба до́-сита,
Пара воликів.
Синів четверо,
Як соколиків.

Моя хатонька —
Срібна чашечка,
Моя жіночка —
Мила пташечка;
Та тяжкі мої
Болї більнії.
Бо не маю я
Волї вільної.

Запряжу воли.
Но́том мию ся.
Розпряжу воли, —
На́ бік хилю ся;
Новалюсь на бік,
Не здрімаю ся,
Знов на панщину
Підіймаю ся!...

Відроблю чуже.
„Жінко-душечко!
Приголуб мене,
Щебегушечко!
А вона у плач,
Розголосить ся,
На свое жене,
Бо й то просить ся!

І змордуєш ся,
Закропляєш ся;
А вона у плач:
„Запиваєш ся!“
О я пю тепер,
Моя любая,
Не кидай мене,
Чарко грубая!

Не кидай мене,
Моя чарочко,
Не жени мене,
Ти шинькарочко!
Не жени мене,
Дай упити ся,
В тебе бридкую
Улюбити ся!

16. серпня.

Наука.

Дочекав ся я
Свого сьвятенька,
Виряжала в сьвіт
Мене матінка.
Виряжала в сьвіт
Мати рідная
І промовила
Мені бідная:
„Нехай, сину мій,
Ми працюємо,
Нехай цілий ві:
Ми горюємо;
Нехай сохну я,
Тато горбить ся,
Ти на сьвіт поглянь,
Що там робить ся.
Та не всї-ж, як ми,
В землї риють ся:
Може є такі,
Що́ і миють ся:
Та не всї-ж як ми.
Димом курять ся, —
Може є такі,
Що́ й не журять ся.
Коли найдеш їх,
Милий синочку,
Ти склони себе,
Як билиночку.

Ти склони себе,
Як билиночку,
Простели себе,
Як рядниночку.
Спина з по́хилу
Не іскорчить ся,
Чоло[1]) з пороху
Не ізморщить ся.
Спина з по́хилу
Не іскривить ся.
За то ступить пан,
Тай подивить ся:
За то ступить пан
На покірного
І прийме тебе
Як добірного.
І в годиночку —
На драбиночку.
І підеш тогді.
Милий синочку,
І з панами сам
Порівняєш ся,
В сріблі-золоті
Закупаєш ся.
В сріблі-золоті
Закупаєш ся.
З полем батьківським
Розпрощаєш ся!"

[1]) Первісно стояло тут: „Личко", та вже опісля сам автор виправив на „Чоло". — *Вас. Лук.*

*

Але стало ся
Друге сьвятенько:
Виряжав у сьвіт
Мене батенько.
Виряжав мене,
Путь показував,
Говорив менї
І приказував:
„Видиш, сину мій,
Як працюємо,
Видиш, сину мій,
Як горюємо.
Каждий на сьвітї
На то родить ся...
Не дивись на сьвіт,
Що там робить ся!
І на пчіл поглянь:
С робучії,
Але й трутні є
Немилучії.
Так і на сьвітї:
Їдні рюють ся,
Другі пóтом їх
Тілько мюють ся.
Будь ти проклятий,
Милий синочку,
Як пігнеш таким
Свою спиночку!
Як пігнеш таким
Свою спиночку,

Як простелеш ся
На рядниночку.
І чоло тобі
Нехай зморщить ся.
І хребет тобі
Нехай скорчить ся!
Ти тікай від них,
Як від гадини,
Ти не жди від них,
Перекладини.
Ти не жди від них
Перекладини,
Ти у сьвіт іди
На оглядини.
Ти у сьвіт іди,
Милий синочку,
Ти усе спізнай —
І билиночку.
Тогді з сьвітом ти
Порівняєш ся,
В добрі-розумі
Закупаєш ся.
В добрі-розумі
Закупаєш ся,
З полем батьковим
Привитаєш ся!"

16. серпня.

Моя смерть.

Прийшла смерть моя,
Легке точить ся...
Ти мори, маро.
Коли хочеть ся.
Я віддам землї
Всї кістки мої.
А на сьвіт пущу
Лиш щілки мої!
Не умруть вони:
Кажна щілочка
Полетить жива
Як та пчілочка;
Полетить жива
І покотить ся,
В сотнї-тисячї
Переплодить ся.
І я знов живий
Сьвіт оглядую,
Смерти першої
Не пригадую.

Прийде друга смерть —
Сьвіт счорнїеть ся,
Земля вся в снїгу
Забілїеть ся.
І весь сьвіт мара
Зморить голодом.

І щілки мої
Сцїпить холодом.
Але холод той[1],
Не убє житя.
Перейдуть віки,
Ожиє дитя.
Перейдуть віки.
Съвіт завалить ся,
Вогнем сто-вогнем
Весь розпалить ся.
І снїги тогдї
Паром кинуть ся
І щілки мої
Знов прокинуть ся.
І щілки мої
Знов прокинуть ся,
Найдуть землю знов,
Знову кинуть ся.
Найдуть землю знов,
Знову кинуть ся,
В сотнї душ живих
Перекинуть ся.
І піде життя
Знов драбиною
І я вигляну
Знов дитиною.

---

[1]) Первісно було в рукописї: „Але дармо то“, відтак сам автор виправив на: „Але холод той“. — *Вас. Лук.*

А ти ждеш, маро!
Легке точить ся,
Ти не жди, мори,
Коли хочеть ся.
Місяць, рік ніждеш —
Що уводити?
Трудно думи всї
Разом силодити.
Трудно думи всї
Разом силодити,
Чого-ж ждеш, маро?
Що уводити?

17. серпня.

Верства.

Їде мужик на волах,
Сонце пригікає.
Мужик ноги протягнув,
Лежить тай дрімає.
А воли собі пішли,
На сторону збились,
Далї раптом за верству
Ярмом[1]) зачепились.
І прокинув ся мужик,
І плюнув до лиха,
І поглянув на верству
Тай промовив стиха:
„Тьфу! Погані Москалї
Чи місця не мали,

[1]) В рукописї було передше: „Візком“, але опісля автор виправив на „Ярмом“. — *Вас. Лук.*

Що на самім на шляху
Палії повбивали!"

18. серпня.

Пісня.

Звела мене не біда.
Звела мене.
Моя нене.
Звела мене не біда,
А дівчина молода.
А дівчина
Як калина,
А дівчина молода.

Брівоньками звялила.
Брівоньками,
Хмароньками.
Брівоньками звялила
Оченьками спалила.
Оченьками.
Зіроньками.
Оченьками спалила.

Губоньками зраїла.
Губоньками.
Сливоньками.
Губоньками зраїла.
Личеньками строїла.

Личеньками,
Чароньками,
Личеньками строїла.

Ой дівчино, не вяли!
Ой дівчино,
Ти рибчино,
Ой дівчино не вяли!
Мого серця не пали!
Мого серця,
Край реберця,
Мого серця не пали!

Коли любиш — не жартуй!
Коли любиш,
Та не губиш,
Коли любиш — не жартуй!
Як не любиш — розчаруй!
Як не любиш,
Тілько губиш,
Як не любиш — розчаруй!

5. серпня.*)

*) Годї додуматись, чому сю „Пісню“ з датою 5. серпня вставив автор в рукописї по поезиї під заг. „Верства“, котра має дату 18. серпня. Держачись строго рукописї, як по всьому видно приладженої автором зовсїм до друку, ми не зважились переставити „Пісні“ в те місце, де після хронольоґічного порядку вона належала би. — *Вас. Лук.*

ЧУМАК

УКРАЇНСЬКИЙ ДИВОСЬПІВ

на штирох місцях.

ДІЛЬЦІ.

1. *Чумак*, молодий хлопець, літ 25.
2. *Мати* чумакова, літ 40.
3. *Гороїй*, товариш чумаків, літ 20.
4. *Явдоха*, молодая дівчина, літ 17.
5. *Музика*, скрипач, літ 60—65.
6. *Чарівниця*, стара баба, літ 80.
7. *Шинкарка*, Одарка дівчина, літ 25.
8. *Рибак* старий, літ 50.

I. Редакция.

(з 1862 р.)

МІСЦЕ ПЕРВЕ.

Косогір, на косогорі сади, а за садами кілька біленьких хаток і в лівій сторонї три зелених верхи деревяної церкви; ізза церкви виглядає повний місяць. Долина укрита зеленим перієм та подорожником і не далеко від*) садів прорізана вузенькою біленькою стежкою. Із середнього саду видиїть ся добре деревяний перелаз обвитий червонистою калиною.

З'ява I.

Чумак (стежкою йдучи).

Хожу, блужу, сьвітом нужу,
На серденьку воздихаєть ся:
Тяжко та важко тому молодому
Кого батько відцураєть ся.*)

*) В рукописях „Чумака“ I-ої і II-ої редакцій пише автор скрізь: „од“ (зам. від), — „одцураєть ся“, — „одвертаючись“. — „одчепи ся“, „на одході“, „одходить“ і т. д. Ми зважились всюди виправити на „від“, — „відцураєть ся“ і т. п.. — а то для одностайности. Зрештою так як ми виправили, писав Руданський консеквентно в цїлім тім зшитку „Співомовокъ“, з котрого ми подали докладно скопіовані тексти в сім IV-ім томі від 1—200 стор. — *Вас. Лук.*

Відцурав ся мене батько
Ще малою та дитиною,
Ой кинув, кинув, бодай не загинув,
Межи люди сиротиною.

Відцурав ся мене батько,
Уся моя та родинонька;
Ой тілько й дому менї молодому
Що любая та дівчинонька.

Чи спиш, мила, чи спиш, люба,
Чи неволить та стара ненька?
Ой вийди, вийди, заким місяць зійде,
Вийди, вийди, моє серденько!

Явдоха (за перелазом).

Ой казала менї мати:
Лягай доню, пора спати!
Мати — спати, а я з хати
Миленького виглядати...
Ой ти спи, стара нене,
Не диви ся на мене;
Не диви ся, моя ненько,
Чого менї веселенько.
Сходить місяць над горою,
Іде милий долиною.

(перескакує перелаз).

Іде милий... (в страху). Ой, не милий...
Ой то чумак негідливий...

З'ява II.

Чумак і Явдоха.

Чумак (підступаючи):

Зірко моя вечірняя!
Раняя зірнице!
Не лякай ся, не цурай ся
Моїх жалібниців.

Явдоха (відвертаючись).

Відчепи ся, чумаче,
Відчепи ся, бурлаче,
Відчепи ся, гультяю!
Не тебе я виглядаю.

Чумак.

Зірко моя, серце моє!
Що-ж то за причина?
Чи ти мене не злюбила,
Чи твоя родина?

Явдоха.

Відчепи ся, чумаче,
Відчепи ся, бурлаче,
Відчепи ся, гультяю!
Бо я иншого*) маю.

Чумак.

Зірко моя, серце моє,
Сьвіте мій та раю!

*) В рукописї: „Гиншого". — *Вас. Лук.*

Я-ж по тобі сьвітом нужу
Що день помираю.

Явдоха.

Відчепи ся, чумаче,
Відчепи ся, бурлаче,
Відчепись, шалапуте!
Бо від тебе дьогтьом чути.

Чумак (на відході).

Тяжко мені, нудно мені,
Серце моє рветь ся.
Одну любив, одну кохав,
І тая сьміеть ся.
(Відходить геть).

З'ява III.

Явдоха і Гордій.

Явдоха (перед перелазом).

Котили ся вози з гори
Та все з барилками:
Сякий-такий чумачисько.
Та й той за дівками.

Гордій (за перелазом).

Качали ся вози з гори
Поломили шпиці:
А вже-ж йому не сьпівати
Своїх жалібниців.

Явдоха (на зустріч).

Ой любчику
Та Гордієнку:[1])
Де ти був, пробував
Сю неділеньку?

Гордій.

Я до міста ходив,
Я теличку водив:
За теличку невеличку
Черевички купив.

Обоє разом:

Ой ходім у садок
Та нарвем ягідок;
Будем рвати, приміряти[2])
Черевички до ніжок.

(Гордій з Явдохою на руках сїзає за перелазом).

Явдоха.

Не тисни, навісний,
Помалесеньку;
Ой цюлуй та милуй
Потихесеньку!
Ох іде, хтось іде,
Буде лишенько;
Ох нагни-пригорни
Біле личенько.

---

[1]) В рукописї: „Гордієньку.“ — *Вас. Лук.*
[2]) В рукописї: „примірати“. — *Вас. Лук.*

З'ява IV.

Чумак (повертаючись назад).

Ой місяцю, місяченьку,
І ти моя ясна зоре!
Подивіть ся хоч ви з неба
На лютеє та моє горе.
Одну одним кохав-любив,
І та мене покидає
Та нелюба як голуба
До серденька та пригортає.
Пригортай ся, мій нелюбе.
Нехай тобі щастя буде.
А я пійду до шинькарки,
До шинькарки та до Одарки.
Ой прийду я до небоги
Та вдару ся об пороги:
„Пропадайте, сірі воли.
Сірі воли та круторогі".

[Заслона падає].

МІСЦЕ ДРУГЕ.

Корчма. У корчмі стіл, лавка і з боку шинок.

З'ява I.

Чумак підпилий сидить за столом а **Шинькарка** стоячи оперла ся на стіл против його.

Чумак.

Чом дуб не зелений?
Бо туча прибила.

Чумак невеселий —
Лихая година.
Якже-ж менї, люди,
Зеленому бути:
Був на менї мороз
Великий да лютий.
Якже-ж менї, люди,
Веселому бути:
Любив дівчиноньку,
Беруть її люде,
Менї молодому
Пароньки не буде.
Я бідний сирота
На тин похилив ся,
Вже говорять люди:
Горілки напив ся.
Ой вже-ж менї, люди,
Й горілка не п'ють ся,
Край мого серденька
Як гадина вють ся.

(до Одарки):

Ти гадино!.. ти шинькарко!
Чого вєш ся?.. Нї, Одарко!
Танцюй лишень... ну, голубко!
Руки в боки!.. оттак, любко!
Оттак, любко! Оттак, любко!

(Підскакує сидячи.

Шинькарка (танцюючи)

Я з тобою не пила,
Тебе не бою ся,
Не веди мя в будяки
Бо я поколю ся.

Чумак.

Поколов ся і я,
Така доля моя!

Шинькарка.

Поведи мя в лободу,
Лобода мягенька:
Постели мнї опанчу,
Бо я молоденька.

Чумак

Молоденька то так,
Та чим я не чумак.

Шинькарка.

Ой вийду я з лободи
Та скажу дївчатам:
Сім раз була в лободї,
Та ще не багата.

Чумак.

За те я чумак бігач,
Збагачу тебе, не плач!

В мене мажі не убогі.
В мене сірі круторогі;
В мене гроші... на що гроші?
Чи-ж я і так не хороший?...

З'ява II.

Тії-ж і музика.

Музика (на вході).

Добривечір вам!
Чи раді ви нам?
Ой, чи раді чи не раді.
Добривечір вам!

Чумак.

А! Музика! Грай музико.
Що не знає чумак лиха.
Що я чумак молодий,
В мене жупан дорогий.
А хоч свита не жупан,
Так усе я таки пан.
Таки пан, таки пан,
Куплю собі меду збан.
Грай, музико!...

Музика.

Пливе, пливе утинятко
По бистрій воді;
Нема, нема порадоньки
Бідній сироті.

Без пароньки-утіноньки
Дунай пропливеш:
Без вірної дружиноньки
Життя проживеш.

І гніздечка-кубелечка
Вити не будеш.
Само одно сиріткою
В морі пропадеш.

Пливи-ж, пливи, утинятко
По бистрій воді:
Нема тобі порадоньки,
Бідній сироті!...

З'ява III.

Тії ж і Явдоха з Гордієм.

Явдоха (до музики).

Ой, мамуню, не лай, не лай,
За музику мене не дай!
Бо з музики і з муляра
Нема в сьвіті господара:
Бо в неділю іде грати,
В понеділок іде спати,
А в вівторок іде пити,
А в середу жінку бити.
А у четвер поправить ся,
Коло хати поставить ся,
А в пятницю купить струни,
А в суботу далі суне.

Музика.

Пливи-ж і ти, утїночко,
По мутній водї;
Нема, нема порадоньки
Твоїй пустотї.
Веселая, вродливая,
Багатого ждеш.
За багатим недолюдком
Сама пропадеш.
Пливи-ж, пливи, утїночко,
По мутній водї;
Нема, нема порадоньки
Твоїй пустотї.

Гордїй (до Явдохи, показуючи Чумака).

Ой, мила-ж, моя мила,
Чим ти йому догодила?
Чим ти йому догодила,
Що ти його підпоїла?

Явдоха.

Та покинь теє лихо.
Нехай спить собі тихо;
Нехай спить та куняє,
Та мене не займає.

Гордїй.

Ой, Явдоню, не торгуй ся,
Із чумаком поцюлуй ся!

Ой, Явдоню, не скупи ся,
Із чумаком обійми ся!

З'ява IV

Тії-ж і мати Чумакова.

Чумакова мати (до сина).

Ой, сину мій, сину,
Любая дитино!
Що з тобою, сину,
Бідна сиротино!
Що за люте горе
Тебе, сину, боре?
Промов, моє серце,
Промов, ясна зоре!
Сивий голубоньку,
Зведи головоньку:
Промов хоч словечко,
Любеє сердечко!
Соколе сивенький!
Підведи рученьки,
Приголуб, рідненький,
Матінку стареньку!
Ой, сину мій, сину,
Рідняя дитино!
Що з тобою, сину,
Бідна сиротино!

[Заслона упадає].

МІСЦЕ ТРЕТЄ.

Хата чарівниці: на столі миска, а на припічку тріски, дрова і горшки з зорями.

З'ява І.

Чарівниця (одна коло печі).

Сяду край печі
Посеред ночі.
Накладу трісок
Повен припічок.
Підпалю їх зорями.
Ой зірки, зірки,
Підпаліть тріски,
Підпаліть дрова
Та з див-дерева,
Дерева камяного.
Зіроньки палять.
Трісочки горять,
Запялись дрова
Та з див дерева.
Дерева камяного.
Ой пече, пече.
Підіймай плече,
Підіймай, когло.
Лівеє крило,
Давай диму дорогу.
Іди, димоньку,
Та до домоньку.
Вий ся косами,
Під небесами.
Зіронькам поклони ся.

З'ява II.

Чарівниця і Чумакова мати.

Чумакова мати.

Добривечір, стара ненько.
Чи здорова поживаєш?
Ой, скажи, скажи, моє серденько,
Де мій синок пробуває?
Чи на морі, в лютім горі,
Чи на тихому Дунаї,
Чи в степу лежить, головка болить,
Чи до дому повертає?

Чарівниця.

Не жури ся, моя доню,
Не жури ся, бідна мати.
Наллю водиці з семи криниць.
Будеш сина оглядати.
(Наливає. Чумакова мати дивить ся).
Чи бачиш ти, моя доню,
Серед поля ясну зорю?
Ой то не зоря, то твоє дитя
Та на синьому морю.

Чумакова мати.

Бабусенько, воріженько,
Чогось зоря погасає...

Чарівниця.

Ой то не зоря то — твоє дитя
Серед моря потопає.

Біжи-ж, біжи, моя доню,
Біжи, доню, аж до Дону;
Ой подай, подай білу рученьку,
Чумакови молодому.

(Чумакова мати тікає).

З'ява III.

Чарівниця одна (ставить горщок до печі).

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари первеє пиво!
А хто буде пити,
Тому серця не вялити,
Тому в парі ходити.

(Ставить другий горщок).

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари другеє пиво!
А хто буде пити,
Тому жити та жити,
Цілий вік не тужити.

(Ставить третій горщок).

Гори, гори, диво,
Вари, вари живо,
Вари третеє пиво!
А хто пити буде,
Той всю тугу позабуде,
Яка була та буде.

З'ява IV.

Чарівниця і Явдоха.

Явдоха.

На добривечір та, стара ненько.
На добривечір, любко!
Ой, порадь, пораль моє серденько.
Порадь, сива голубко!
Ой, пійшов Гордій та на синій Дін
Та на синєє море,
А менї-менї та молодії
Тяжке горе та горе.
Ой, пійшов Гордій та на синій Дін
Та білу рибку удить,
А мене-мене та молодую
Коло серденька нудить.

Чарівниця.

Ой, не плач, не плач, моє серденько,
В сиру землю не бий ся;
Ой стоїть горня коло полумня.
Ой, возьми та напий ся!

Явдоха (беручи горня).

Ой, пиття, пиття, зачаруй життя,
Зачаруй мої муки,
Щоб забула я, щоб не чула я
Ні розлуки, ні злуки.

[Заслона падає].

МІСЦЕ ЧЕТВЕРТЕ.

Проталина; з боків горби, а з переду море: на проталині рибацький вогонь: недалеко від вогню два рибацьких коловороти. Ніч темная і невидная.

З'ява І.

Два рибаки (коло вогню).

Старий рибак.

Ох а був же я був та у батька один син.
Ой мене батько по неволї одружив.
Ох а дав мнї жону та не люблянную
А ще до того не робітливую.
А прожив же я рік, а прожив же я два.
Ой десь узялась ще й дитина мала,
А я з дому на Дін до Донських козаків,
Ой а із Дону до татарських морів.
Вже не рік та не два як я вийшов з села:
Двадцять два года як я з Самгорода.
Ой, не жаль мнї села, коли-б жінка одна,
Жаль менї сина, що дитина мала.

Молодий рибак.

Ой я сам півгода як із Самгорода,
Я-ж твою жінку та дитинку видав.
Ой жона вже стара; ні кола, ні двора.
Ох а дитина — вже женити пора.
Закохав ся твій син, а я пару відбив.
Ой відбив пару та всіх трох погубив.
Ой твій син в чумаки, я на Дін в рибаки,
Ой а дівчина десь пійшла в покритки.

Ой кажи не кажи, а на серці печаль:
Жаль чумаченька, тай дівчиноньки жаль.

З'ява II.

Тії-ж і Явдоха (простоволоса).

Явдоха (кидаючись до Гордія).

Ой, любчику,
Та Гордіеньку,
Де ти був-пробував
Сю неділеньку?

Гордій (з переляку).

Ох!

Явдоха (обіймаючи).

Ох-ох-ох, а ми в-двох
Поцюлуймо ся!
Стара мати лягла спати
Не пробудить ся.
І сьвічки в головах,
І попи у ногах.
Ходім серце, Гордіеньку,
Та поцивим ся.

Гордій.

Здуріла нещасна!
Прости її, Боже!
Погубив я душу...

Старий рибак.

Погубив, небоже!...

Явдоха.

Погубив, полюбив,
Домовину[1]) купив.
Коли-ж вона прокинеть ся
Та подякує.

(Тим часом на морі потопає Чумак, а на горі видніється ся Чумакова мати. Блискавка розриває хмари, чути крики).

З моря.

Рятуйте!

З гори.

Рятуйте!

Молодий рибак.

Що то, батьку, чути?

Старий рибак

Тай менї щось причуло ся...

Молодий рибак.

То вітер майбути.

Явдоха.

Рятуйте, рятуйте
Та дошки готуйте,

[1]) В первопечї: „Домувину.“ — *Вас. Лук.*

Кленовії, дубовії,
Щоб до міри були!

З моря.

Рятуйте!

З гори.

Рятуйте!

Молодий рибак.

Знову, батьку, чути.

Старий рибак.

Тай менї щось причуло ся.

Молодий рибак.

То вітер майбути.

Явдоха.

Рятуйте, рятуйте
Та яму готуйте,
Широкую, глибокую[1])
Щоб тепленько було!

З моря.

Рятуйте!

---

[1]) В первописї: „глїбокую“. — *Вид. Луц.*

З гори.

Рятуйте!

Молодий рибак.

Знову, батьку, чути!

Старий рибак.

Тай менї щось причуло ся.

Молодий рибак.

Не вітер майбути.

Явдоха.

Рятуйте, рятуйте,
Сьвічечки готуйте
Яровії, восковії
На весїллячко!

Гордїй.

Що ти мелеш?

Явдоха

Я сьпіваю.
Ти не знаєш, а я знаю
Що сьпіваю — то чумак!
Бігла, бігла стари мати
Свого сина рятувати —
Та пропав неборак.

Ой піду я нарву зілля
Та вберу ся на весілля,
Скоро вийде чумак (іде геть).

З'ява III.

Рибаки (одні)

Молодий рибак.

А поглянь-но, старий батьку,
На правую гору,
Якась мара спускаєть ся
Ік синьому морю.

Старий рибак.

Чи не мати Явдошина?

Молодий рибак.

Майбути що мати
Кинула ся аж до моря
Дурної шукати.

Старий рибак.

Де-ж Явдоха подїла ся?

Молодий рибак.

А хто її знає?
Їздуріла поганає
І не пропадає.

З'ява IV.

Рибаки і Чумакова мати.

Чумакова мати.

Рибалоньки молодії,
Вчиніть мою волю.
А розкиньте тонкий невід
По синьому морю!
А розкиньте тонкий невід
По синьому живо.
А вловіте чумаченька,
А вловіте сина!

Рибаки (ідучи до коловоротів).

Не жури ся, стара ненько,
Вволим твою волю;
Ой наш невід на сорок тін
Та в синьому морю.

Молодий рибак.

Тягни, тягни, старий батьку!

Старий рибак

Тягни, тягни, сину!

Молодий рибак.

Тягни мого товариша,
А свою дитину.

Старий рибак.

Тягни свого товариша,
А мою дитину.

З'ява V.

Тії-ж самі і Явдоха.

Явдоха (з вінком на голові).

Запив чумак, запив бурлак,
Запив, зажурив ся.
Ой тим же він зажурив ся,
Без долї вродив ся.
Нема йому щастя-долї,
Нема йому й волї...
Ой як пійшов по дорогах
Доленьки шукати,
Та не найшов щастя-долї,
Найшов синє море.
А як зайшов серед моря
Тай став потопати,
Червоною хустиною
На беріг махати.
Нїхто-ж того чумаченька
Не йде рятувати.
Тілько іде рятувати
Його стара мати.
Зострінула рибалоньків
Та й стала просити —
Розкинути тонкий невід
Сина уловити.
Рибалоньки молодії
Воленьку вволили.
Розкинули тонкий невід,
Сина уловили.

*

Тягнуть сина до беріга,
Вода з рота ллєть ся,
Його мати старенькая
В сиру землю бєть ся.

(Рибаки справдї витягають Чумака).

Чумакова мати.

Ой на́те-ж вам, рибалоньки,
Сюю кошу грошиї,
Що витягли мого сина —
Який він хорошиї!

Явдоха.

Який він хорошиї!

Чумакова мати.

Ой на́те-ж вам, рибалоньки,
Сього золотого,
Що витягли мого сина
Та хоч неживого.

Явдоха.

Та хоч неживого!

Чумакова мати.

Ой на́те-ж вам, рибалоньки,
Ще й солї на страву,
Поховайте мого сина
Як рибоньку вялу.

Явдоха.

Як рибоньку вялу!

Чумакова мати.

Та висипте, рибалоньки,
Високу могилу,
Щоби було видніїсенько
На всю Україну.

Молодий рибак.*)

Не плач, не плач, стара ненько,
Не завдавай жалю;
Ой то чумак нещасливий,
Я й так поховаю.

Старий рибак.

Не плач, не плач, стара ненько,
Не завдавай жалю,
Ой то мій син ріднесенький,
Я й так поховаю.

Явдоха (кидаючись в море).

Ховай, ховай, Гордіїньку,
Ховай, стара нене,
Та на рідній Україні
Спомяніть за мене!

[Заслона падає].

Ялта. 1862 р., місяця вересня.

---

*) Слідуючі обидва чотиривірші стоять в рукописі рівнорядно; тут не могли ми так віддруковати ізза технічних перешкід. — *Вид. Лук.*

II. Редакция.

(з 1871. р.)

МІСЦЕ ПЕРВЕ.

Хата і у хатї за кужелем мати Чумакова.

I.

(*Ой воли-ж мої сїрі, полові*).

Ой пустила я сина сокола
Та в далеку дорогу;
Ох я жду, та жду, та не дожду ся,
Не намолю ся Богу.

Ох віддав мене рідний батенько,
Хай йому земля пухом!
Ох віддав мене, обвінчав мене
Та з нелюбляним другом.

А мій друг пожив, дитину нажив,
Нас двоєчко покинув;
Та виріс мій син, як сокіл один,
Хоч би він не загинув.

Ой виріс мій син, як сокіл один,
У чумачество вдав ся.
Ой боюсь-боюсь, щоб він Татару
Да в полон не попав ся.

А в Криму, в Криму Татарина тьму,*)
Купиш солї, не купиш, —
А гляди, гляди та й навпереди,
Бо й себе там загубиш.

II.

Входить старий Музика.

Чумакова мати.

(*Та тече річка невеличка*).

Та ходи, старий голуб сивий,
До мойого двору;
Сїдай, старий, а я впоруч
Сяду й поговору.

Ти, старий сїдий, весь сьвіт сходив —
Чи не бачив мужа?
Чи він живий, чи здоровий,
Чи може не здужа?

Ти, старий сїдий, весь сьвіт сходив —
Чи не бачив сина?
Скажи, скажи щиру правду,
Де він, сиротина?

— „Я старий сїдий весь сьвіт сходив,
Бачив твого мужа:
Ловить рибу по всїм Криму
І здужать — то здужа.

---

*) В первопису стоїть: „тьму". Але чи се часом не похибка — замість: „тьма". — *Вас. Лук.*

„Я старий сїдий весь сьвіт сходив,
Бачив твого сина:
Задоволї риба й солї
Везе чумачина.

III.

Тії-ж і Чумак.

Чумак.

(*Чи то тая вдова живе*).

Добрий вечір, моя ненько,
Добрий-вечір, любко!
Довго-довго сина ждала,
Ти-ж, моя голубко.

Ой на́ тобі, моя нене,
Очіпок шовковий:
Дякуй Богу, що вернув ся
Я з Криму*) здоровий.

Ой на́ тобі, моя ненько,
Запаску червону:
Дякуй Богу, що вернув ся
Я здоровим з Дону.

Ой на́ тобі, моя ненько,
Саняні чобіття:
Дякуй Богу за щасливе
Моє й поворіття.

(Цьолує матїр).

*) Первісно було: „Я живий“, а відтак виправлено на: „Я з Криму“. — *Вид. Луж.*

Де-ж дівчина, де-ж Ялина,
Де-ж дівчина любка!
Чи жде мене, виглядає
Сивая голубка?

Сивий орел, сивий орел,
Голубка сивіща:
Милий батько, мила мати
Миленька миліща. (Іде геть).

IV.

Чумакова мати і Музика.

Чумакова мати.

(Голос: *Ой летів пугач*).

Ой прийшов мій син, як сокіл один,
Ой як тая зірка ясна;
Блиснув та полинув, а мене покинув,
Чого-ж я така нещасна?...

Музика.

Ой прийшов твій син, як сокіл один,
Привитав гарненько неньку.
Ой чого-ж йому, йому молодому
Не навідать і миленьку!

Молоді були, самі женихались,
Мати було нам не мати:
Тільки мати спáти, а ми живо з хати,
А до кого?.... що й казати.

(Іде геть і за дверима йдучи грає).

Заслона падає.

На городі пустернак, пустернак,
А чи син твій не чумак, не чумак?
Чи-ж він тебе не любив, не любив,
Подарунків не купив, не купив?
Ох я-б тобі.... [таки так, таки так...]
(натягуючи струни — словами):
Та у мене струни порвались.

МІСЦЕ ДРУГЕ.

Коршма, лавки, стіл і шиньок.

І.

Шинькарка Одарка.

(Голос „Наймита“).

Шинькарка.

Крячуть, крячуть чорні галки
Зрання до смеркання;
Брешуть, брешуть вражі хлопці,
Що є в них кохання.

Нема в хлопців ні кохання,
Нема ні любові:
Їх кохання, їх любощі
В шаленії крові.

Один ходить та говорить,
Що любить Параску;*)

*) В рукописї первісно через помилку було: „Ялину“; відтак виправлено на: „Параску“. — *Вас. Лук.*

А він любить у Параски
Червону запаску.

Другий ходить, тай говорить,
Що любить Ялину;
А він любить у Ялини
Червону калину.

Кров шальная, молодая
Пінить як горілка.
Ох пропала-ж через нюю
Та не одна дівка.

II.

Шинькарка і Гордій (на вході):
(Голос знакомий).

Гордій.

На городі бузина,
А в Київі дядько,
Тим я її полюбив,
Що на руці перстень.
Ой їхав я через море
Драбинястим возом;
Оглянув ся позад себе —
Повна люлька раків.
Ой їхав я по вулиці
Човном не коритом,
В тебе хата стоїть криво
Подай мені пива.

Сьпіваючи, сїдає за стіл, та йому подає і він пє:
мовчки. Тут чути голос за коршмою:

Гордій і Шинькарка.

Цеееее!

ЗА СЦЕНОЮ.

I.

(Голос знакомий):

Ялина.

Ой казала менї мати:
„Лягай, доню, пора спати!“
Мати — спати, а я з хати
Миленького виглядати.

Ой, ти, спи, стара пене,
Не дивуй ся на мене:
Не дивуй ся, моя ненько,
Чого менї веселенько.

Сходить місяць над горою.
Іде милий долиною.
Іде милий.... (Страх). Ох, не милий,
Ой то Чумак негідливий.

II.

Ялина і Чумак.

Чумак.

Зірко моя вечірняя,
Ранняя зірнице!
Не лякай ся, не цурай ся,
Моїх жалібниців!

Ялина.

Відчепи ся, чумаче,
Відчепи ся, бурлаче,
Відчепи ся, гультяю!
Не тебе я виглядаю.

Чумак.

Зірко моя, серце моє,
Що-ж то за причина?
Чи ти мене не злюбила,
Чи твоя родина?

Ялина.

Відчепи ся, чумаче,
Відчепи ся, бурлаче,
Відчепи ся, гультяю!
Бо я иншого маю.

Чумак (на відході).

Тяжко менї, нудно менї,
Серце моє рветь ся...
Одну любив, одну кохав,
І тая сьміеть ся.

Чумак іде геть, а з коршми виходить Гордій...

III.

Ялина одна.

Ялина.

Котили ся вози з гори
Та все з баринками,

Сякий-такий чумаченько
Та й тол за дівками.

IV.

Ялина і Гордій.

Гордій.

Котили ся вози з гори
Поломали шиниці,*)
А вже-ж йому не сьпівати
Своїх жалібниців.

Ялина.

Ой, любчику та Гордієньку,
Де ти був-пробував сю неділеньку?

Гордій.

Я до міста ходив, я теличку водив;
За теличку невеличку черевички купив.

Обоє разом.

Ой ходім у садок та нарвем ягідок;
Будем рвати, приміряти черевички до ніжок.

Ялина.

Не тисни, навісний, — помалесеньку!
Ой цюлуй та милуй потихесеньку.
Ох іде хтось іде, буде лишенько,
Ох нагни, пригорни біле личенько!

---

*) Первісно було: „Поломали ярма“, опісля „ярма“ перечеркнено й дописано: „шиниці“. — *Вид. Лук.*

V.

Чумак.

Чумак.

Ой місяцю, місяченьку
І ти моя ясна зоре,
Подивіть ся хоч ви з неба
На лютеє та моє горе.

Одну одним кохав-любив...
І та мене покидає.
Та нелюба як голуба
До серденька та пригортає.

Пригортай ся, мій нелюбе,
Нехай тобі щастя буде.
А я пійду до шинькарки,
До шинькарки та до Одарки.

Ой прийду я до небоги
Та вдару ся об пороги:*)
Пропадайте сірі воли,
Сірі воли та круторогі.

Входить в коршму. За сценою дії скінчились.

В КОРШМІ.

Одарка і Чумак.

Чумак.

(*Ой на горі жито, на долині жито*).

А, шинькарка, а Одарка!
Дай горілки випю чарку;

*) В першій редакції (глянь на стор. 209.) написано відповідно до риму „крутороги". — *Вас. Лук.*

Вийю чарку, вийю три
А ти*) гроший забери.

Та наливає, він не, сідає за столом і співає:

„Чом дуб не зелений“. А далі все іде своїм порядком — уже на сцені.

На полині рукописі:

Поправка 1871 року, мая і квітня *Рудинський.*

*) Первісно було в рукописі: „Тільки“, опісля виправлено на: „А ти“. — *Вас. Лук.*

ОМИРОВА

ВІЙНА ЖАБ З МИШАМИ.

Суть.

Вирвавшись від кішки, миша біжить до ставу, щоб води напити ся. Чинить ся розмова між жабою і єю, хто і як живе чим. Жаба миш підводить. миш на то сїдає, щоб на пливу бачить жабинії добра (1—82). На пливу гадюка їм на встріт. від*) страху жаба впориває, покинувши гостя — і миш через тее в водї потопає (83—98). Очевидник дїла дає мишам знати. і всї миші, батьком мишачим підбиті, беруть решгувати ся на війну з жабами: жабячі вояки при первій тревозї і заходу бою також починають готувати ся к бою (99—167). Судить ся се дїло в божому совітї і по знаку даннім счепляєть ся**) військо (168—204). Як пало не мало і одних і других, верх заводять миші (205—270) і як вони пруть ся жаб істребити, Дій сначатку громом їх навигрожає, а коли і грому миші не боять ся, тогдї шле він раків — миші утїкають; кінець стає бійцї (271—305).

---

*) Автор в сій рукописї уживає скрізь „од“. Для одностайности з попереднім позволили ми собі покласти тут всюди: „від“. — *Вас. Лук.*

**) В первописї: „счипляєть ся.“ — *Вас. Лук.*

ВІЙНА ЖАБ З МИШАМИ.

Спочатку я Сьпівів гуртом з Кругосьвіту
Прошу в моє серце прийти для засьпіву
І на моїх листах вузликами скласти
Про тяжкую бійку, Ярилову справу.
Хочу бо всім людям довести до слуху,
Як збруйній миші на жаб військом вийшли
Наче землероди, чи Велетні тії.
Що люд про їх каже: діло так почалось:
Миш колись жажденна від кішки удравши,
В сусіднє болото всю морду уткнула —
Так пить їй хотілось. Тут її зуздріла
Кракавка болотня і крякнула так їй:
„Відкіля ти, гостю? хто ти і чий рід твій?
Говори по правді, не мороч брехнею.
І як друг ти сражній, попрошу в сьвітлицю
І дам тобі дарів щедрих та багатих,
Бо я Мішкорил цар, мені у болоті
Почесть і володар у жаб я щоденний.
Мене родив батько Болотень, Воднинню
Щиро пригорнувши біля Іридану.
Но й ти, бачу, жвавий, далек-кого кращий

*

Цїпковий володар і храбрець на війнах
Мабуть, так про рід свій говори скоріще."
Душогуб на сеє одвічав і мовив;
„Що мій рід питати? Усїм, друже, звісно
І богам і людям і птахам небесним,
Що я Душогубом зовусь і що син я
Батька Трощохлїба гордого, а мати
Моя Млинолизка, дочка Стегноїда.
Родився я в коморі, а виріс на їжі:
На смоквах, оріхах і стравах усяких.
І який я друг твій, коли все в нас різне?!
Твоя жизнь в болоті, а у мене звичай —
Звісно людям — гризти. Менї не бракує
Нї хлїба пухкого з круглої сковродки,
Нї коржа тонкого пшеничного з сиром,
Нї стегна кусочка, нї риби линини,
Нї сьвіжого сиру й молока густого,
Нї пряників медних, що боги вживають,
Нї всего, що людям поварцї готують,
У горшки кладучи різнії приправи.

. . . . . .

І в бою я тилу не казав*) нїколи.
А біжучи полем бився з передовими.

. . . . . .

Не страх менї й люди з їх тїлом великим.
В постелю забравшись гризу їх за пальцї
І їм собі стегна; людям анї гадки,
І сон не кида їх милий — як я їм що.

---

*) Очевидно: „не показував." — *Вас. Лук.*

Двох лиш на всім сьвіті тяжко я бою ся —
Кота і шуліки: вони лихо дїють
І засїди ставлять по весь гіркий вік наш.
Но більш я бою ся кота — він найгіршиї:
Хоч би ти в норі жив і з нори потягне.

. . . . . .

А не їм я редьки, огірків, катрану,
Зеленого прасу, також і петрушки,
Бо се вже ваша страва пожильців болотних."
На се усьміхнувшись Мішкорил промовив:
„Гостю! не хвались так животом. і в нас є
По землї й болоту много добра їсти,
Бо жабам двоякиї звичай дав Кроненко:
І по землї шльопать і по водї човгать
(І жить у будинках дїленних на двоє).
Хочеш перевірить те все, так легко:
Сядь менї на спину, держись. та не падай
І до мого дому щасливо прибудеш".
Сказав і підставив спину, а той скочив
Легким скоком і вхопився за шию.
І радїв спочатку як близько був беріг
І веселиї драпав Мішкорила: — тільки-ж
Забризґала хвиля червона, — заплакав,
Каяття страшне завив, рвав волосся,
Ногами хапав ся за живіт. забилось
Серце з непривички. на землю схотїлось
І пищав він в злиднях в холодному страху.

. . . . . .

Хвіст пустив у воду і нїби правилом
Виляв, моля Бога на землю дістать ся

В червоній хвилі тонув, кричав пробіг!
Напослідок мовив такими словами:
„Ох! не так на крижах ніс вагу любові
Той бик, що Європу морем віз до Криту.
Як на спину взявши везе мене в дім свій
Жаба, підійнявши спину над водою...“
Аж тут вуж з'явив ся — страховисько страшне
Обом — над водою виправив він шию.
Мішкорил від його пірнув, не подумав,
Що він кида друга на вірну погибель.
На дно саме кинувсь, тікав злої смерти.
А той як підбитий, пав правцем на воду.
Сціпив свої руки і тонучи бив ся.
Не раз і під воду ходив і не раз він
Плескаючи всходив, та не минув смерти;
Змочаная шкура ще більш ваги дала
І він погибавши таку мовив мову:
„Буде-ж тобі, злостний Мішкорил, за тее,
Що тоншого з себе скинув ти як з камня,
Не взяв би мене ти на сусї, паскудо,
Найдужчого в бою і в бігу, а звів ти.
В воду мене кинув... Мстиве око боже!
Заплатиш ти колду миший і не жить меш!“
Мовив і під воду пійшов. Сее вбачив
Правоїд, по мягким берегам стрибавши.
Заголосив тяжко і мишам дав знати.
Ті-ж як діло вчули, злостию всї понялись,
Приказали зараз кликунам до сьвіту
Закликать на раду у дім Трощохліба,
Батька Душогуба вмерця, що на ставу

Його тіло синіло жертве, ще й не близько
Синіло, воно вийшло аж посеред ставу.
Зійшлось товариство на зорі, встав первий
Трощохліб за сина мстивий і промовив:
„Хоч один я, милі, много тут маю
Від жаб, но і всіх вас жде лихая доля.
Я тепер нещасний трох синів позбув ся:
Первого загарбав, кігтями схопивши,
Злющий кіт, піймавши його за норою.
А другого живо злії люди вбили
Видумками. — пакість з дерева вчинивши,
Що пасткою зветь ся, — мишам на погибель.
Третій же любимець був той і матусин. —
Мішкорил і сего згубив у ковбані.
Так нуте взбруїм ся і на них наступим.
Нарядивши тіло в збрую дорогую."
Мовив — і підняв їх усіх узбруїть ся:
(Усіх ошеломив війнолюб Ярило).
На голені спершу наїли голінці,
Пилажені добре з зеленого бобу,
Що його, уставши, за ніч натрошили.
Броня у них*) була з писаних кожушків,
Що кішку обдерши кравці їм пошили:
Щитом було днище з каганця, а списи
Острії роботи коваля Ярила.
На висках був кріпкий оріховий шелом.
Так в оружжі стали миші, аж почули
Й жаби, поспливали на верх, в одно місце –

*) Так в рукописі, хоч вище було „про їх" (зам. „про них"). — *Вид. Луж.*

Зійшлись і ну радить про війну погану.
Ще-ж вони справлялись: що? яка тревога?
Аж посел з'явив ся із цїпком у лапках,
Горшколаз проворний синок Сиролюба.
Він заясував їм війну і промовив:
„Жаби! до вас миші з грізьбою ніслали
Приказать збруїть ся до війни та бою.
Душогуб наш плава на воді, убитий
Царем Мішкорилом вашим; так виходьте
Всї жаби, які лиш родились храбріщі!“
Мовив і пішов сам; мова всїм до слуху
Дійшла і в жаб гордих печені*) звернула.
Начались попреки — аж Мішкорил мовив:
„Милі! не губив я миші і не бачив
Хирної; сама знать гралась і втонула,
По жабячі плавать задумавши, а хирні
Тепер виноватять мене; так даваймо-ж
Радить ся, як вражих миший стеребити.
За себе скажу я, так ми лучше зробим.
Добре нарядившись станем всї у збруях
Край берегів узьких, де місце обривне.
І як вражі миші на нас повиходять,
Голови задравши, — разом на них вийдем
І в озеро прямо з ними постребаєм.
Так перетопивши миший не плившних,
Ми завіковічим погибель мишину.“
Тілько мовив — зараз всї пошили збруї,
Калачевим листом ноги повкривали,

*) те, що: печінки. — *Вес. Дук.*

Бронею вшили з листу зеленої свікли,
Капустяне листя на щити згодилось.
Очерет на спису всякому придав ся,
Голови-ж укрив їм черен черепашок.
Обкопавшись — стали в берегах високих
З списами і каждий духу набірав ся.
А Дій богів звівши на зірнее небо,
Показав їм челядь і храбрих вояків
Много, здоровенних з списами страшними,
Мов Велетнів військо, або Володаїв,
Запитав сьміючись: чи за жаб хто стане,
Чи за мишиї жвавих і к Паладї мовив:
„Доню! чи не пійдеш до мишиї на поміч?
Що день вони в тебе бігають по храму
І тїшать ся гарбою*), та їжою з дарів.“
Мовив Дій. — до його-ж мовила Палада:
„Батьку! не пійду я к тим мишам шкодливим
Помагать, вони мнї много лиха роблять.
Все гризуть намітки та сальнії сьвічи,
Більше-ж болить серце — ось за яке дїло:
Згризли менї хустку, що сама я ткала
З тонкого повісма і ткань вишивала —
На решето згризли; працював і ткач мій
І сама трудилась, щоб як небудь справить.
(Трудилась дочка. — тож сором безсмертним)
І одежу згризли, — нї в що і рядить ся.
Но й жабам дать помочі не піду нї за що,
Бо вони на розум слабі. Як колись я

*) добичю. — *Вас. Лук.*

Із війни верталась, здорово втомившись,
І спочити хтїла, квакання не дали
І кришки здрімнути, — і я провалялась
Слаба головою, поки запів півень.
Так нуте не станем ми їм помагати.
Ніхто хай не ранить ні стрілою з лука,
Ні мечем, ні списом нічийого тїла,
Бо бойці найдуть ся і супротив бога.
Лучче будем з неба на бійку дивить ся."
Мовила. — боги всї послухали ради,
Всї гуртом зібрались до одного місця
(Аж кликуни вийшли з викликом до бою)
І комарі зараз в великії труби
Сильне затрубили на війну, — і з неба
Дій загремів Кронів викликом до бою.
Горлань всадив первий списа Мисколизу,
Одному з передних, в живіт, в саму печінь
І він ниць звалив ся, запилив волосся
(Брохнув ся — і збруя на нім забрязчала);
Норокон же слїдом у Болотня вдарив.
Всадив спіс у груди важкий — і упав він,
Смерть його поняла, душа з тїла вийшла.
Свеклоїд же в серце вдарив Горшколаза
(Аж Бігун злякав ся і счез в очеретї),
Хлїбоїд у пузо Голосника вдарив,
І той упав ницю — пійшла душа дарма.
Стасолюб побачив, що Голосник помер,
Нороконя круглим камінем улупив
В потилицю ззаду і тьма очі вкрила.

. . . . . .

Но і в його списом Мисколиз прицілив.
Без промаху вдарив в печені. Се вбачив
Капустняк і скочив на беріг глибокий.
Но і так не збув ся бою, наздогнали:
Він пав без устання, счервонив ковбаню
Кровю і сам з краю берега розкинувсь. —
Дрижав лиш кишками, та підчеревинням.
. . . . . .
На берегах тих же вбито й Сироїда.
Но і Стегноїда-ж Тростяник злякав ся:
Так потяг до ставу, що й щита покинув.
Так за те-ж Калюжник Щідильника справив,
(А Водолюб справив царя Стегноїда),
Камінем по тімню влущивши — і мозок
Вийшов носом, кровю земля напоїлась.
Но Правоїд тутже Калюжника справив.
Всадив спісу в його і тьма очі вкрила.
А Прасоїд глянув*), що Ласун підходить,
Стрибнув у ковбаню, за шию вхопившись.
Но Душогуб з серця за дружину вбиту
Вдарив Прасоїда до скоку на землю.
Він на ознак шлепнув, дав Невиду душу.
Тут Багнюк у його багна жменю кинув,
Попав між очима, заслїпив на хвилю.
Но той тогдї з серця як схопив у руку
Із дороги камінь тяжкий, стоваженний.
Як Багнюка вдарив по ногах, так праву
І розтрощив голінь — і на ознак пав він.

---

*) В рукописі: „глянув". — *Вас. Лук.*

Скреготун озлив ся, вибіг против його
Та в живіт і вдарив прямо, — і всю глїб
Пробив очеретом і на землю злилось
Все нутро, як спису витяг він рукою.
Житоїд се вбачив з берегів потоку.
Крадцем утїк з бою, до смерти злякав ся,
Лїг у рів, щоб тільки погибелї збути ся.
Трощохліб же вдарив в няту Мішкорила —
[І той з переляку у став заховав ся].
Тут Прасун побачив, що друга не має,
Вийшов попереду, очеретом двигнув —
Та не пробив щита — острїє загнулось.

. . . . . .

Вже збив йому череп чотирогоршковий*)
Материнник, близький до бога Ярила.
Із рабів — один він за всїх воював ся;
Но й його наперли, він глянув, що силу
Трудно побороти — і счез на днї ставу.

. . . . . .

За тее між мишами був молодець бірний
Ратищник, любимий син у Хлїбожора.
Князь, мов той Ярило — хапун невловимий;
Він був самий первий боєць між мишами
Він надо ставом гордий виступив особо,
Виступило дрібою і жабяче племя.

. . . . . .

І вже-б порішив він, тяжка була-б туга
Як би не взнав батько божий-чоловічий

*) В рукописї: „четирехгоршковий". — *Вас. Лук.*

. . . . . .

Но тут сам Кроненко за жаб заступив ся,
Голову почухав і голосно мовив:
„Великее-ж діло бачу я очима
Не мал менї страшно Хапуна; встав він
Всїх жаб передушить; так нуте-ж скорійше:
Пішлемо Паладу, чи бойця Ярила
Спинить сю бійку, бо стала страшною".
Кроненко промовив — Ярило одвітив:
„Нї в Паладі, батьку, анї у Ярила
Нема сил — дать поміч жабам у сих злиднях.
Хіба всї на поміч ходїм і хай щит твій
(Загремить правдивий, землеродогубний),
Що їм землеродів побив їм сильних,
Що їм Дананїя храброго побив ти —
Та ще й Енкелада — злих Велитнїв племя
Загремить — тогдї вже самий храбрий стихне".
Мовив і Кроненко блискавкою блиснув.
Спершу загремів він і стряснув Олїмпом,
А потому блиснув страшним своїм щитом
Повернувши, — мигом рука царська вчулась:
Усї пожахались і жаби і миші:
Но з місця не рушив стан миший, ще гірше
Перлись вони стерти жаб хоробрих племя.
Но за жаб з Олїмпу сам обстав Кроненко
І жабам на сей раз післав таки поміч.
Вийшли спинокуті. та ще й клещоногі
Хромі, косоокі, черепні, стрегусті.
Костяні, пласкаті. блискучії в плечах.
Кручані, лапаті, із тулуба зрячі.

Восьминогі, зломні, безрукі — що́ звуть ся
Раками — і стали хвости мишам гризти
І ноги, і руки і спіси ламати...
І страх на миший спав: вони не встояли,
Усї повтїкали. Закрито ся сонце
І денної бійки кінець завершив ся.

Ялта, лютий 1870 р

1. Мишачії назви.

1. Ἀρτοφάγος Хлїбоїд.
2. Ἀρτεπίβουλος Хлїбожор, батько Хапуна.
3. Ἐμβασίχυτρος Горшколаз.
4. Κνισσοδίων. — της Ласун.
5. Λειχήνωρ Мисколиз.
6. Λειχοπίναξ Правоїд.
7. Λειχομύλη Млинолизка, мати Душогуба.
8. Μεριδαρπαξ Хапун, син Хлїбожора.
9. Πτερνόγλυφος (= Πτερνότρωκτος = Πτερνοφάγος один і той-же) Стегноїд, батько Млинолизки.
10. Σιτοφάγος Житоїд.
11. Τρωγλοδύτης Норокон.
12. Τρωξάρτης Трощохлїб.
13. Τυρογλυφος (= Τυροφάγος) Сироїд, батько Горшколаза.
14. Φιλτραῖος Цідильник.
15. Ψιχάρπαξ Душогуб.
16. Ὠκιμίδης Бігун.

2. Жабячії назви.

1. Βορβοροκοίτης Калюжник.
2. Καλαμίνθιος Тростяник.
3. Κραυγασίδης Скреготун.

4. Καμβοσάγος Капустняк.
5. Λιμνέχαρις Стасолюб.
6. Ὀργανίων Материнник.
7. Πηλείων, Πηλεύς Болотень, батько Мішкорила.
8. Πηλοβάτης Багнюк.
9. Πολύφωνος Голосник.
10. Πρασσαῖος Прасун.
11. Πρασσοφάγος Прасоїд.
12. Σευτλαῖος Свеклоїд.
13. Ὑδρομέδουσα Воднииа. жінка Болотня.
14. Ὑδρέχαρις Водолюб.
15. Ὑψιβέας Горлань.
16. Φυσιγναθος Мішкорил.

3. Другії назви.

1. Γηγένεος Землерод.
2. Γῦρις Велетень.
3. Ἑλικών Кругосьвіт.
4. Κένταυρος Володай.
5. Μοῦσα Сьпіва.
6. Ἄρης Ярило.
7. Ἀθήνη Παλλάς Палада.
8. Ἄϊδος, genet. від неуживаного nomin. Ἄϊς Невид (= Ἀΐδης).

ДОДАТОК.*)

Вітер і колька.

Зайшов козак до коршми
Руки потирає:
— „О, мороз же то, мороз!“
З серцем промовляє.
А жидок — кахі, кахі!
Кашляє в макітру
Та й говорить: „Що мороз!
Як би то ще вітру!“
А той носом покрутив:
„Почекай же, враже!“
— „Чи не кашель, — каже, — в вас?“
— „Таже кашель!“ — каже.
— „Щож то, — каже, — кашель варт,
Кашель іще гойкий;
А як би то, — каже, — вам
Та до кашлю кольки!“

3. надолиста.

---

*) Сьпівомовка „Вітер і колька“ повинна бути уміщена на стор. 203 сего томика. Опущено єї через похибку длятого, що в оправленій рукописї вставив переплетник той листок, на котрім вона списана, не у властиве місце, там де би їй слїд бути, а між порожні (білі) картки на самім кінци. — *Вас. Лук.*

ЗМІСТ.

Ст.

Передне слово Василя Лукича . . . . III.

1859.

1. Богдай тебе 1
2. Полюби мене! 2
3. Гей бики! 3
4. Турецька кара 5
5. Храбрий Лях 5
6. Господь дав 6
7. Заянь 7
8. Баран 8
9. Розмова 10
10. Надгорода 11
11. До дуба 12
12. Зменний Лях 14
13. Господар хати 14
14. Ні зле ні добре 15
15. Крамная сорочка 16
16. Розпятий жид 16
17. Славная конина 18
18. Жид на чатах 18
19. Циган на сповіди 19
20. Сьміх 21
21. Пісня. (Голе, голе моє поле!) . . . 22

1860.

Ст.

22. Віщий Олег 24
23. Ігор Сіверський 32
Засьпівка 60
Війна 62
Туга 76
Поворіт 96
Присьпівка 104
24. Мазепа гетьман український . . . 105
25. Іван Скоропада 136
26. Павло Полуботок 152
27. Веляміи 161
28. Павло Апостол 168
29. Міпіх 174
30. Пісня (Згадай мене, мила) 191
31. Пашиця 191
32. Наука 194
33. Моя смерть 198
34. Веретва 200
35. Пісня (Звела мене не біда) . . . 201
36. Вітер і колька 257

1862.

37. Чумак, український дивосьпів (перша ред.) 203

1870.

38. Омирова війна жаб з мишами . . . 241

1871.

39. Чумак (друга редакция) 230

В році 1895 вийшли в сьвіт:

ТВОРИ

Степана Руданського.

Том перший.

Впорядкував *М. Комар.*

Виданнє Василя Лукича.

Ціна 40 кр.

Зміст: Передне слово (1). I. Пісні: 1. Преслівля (9). 2. Ти не моя (11). 3. Чорний кольор (11). 4. Не згадаю га́дки (13). 5. Ой вийду я у садочок (14). 6. Козаче, голубче (16). 7. Зозуля (18). 8. Серенада (18). 9. Ой чому ти не літаєш (19). 10. Тілько-м родилась (21). 11. Над колискою (21). 12. Могила (24). 13. Пісня Хмельницького (27). 14. Псалом 109. [„Зпід неба рідного"] ст. (28). 15. Хлопці-молодії! (29). 16. Голубонько дівчинонько (30). 17. Калино-малино (31). 18 Заклята дочка (33). 19. Засїдатель (149). II. Приказки: а) *Про жидів*: 20. Фурманка з жидами (36). 21. Рабін і Запорожець (38). 22. Бородатий хусит (42). 23. Що то мати, що то дїти (44). 24. Штукою зайшов (47). 25. Сам поїду (48). 26. Три питання (49). 27. Подорож до Єрусалима (49). 28. Оливо не вадить (59). 29. Жидівська дитина (60). 30. Горобці (61). 31. Голодний жид (62). 32 Пан Чехович (62). 33. Pchła (63). 34. Масло (64). б) *На циганів*: 35. Циган з хроном (66). 36. Місяць (67). 37. Пішов циган на толоку (68). 38. Без'язика коняка (69) 39. Циганський похорон (70). 40. Циган в огірках (71). 41. Лев і пролев (72). 42. Циганська смерть (79). 43. Циган пасїчник (79). 44 Циганський хрест (81). в) *На Нїмців*: 45. Води! (82). 46. Зеле-

ний пес (83). 47. Prosie sie (83). 48. Рак (84). г) *На Ляхів*: 49. Шляхтич (85). 50. Каньовеський і Радивил (86). 51. Ratuj bracie! (87). 52. Szukaj sensu! (87). 53 Лист (88). 54. Каміний сьвятий (89). 55. Лятська натура (90). д) *На своїх*: 56 Пан і Іван в дорозї (90), 57 Не вчораший (95). 58. Ой питоньки, питоньки (98). 59. Що кого болить (98). 60. На калитку (99). 61. Цікавість (99). 62. Треба всюди приятеля (10). 63. Чужая дитина не то, що рідня (101). 68 Згуба душі 101). 65. Ксьондзів паймит (104). 66. Крива баба (106) 67. Чуприна (108). 68 На що Бог сотворив (109). 69 Ене, гей! (109). 70. Дощ (109). 71. Слабий зуб (110). 72. Школяр (112). 73. Вбили (113). 74. Порошки (114). 75. Черевики (115). 76. Попович (115). 77. Козак і король (116). 78. Козацькі ксьондзи (118). 79. Смерть козака (119). 80. Перекусіть, пане (120). 81. Розумний панич (121). 82. Суходольський (121). 83. Варена сокира (122). 84. Жалібний дяк (124). 85. Запорожські шори (125). е) *На попів та ксьондзів*: 86. Піп на пущі (150). 87. Піп з кропилом (151). 88. Піп у ризах (152). 89. Чорт (154). 90 Там їй конець (157). 91. Ви, пан. отче (158). 92. Чого люди не скажуть (158). 92. Biskups'wo (159). 94 Pasa na dzieci (160) 95. Kuracya od oczu (161). 96. Przywilanie 162). 97. Страшний Суд (164). 98 Набожний ксьондз (164) III. Прислівя: 99. Народив ся я на сьвіт (126). IV. Байки: 100. Хмельницький з Ляхами (136). 101. Ворона і лис (139). 102. Вовк, собака і кіт (141). 103. Польський і руський кіт (145). 104. Старий вовк (146). — Перегляд змісту — А. Кримського (175). Бібліографічний показчик творів С. Руданського і знадобів до його життєпису — Комара (167).

В році 1896 появились:

Твори Степана Руданського.

Том другий.

Впорядкував *А. Кримський.*

Видання Василя Лукича.

Ціна 50 кр.

Зміст: Передне слово: (Стор. 1.) **1851.** Два трупи [Розбійник] (ст. 15). **1852.** Вечерниці (стор. 22). Сиротина й безродний (28). **1853.** Упир [Івась і Гануська] (стор. 29). **1854.** Хрест на горі [Пресвітла] стор. 40). Ти не моя, дівчино молодая (51). Мене забудь! (52). Розмай [Примушене кохання] (стор. 52). Чорний кольор (59). [Не дивуйтесь, добрі люди] ст. 59. Люба [Край пещери два дубочки] ст. 61. **1856.** Зозуля (77). Повій, вітре на Вкраїну (78). Проба по московськи (79). Байки сьвітовії (Лірникові думи. а) *Байки сьвітовії в сьпівах.* Пресвітла (80). I. Початок сьвіта (93). II. Велетні (127). Додаток (139). III. Цар Давид (140). Самсон (148). IV. Соломон (149). V. Бог на землі (180). Додаток (23). Уривки: а Пятниця і Неділя 223). б) Соломон (225). б Водохрещі Христові (227). б) *Байки сьвітовії в людських оповідках.* Приспівки (229). I. Оповідки Вакули. 1. Земля (232). 2. Чоловік (235). 3. Жінка (237). 4. „Боже помагай!" (240). 5. Копяка (240). 6. Смерть (241). 7. Хрест (242). 8. Потоп (243). 9. Цар Давид (245). 10. Соломон (247). II. Збірки 1. Підземная риба (256). 2. Ліси (257). 3. Місяць (257). 4. Свині дочки (258). 5. Велетні (258) 6. Пятниця і неділя (259). 7. Давидові діти (259). 8. Колос (261). 9. Жуйка (261). 10. Каня (261). 11. Медвідь (262) 12. Бусель (262). 13. Багатий вечір (163). 14. Плугатар (264). 15. Коли смерть? (265). 16. Кріт (265) 17. Свиня (266) 18. Скойки (267). 19. Камбула (267). 20. Горобці (268). 21. Крашанки (268. III. Листи. 1 Сон Пресьвятої Богородиці (269). 2. Наука Господня (271). 3. Пятниці (273).

3948 Ivory
R78
1895
t.4

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY